SNILLE OCH BLIXT

i

SKARABORG

En antologi från Skaraborgs Akademi

SNILLE OCH BLIXT

i

SKARABORG

En antologi från Skaraborgs Akademi

Karl-Erik Tysk (red.)

Boken är tryckt med bidrag från *Grevillis fond*

Skaraborgs Akademi
Sekreterare: Karl-Erik Tysk
karlerik.tysk@gmail.com

© Författarna och Skaraborgs Akademi
Omslagsbild: Åsknedslag
Tryckt av Solveigs tryckeri, Skara 2021
ISBN 978-91-987318-0-4

INNEHÅLL

Förord 7
Lars Bäckström
Under, muller och buller 9
Carl Henrik Ohlsson
Snilleblixtar alltifrån Skaraborg 25
Sören Häggroth
Snillen på blixtbesök 43
Marianne Ahrne
Om bara katten hette Blixt 55
Anja Praesto
0–100 km/h på 2 sekunder 67
Helena Stålnert
Jonas von Essen – en mästare på att minnas 85
Sören Holmberg
När det stod och vägde 89
Barbro Lennéer Axelson
Konsten att bli bättre 99
Jan Mårtenson
Innan valspråket godtogs 119
Bengt Knutsson
Kan något gott komma från botten 133
Per Bergström
Snilledraget att vila i friden 157
Madelene Sandström
Blixtrande innovativa vägval 167
Åsa Brandt
Blixten 191
Lars Niklasson
Snilleblixtar i Karlsborg 195

Annika Nordgren Christensen
Snilleblixtar och dunder 207
Karl-Erik Tysk
Ett blixtrande snille 215

FÖRORD

Snille och Blixt, Skaraborgs Akademis valspråk, står i fokus för denna bok, där kanske snillet överväger på den konkreta blixtens bekostnad. Det snillrika valspråkets upphovsman, Jan Mårtenson, berättar i en av artiklarna hur det kom till.

Jag kan tillägga att *Academia Scaraborgiensis* även kan ståta med valspråket på latin, *Ingenium et fulmen*, där uttrycket *Fulmen ingenii*, snilleblixt, någon gång förekommer i litteraturen, trots att det saknas i den modernaste svensk-latinska ordboken.

Snillet får stor plats, då en rad av författarna ger bevis för att skaraborgaren inte bara behärskar västgötaklimaxens geniala formel, utan även känner sig hemma i de reella talens oändlighet, som årets Hedersskaraborgare, Jonas von Essen, när han för lekmannen helt obegripligt kan återge tusentals och åter tusentals av talet π:s decimaler.

Det är en imponerade rad av snille och snilleblixtar som passerar revy. Innovativa idéer har ofta sett dagens ljus och lämnat bestående spår efter sig. Som om inte det skaraborgska snillet varit nog, har vårt

gamla län fått ta emot blixtbesök av celebriteter utifrån, Linné, H.C. Andersen och Strindberg för att nämna några.

Men blixten går inte lottlös ur spelet. Visserligen kör båda bröderna från Kinnekulle som vi får läsa om med blixtens hastighet men inger att den är ringa i förhållande till den naturligas som rör sig med ljusets. Det kanske är symptomatiskt att det är en glasskulptör, Åsa Brandt, som fascineras av naturfenomenet och gett det ett nedslag. Men det svenska åskvädret står sig slätt i förhållande till det spanska.

Det finns gott om buller och muller inte bara från Sivan i Vara och Bert Karlsson i Skara. Vår nya ledamot, Annika Nordgren Christensen, som vi hälsar välkommen, berättar om sitt engagemang i försvarsfrågor. Vapenskrammel både i bildlig och bokstavlig mening tillhör vårt regementsrika län.

För den som skulle vilja vara ett snille går det att ta del av en handledning i konsten att blir bättre, en bit på väg, även om generna nog ofta lägger hinder i vägen.

För den som inte känner till Havrebanan, en järnväg som går genom Skaraborg, går det att läsa om detta snilledrag i en av de många intressanta artiklarna.

För att få upplysningar om författarna och om Skaraborgs Akademi och dess verksamhet kan Du besöka vår hemsida, *skaraborgsakademi.se*.

Redaktören

LARS BÄCKSTRÖM

UNDER, MULLER OCH BULLER

När Skaraborgs län upplöstes vid utgången av 1997, beslöt några rådiga personer att de ville verka för att Skaraborgs identitet skulle bevaras och utvecklas. Det ledde till att Skaraborgsakademin bildades 1998. En av de drivande bakom akademins bildande var skulptören Lenny Clarhäll, från Timmersdala. Till akademins förste ordförande, som i akademier benämns preses, valdes länets siste landshövding Birger Bäckström.

Jag utsågs till landshövding för det sammanslagna storlänet i januari 2008. Jag hade på eget initiativ lämnat partipolitiken 2006. Innan dess hade jag varit riksdagsledamot i 18 år. Detta som ledamot på Bohusbänken. Detta gjorde att jag var tämligen välkänd och välbekant med länets västra delar.

Med Skaraborg var jag ungefär lika bekant som med Gävleborg. Jag kände därför att jag hade ett särskilt ansvar att sätta mig in i hur det var i just Skaraborg.

Jag läste på om Skaraborg och besökte kommuner och företag, träffade folk och mötte folkrörelser. Jag hade också förmånen att ha två residens, ett i Göteborg och det fantastiska Marieholm i Mariestad.

I egenskap av landshövding blev jag också ordförande för Grevillis fond i Mariestad och Piperska stiftelsen i Lundsbrunn. Efter någon tid utsågs jag också till ordförande för stiftelsen Läckö Slott. Allt detta gjorde att jag fick goda ingångar att lära känna och uppskatta Skaraborg. När jag senare även blev medlem i Grynkorvsakademin fick jag ännu mera smak på Skaraborg.

Skaraborgsakademin, skapades för att bevara Skaraborgs identitet. Akademin tog valspråket: Snille och Blixt. Det var säkert med en blinkning till Svenska Akademien, som har valspråket: Snille och Smak. Skaraborgsakademin har delvis överlåtit frågan om den goda smaken till sysslingen Grynkorvsakademin.

Skaraborgsakademin verkar för att bevara och utveckla Skaraborgs identitet, historia och framtid. I den uppgiften har många krafter deltagit och det har varit framgångsrikt. Uppgiften har varit, att vinna Skaraborg åter, inom det stora länet, Västra Götalands Län.

Skaraborgs identitet lyfts fram av dess kommunalförbund, näringsliv, föreningsliv, folkrörelser och hembygdsföreningar. Det sker årligen på Skaraborgsdagen i Vara. Även Skara Stift spelar en roll,

liksom stiftelsen Grevillis fond som verkar i hela Skaraborg,

År 1634 delade Rikskansler Axel Oxenstierna in landet i län. Nästan alla län byggde på de gamla landskapen.

Ibland fick några landskap bli ett län. Enda undantaget var Västergötland som delades in i två län. Så skapades Skaraborg.

Varför valde Oxenstierna denna väg? Det vore en uppgift för den historiska forskningen. Vi kan bara spekulera. Tyckte Oxenstierna att landskapet hade så starka traditioner och ställning att det var för mäktigt för ett län?

Det kan ha spelat roll. Vi behöver bara tänka på Västgötalagen, Skaramissalet, Läckö slott, Varnhems kloster och Husaby kyrka.

Vi kan inte veta vad som drev Oxenstierna till att skapa Skaraborg. Skaraborg blev det lilla länet, men med sin stora och rika historia.

Många landskap tillskrivs särskilda egenskaper. Smålänningen sägs vara uppfinningsrik, flitig och snål. Värmlänningarna sägs vara glada och ta livet lättsamt. Dalmasarna är tysta, håller på det gamla och är upproriska. Bohuslänningarna är allvarliga, arbetsamma och klagar sällan.

Finns det på samma sätt en bild av hur Skaraborgarna är? Det finns skilda uppfattningar om det och vad den identiteten i så fall är.

Oftast bygger uppfattningar om särskilda regionala kulturer på att någon lyckats etablera ett begrepp. Väl etablerat kan det vara självförstärkande och i praktiken bidra till att skapa en identitet.

Det finns de som säger att ingen ansåg värmlänningarna som särskilt glada och skojiga förrän Fröding under sin studietid började beskriva deras egenskaper som just sådana.

De ekonomiska villkor och förhållanden som människor lever och verkar i kan också bidra till att skapa bilden av en särskild kultur. Även en bygds historia kan bidra till att bygga kulturella särdrag.

Det finns också uråldriga rötter som skiljer Skaraborg från till exempel Mälardalen och Stockholm. Förre biskopen i Värmland, i Karlstads stift, Bengt Wadensjö har pekat på kristendomens införande som ett sådant särdrag.

Förr fick alla skolbarn lära sig att Sverige kristnades genom missionären Ansgar. Han var utsänd från Bremen och hans insatser är belagda. Wadensjö menar dock att i västra Sverige kom kristendomen från väst, från Skottland och Irland.

Olof Skötkonung, Sveriges förste kristne kung döptes runt år 1 000 vid den heliga Birgittas källa, vid Husaby. Många tror att den heter så och tänker på den heliga Birgitta från Östergötland. Men källan heter den heliga Brigidas källa. Den heliga Brigida är också Irlands skyddshelgon.

Och det kanske kan vara så att om man har fler kulturella influenser från Irland och Skottland än

från Tyskland skapas kanske ett lite gladare samhälle, med mer toner i sig. De mest spridda orden om Skaraborg är ju också ”Vi äro musikanter allt ifrån Skaraborg.

Skaraborg har också varit en rik jordbruksbygd. Den första sången jag fick höra i Skaraborg var ”Hej bonnapöjkar ifrån slätta, mellan Vänern och Vättern.” Ja Skaraborg är lite grand av landet som flyter av mjölk och honung. Inte för inte har det kallats för mulens och klövens land. Skaraborg är även ett av Sveriges gristätaste områden. Ja för att uttrycka det enkelt: Toscana är Italiens Skaraborg.

Alla delar av Skaraborg har inte haft samma förutsättningar. Berget Billingen har alltid delat Skaraborg. Öst om Billingen mera skog och mindre slätter. Det fanns till och med de som menade att folk öst om Billingen var renare än folk väst om Billingen. Den naturliga förklaringen skulle vara att man hade mer vedbrand att värma badvatten med, öst om Billingen.

Öst om Billingen har man dock varit bra på annat. Tänk på tändstickor i Tidaholm, möbler i Tibro, motorindustri i Skövde och så försvaret av Sverige i Skövde och Karlsborg.

Det finns elaka tungor som säger att de i Skara var så nöjda med sitt att de sa att de inte behövde någon järnväg. Den drogs istället via Skövde och det blev nog Skövdes lycka.

Men åter till identiteten. Vilken identitet får man i ett litet län, där man lever ganska gott, men lite vid

sidan av de stora stråken. För det är en sanning att E20 genom Skaraborg fortfarande är en skamfläck när det gäller vettiga vägar.

Men bonnapojkarna och töserna från landet mellan Vänern och Vättern har alltid kunnat leva ganska tryggt. Det har liksom inte funnits stora anledningar för dem att ställa till bråk och göra sig hörda i onödan. Vi vet ju alla att trygga hundar och människor inte skäller så mycket.

Partipolitiskt har Skaraborg lutat åt den borgerliga sidan. I det senaste valet 2018 vann de röda partierna fyra riksdagsmandat, medan andra sidan vann sex mandat. Av Skaraborgs femton kommuner har fyra en S märkt ordförande.

Trots att Skaraborg alltid varit ganska välmående och rikt har det inte varit så påtagligt rikt på pengar och miljonärer. Skaraborg har mer varit de självägande bönderna och företagare eller industriarbetare.

I en sådan bygd dyker det gärna upp vad vi kallar entreprenörer. Det är människor som från sin omgivning och erfarenhet ser en möjlighet och tar den. I Sverige talas om en Gnosjöanda. Det begreppet kom ganska sent. Det hände när en journalist från Stockholm beskrev hur de mindre företagen i Gnosjö samverkade.

Det är lika möjligt att tala om en Skaraborgsanda när det gäller företagande. I Skaraborg kan man ofta hitta en industri eller ett växande företag på platser

man inte trodde var möjliga. Ofta är det familjeföretag. Vissa av dem har vuxit och blivit rikskända.

Några exempel, Dafgårds mat, Dalocs dörrar, Kinnarps kontorsmöbler, Julas butiker och Benders stenar, Kvänums kök. Och många fler, om än något mindre.

Identiteten kan därmed sägas vara något annat än endast mulens och klövens land. Den kan också vara entreprenörernas och företagsamhetens land. Att göra möjligheter av omöjligheter. Ibland blir det bara gott och bra, ibland blir det mera blandat.

Entreprenörsandan finns även ibland i partipolitiken. Ett exempel är Vara, där man skapade sitt Konserthus-Operahus, det lilla huset på prärien. I samma moderatstyrda kommun lät man måla SJ:s gamla stationshus, helt blått. Och kanske än mer anmärkningsvärt lät all, och då var det fråga om all personal, fara på konferens till Mallorca.

Jag frågade kommunalrådet hur de hade råd till det. Svaret var tydligt: ska vi få personalen att ställa upp och spara måste vi ge något tillbaka. Kommunen har följt upp med ”sparresor” för all personal till Island och Prag. Det är inga helt vanliga moderater man kan finna i Skaraborg.

Vill man ha ett annat färskt exempel på ovanlig och okuvlig entreprenörsanda, kan man 2021, se på SVT play och serien ”Totalt Värdelöst”. Det är en TV-serie i sex delar som speglar den gränslöse unge Måns Hellströms dröm att bygga ”Schlättas Fetaste Hot Rod”.

Jag kan utveckla frågan om entreprenörskap från Skaraborg med två exempel. Sivans Ost från Stora Levene och Skara Bert, Bert Karlsson. Jag börjar med Sivan. Hon heter egentligen Siv Johansson, men alla säger, inte bara men endast, ”Sivan”

En gång när jag var landshövding hade vi en tvådagars konferens med styrelsen för Västerhavets Vattenmyndighet. Mötet skulle vara på hotell Lumber & Karle i Kvänum.

Inför konferensen fick jag reda på att hotellet var skapat av ortens lokala företagare. En företagare hade blivit missnöjd med ett besök på ett annat ställe. Det hade kanske just då en svacka. Enligt vad jag fick höra samlade han då bygdens företagare och de bestämde tillsammans. Vi bygger vårt eget hotell.

Hotellet bar syn för sägen. Många av rummen hade ytterdörrar som var märka med företagsnamn från orten. Det tycktes verkligen som om hotellet var byggt på bygdens företag.

Personalen på vattenmyndighetens kansli frågade om vi kunde erbjuda styrelsen och personalen en ostprovning till kvällen. De frågade också om det kunde gå för sig att ha lite vin till osten. Jag sa ja. Men jag poängterade att det måste vara måttfullt, när det gällde vinet. Min tanke var att det var vinet de var ute efter. Jag fick fel.

På kvällen kom hon, Sivan. Jag hade aldrig mött eller hört talas om henne. Först trodde jag att det var en inhyrd skådespelare, en sorts bondmore-komiker.

Hon kom i en sådan där fin klänning som mina mostrar brukade ha på sig vid kalas.

Och hon bjöd på mycket ost och ännu mer ord. Det är svårt över gränsen till det möjliga att i skrift återge vad hon sa och vilket intryck hon gjorde på mig. Hon syntes vara en företagare som drevs av en enda sak, kärleken till det hon gjorde.

Sivan berättade hur hon lagrade ostarna hemma i garaget. Hon berättade att hon ibland fick ta in en ost och sätta den i soffan, för att den skulle må bättre.

Sivan sa att hon en kväll suttit hemma i soffan, i bara särken, och att det knackat på dörren. Där stod två ”kärar” och frågade om hon var Sivan med osten och om de fick komma in.

Sivan sa ja och de kom in och fick komma till garaget. De gick runt och Sivan berättade om sina vänner ostarna. En av ”kärarna” fotograferade hela tiden. Sivan sa att han skulle sluta med det, för hon var inte redigt klädd. Och hon var ett anständigt fruntimmer.

Han fotografen sa att han inte kunde hjälpa att han fotograferade så mycket. Det var liksom en sjukdom för honom. Sivan sa att han i så fall borde söka hos doktorn för den sjukdomen.

Några veckor senare fick Sivan veta att de två kärarna var från Gastronomiska akademin och att hon nu hade tilldelats akademins guldmedalj.

Vi på konferensen provade ost. Det måttfulla vinet tog slut, men det fanns fortfarande ett övermått av goda ostar. Jag frågade Sivan vad vi skulle göra

med dem. Sivan sa, behåll dem ni. Det kan behövas. För Sivan var inte ekonomin det viktigaste, för henne var det osten.

Som ett led i länsstyrelsens arbete med regeringens satsning, ”Matlandet Sverige”, fick jag anledning att snart återse Sivan. Mitt första intryck bestod. Sivan var den femte generationen närmast besatt av ost. Men inte som ett buller som sökte sitt, utan mera som ett lågmält muller. Ett muller som stilla uppstår från ett skred som långsamt tilltar och som inte går att hejda.

Hon berättade att handelsministern Leif Pagrotsky var en av de första utanför Skaraborg som började komma till henne. Han var som handelsminister på ett studiebesök i Skaraborg om export av mat och fick smaka Sivans ost. Då blev han fast för hennes ost.

Enligt Sivan, ska han senare ha sagt: ”Nu är det på tiden att du tar mer betalt, jobbar mindre och tjänar bättre-” Sivan försökte nog följa rådet, men osten fick komma i första rummet.

Pagrotsky skickade några av Sivans vällagrade ostar till Drottningholm. I gengäld fick Sivan ett tackbrev från drottning Silvia och en burk av slottets honung, Drottninghonung. Vilket gott byte.

Sivan berättade även hur det stora fina varuhuset NK i Stockholm hade begärt veckoleveranser av hennes lagrade ostar till sin butik. Fasta beställningar på många kilo i veckan. Sivan hade vägrat. Hon sa, visst skulle de betala bra, men jag kunde inte lova så och

så många kilo i veckan. Jag kunde ju inte veta om jag hade så mycket bra ost att leverera.

För Sivan var kvalitén och äran i varumärket viktigare än förtjänsten och vinsten från den prestigefyllda butiken i Stockholm.

Jag skriver inte att Sivan inte brydde sig eller bryr sig om sina affärer, men jag tyckte mig förstå att för henne var kärleken till osten större än lusten till förtjänster.

Jag gladde mig därför åt att få inviga hennes ostvagn på torget i Vara. Ett torg som inte tillät nya byggnader men väl ett hus på hjul, där hon kunde erbjuda sina lagrade ostar. Vid det tillfället kunde jag konstatera att åldern inte spelar någon roll, så länge det inte handlar om ost.

Det var också fint att få höra hur Sivan lyckades lägga beslag på ett av försvarets gamla bergrum för beredskapslager av olja. Ett utrymme dit Sivan kunde flytta sin ost från garaget till säkra bergrum, Oljeberget.

Det var då gott att veta, att om inte Sveriges, så var i alla fall Skaraborgs beredskap god när det gällde väl lagrad ost. Jag behöver kanske inte skriva, att det sällan saknades Sivans ost när landshövdingeparet bjöd till representationsmiddag eller ville ha det gott bara på tu man hand.

Sivans ost blev för mig när det gällde god mat och ost liksom ett muller och ett under som aldrig störde men som alltid gjorde sig påmint när jag ville uppleva det goda livet och Skaraborg. Eller som Sivan

själv uttrycker det: ”Ä dä ente gött så kan dä lika gärna kvetta”

Sedan finns också det där bullret från Skaraborg. Det där bullret som aldrig kan undvikas och där man inte vet om det är på gott eller annat. Jag tänker då på Bert Karlsson- Skara Bert. Honom hade jag hört och läst om långt innan jag blev landshövding för Västra Götalands län.

Jag har alltid gillat musik och sång, alla sorters musik, även bra dansband. I Bert Karlssons, Mariann Records förstod man tidigt vad som var en bas för bred underhållning. Skivbolaget Mariann rymde allt från Vikingarna och Carola till Eddie Meduza och ”vikingarockbandet” Ultima Thule som anklagades för nynazistiska sympatier.

Bert Karlsson satsade på det mesta, bara det gick att sälja. Många tyckte att han var för kommersiell. Men det många tycker om brukar ofta vara ganska bra. Det finkulturens kännare sa var dålig smak var inte alltid så dåligt. Jag kände en smula att jag förstod honom.

Så började han uppträda som partipolitiker. Då förstod jag honom sämre, men jag förstod fortfarande vilka han ville tala till och med. Tala till alla de väljare som inte riktigt kände igen sig i partipolitikens fina salonger.

Jag var riksdagsledamot sedan länge, när Bert Karlsson tillsammans med Ian Wachtmeister dök upp i riksdagen. Det var verkligen greven och betjänten.

Jag var redan etablerad i riksdagen. Jag hade en idé att alla skulle behandlas lika i samhället och i riksdagen. Jag såg snart att många i riksdagen såg Ny Demokrati och Bert som något som inte ens katten skulle vilja släpa in i huset.

Jag ansåg tvärtom, att alla som demokratin och väljarna valt att sätta in i huset skulle behandlas lika. Inte för att hållas med men bemötas i sak och inte med förakt. Den där inställningen spårade Bert Karlsson snabbt upp. Ingen kan förneka att han har bra spårsinne.

Vi fick anledning att talas vid om konkreta politiska sakfrågor. Jag märkte snabbt att det verkligen var ett parti för greven och betjänten. Ian var greven och Bert skulle leverera tjänster som nya väljare. Detta medan Ian kunde tala med partiledare och andra ledamöter av riddarhuset.

De där kontakterna ledde till att Bert Karlsson i ett TV-program, många år senare fick frågan om han hade några vänner från sin tid i riksdagen.

På frågan sa han att Bäckström från V var en god vän. Jag blev då uppringd av en del som frågade om han och jag verkligen var vänner. Jag svarade att jag inte visste att vi var vänner, men att jag förstod vad han menade. Jag var sannolikt en av få som hade behandlat honom med respekt.

Som landshövding fick jag snabbt åter kontakt med Bert Karlsson. Det var inte sällan han ville ha kontakt för en tjänst eller bara för att få lägga fram

sin sak. Det gjorde att jag fick anledning att höra mig för om denne ständige Karlsson.

Det jag fick höra, gav mig en viss skräckblandad förundran. Han påminde delvis om Gudrun Schyman. En person som alltid sökte strålkastarljuset, båda personer som nog trodde på det de sa, som sa det bra, men som inte alltid kontrollerade fakta.

Bert Karlssons insatser och framgångar som entreprenör och som musikant från Skaraborg är obestridliga. Lika obestridliga är hans misslyckanden och konkursbetonade affärer. Bert Karlsson ska ha sagt: ”Efter 35 års oavbruten framgång, kan jag kosta på mig att vara ödmjuk.”

I verkligheten är bilden mera blandad. Bert Karlssons satsningar har alltid låtit tala om sig, Det gäller allt från skivbolaget Mariann, Skara Sommarland, Köpstaden, Fame World, Medeltidens värld i Götene, till det som gällt satsningarna på asylboenden. De ses ofta som stora lyckade projekt. Det är dock också projekt som ofta gått så illa ekonomiskt att han tvingats lämna dem, när bankerna sagt upp krediterna. I spåren av hans affärer finns också många affärskontakter och skattebetalare som förlorat mycket pengar.

Boendena hos Bert Karlsson och barnens bolag Jokarjo var nog inte sämre än andra. De var ibland också bättre än konkurrerande företag och gav också lika goda vinster som andra företag i flyktingbranschen. Sommaren 2021 ger de dock rejäla förluster.

Bert vill alltid ha mer och hans intresse växlar alltid. I den konkurrensen drar han sig inte ett ögonblick för att med rätt eller orätt kritisera eller skada dem som han anser ha fått fördelar gentemot honom. Bert Karlsson är inte urtypen för en entreprenör från Skaraborg, men kanske urtypen för en entreprenör från Skaraborg som saknar gränser. Just nu är hans nya projekt Campingen Ursand, i Vänersborg.

Han skapar alltid buller. Han misslyckas lika ofta som han lyckas. Han lämnar många ovänner och besvikna efter sig men tycks inte beröras av det.

En del tycks känna en genuin ovilja mot Bert Karlsson. En vän till mig blev mycket arg på mig, när jag inte ville hålla med om att Bert Karlsson var en rasist.

Jag invände och sa att han visst kan låta som en rasist, men att han nog inte är det. Han är inte så mycket mot, utan mer för det som gynnar honom. Men självklart och över alla gränser mot allt som han tycker står i vägen eller är orättvist mot honom.

Kanske är det så att Bert känner att han alltid fått kämpa i motvind, att han blivit orättvist behandlad. Oavsett detta ger han prov på att det är så han upplever världen. Sådana människor lär alltid skapa mycket buller i och utanför Skaraborg. Där det finns många entreprenörer finns det också alltid en del sådana. Ingen kan dock förneka att skivbolaget Mariann hjälpt fram många artister och Sommarlandet glatt många barn.

Det finns både snille och blixt i Skaraborg. Där finns också under och det där stilla mäktiga mullret från företagare som Sivan och så bullret från Bert.

Allt detta ger tillsammans ett Skaraborg som alltid är spännande och aldrig tråkigt. Det är ett Skaraborg med folk och företag som trivs bra inom egna gränser, men som rätt brukat, ansat och förstått är till nytta långt bortom Skaraborgs gränser.

CARL HENRIK OHLSSON

SNILLEBLIXTAR
ALLTIFRÅN SKARABORG

Snille och blixt är vår akademis valspråk. Tillsammans blir detta snilleblixtar, vars synonymer är genialisk eller strålande idé, guldkorn, talgdank och snilledrag. Skaraborg är inte känt för hög akademisk utbildning, men kluriga särdrag med rötterna i myllan har gett många snilleblixtar, som lett till nya arbetstillfällen i och för Skaraborg över tid. Mitt bidrag till årets boktema kommer därför att handla om de snilleblixtar som lett till bildandet av Skaraborg Invest i nutid.

Bakgrund

Historiskt finns det många snilleblixtar med ursprung från Skaraborg. Nobelpristagaren Gustaf Dahlén som bland annat uppfann den blinkande fyren den allra främsta. Hans gärningar har beskrivits

av Skaraborgs Akademis preses Sören Häggroth i antologin Skaparkraft 2019. En av de mest namnkunniga kvinnliga snilleblixtarna är Eva Ekblad, född de la Gardie. Hon var grevinnan som blev Sveriges första vetenskapskvinna när hon 1748 invaldes i Kungliga Vetenskapsakademin. Allt började med potatisexperiment för att framställa sprit, stärkelse och mjöl hemma i köket på Stola säteri i Kålland.

Assar Gabrielsson från Korsberga i Hjo blev civilekonom, företagsledare och industrialist samt fick snilleblixten att starta världsföretaget Volvo som en avdelning på SKF 1927.

I Skaraborgs antologi *Från Skaraborg till evigheten* 2016 har undertecknad skrivit en artikel om de entreprenörer som särskilt utmärkt sig historiskt och finns med i boken *Världens Skaraborgare.*

På motsvarande sätt finns en artikel av undertecknad i Skaraborgs Akademis antologi *Skaparkraft* 2019 där den företagsamma Varaslätten och dess entreprenörer med agrart ursprung beskrivs i artikeln ”Från idé till succé”.

Denna artikel vill sätta fokus på den innovationskraft som finns i nutid med utgångspunkt från de satsningar som gjorts i den Science Park som är knuten till Högskolan i Skövde och som ger nya arbetstillfällen i start up-bolag, samt det initiativ för att stötta dessa som blev Skaraborg Invest, ett lokalt riskkapitalbolag, med missionen att skapa än fler innovativa arbetstillfällen i Skaraborg!

Gothia Intresseförening

Gothia Intresseförening startades 1995 som Kreativt Center Skaraborgs intresseförening. 1998 startade föreningen bolaget Gothia Innovation med uppdraget att utveckla Gothia Science Park. Gothia Intresseförening ägde då Gothia Innovation AB till 100 procent.

Portalparagrafen i stadgarna har utvecklats genom åren och lyder för närvarande som följer: Intresseföreningen ska främja medlemmarnas intressen genom att:

- som delägare till Gothia Innovation AB verka för utveckling av Gothia Science Park.
- som intresseförening aktivt verka för Skaraborgs näringslivsutveckling.

Vilka får vara medlemmar i Gothia Intresseförening? Till medlem antas juridisk person som är marknadsledande, alternativt spetsföretag, inom sin bransch i Skaraborg samt offentliga och fackliga organisationer som aktivt arbetar med regional näringslivsutveckling. Medlemmar från näringslivet ska vara i majoritet.

Medlemmarna förväntas aktivt delta i föreningens strategiska utvecklingsdiskussioner. Engagera sig i innovationsmiljön Gothia Science Parks utbud av aktiviteter och arrangemang. Vara ambassadörer för Gothia Science Parks innovationsmiljö.

Från starten 1995 för Gothia Intresseförening fanns från det offentliga samhället Skövde Kommun, Västra Götalandsregionen, Länsstyrelsen och ALMI

Företagspartner med, liksom Högskolan Skövde som associerad medlem. Därefter fylldes det på med grannkommunerna i takt med att intresset för samverkan ökade. När Skövde kommun 2009 blev fyrtionioprocentiga ägare till Gothia Innovation AB i syfte att öka riskspridningen samt tydliggöra ansvaret mellan kommunen, Skaraborgs övriga kommuner och näringslivet samt Västra Götalandsregionen, gick Skaraborgs Kommunalförbund in för övriga fjorton kommuner. Detta är intakt än idag, men Högskolan Skövde är ej medlem utan adjungerad numera. Även SLU i Skara har varit adjungerad medlem men gick ur föreningen 2017 för att finna nya direkta samarbetsformer med Gothia Innovation.

Från näringslivet fanns från starten Volvo i Skövde och Electrolux med. Länsförsäkringar Skaraborg tillkom 2001. Förutom dessa utökades medlemskapet med de branschledande företagen i Skaraborg enligt följande 2012: Dafgårds, Elos, Jula och Kinnarps. Dessutom har Näringslivsforum Skövde och fackföreningen IF Metall tillkommit. Electrolux har gått ur föreningen, då de inte längre har verksamhet kvar i Skaraborg och ej varit aktiva enligt de regler som beslutats om för aktivt medlemskap. Föreningens ordförande som väljs på stämman har under verksamhetsåren varit: Birger Bäckström, Landshövding – 1999, Göthe Bernhardsson, Landshövding 1999–2005, Leif Larsson, Rektor 2005–2007, Carl Henrik Ohlsson, Vd Länsförsäkringar Skaraborg

2007–2017 samt Håkan Nordquist AB Volvo, underhållschef 2017–.

Under föreningens livstid har flera strategiska ägardialoger med medlemmarna genomförts, vilka blivit grundbultar för den strategiska utveckling och de beslut som skett i Gothia Innovation och dess styrelse. Några milstolpar:

- År 2000: Västra Götalands Regionen beslutade om projektfinansiering för att tillsammans med Skövde Kommun stötta utvecklingen av Gothia Science Park
- År 2008 genomfördes en brain-storming om den framtida strategiska utvecklingen bland medlemmarna på Innovatum i Trollhättan.
- År 2009 delades risktagandet upp i föreningen, så att Intresseföreningen äger 51 procent medan Skövde kommun äger 49 procent.
- År 2010 genomfördes en bred endagsövning, som ledde till bildandet av Forum Skaraborg. Portalparagrafens andra syfte i intresseföreningens stadgar handlar sedan dess om innovativ tillväxt i hela Skaraborg.
- År 2011–2012 genomfördes tankesmedjor, som till slut ledde till att prioritera det som blivit verklighet i form av Sweden Game Arena, Assar samt Skaraborg Invest.

  År 2016–2017 genomfördes företagsanalyser för de flesta medlemsföretag enligt Gothia In-

novations Open Arena-modell, som bland annat ledde till än mer samordning av rådgivningsutbudet i parken.

Gothia Science Park/ Science Park Skövdes utveckling i korthet

Från starten 1998 till 2021 har Gothia Science Park gått från noll till drygt 900 anställda varav cirka hälften sysslar med dataspel och från noll till ca femtioett företag. Parken, som nu heter Science Park Skövde SPS, och Högskolan i Skövde är den naturliga mötesplatsen för Triple Helix d.v.s. kreativ och proaktiv dialog och samverkan mellan akademi, näringsliv och offentliga aktörer i Skaraborg. Årligen sker hundratals aktiviteter i syfte att stimulera kunskapsutveckling och innovation i denna miljö.

Det av Gothia Intresseförening till 51 procent och Skövde kommun till 49 procent ägda dotterbolaget Gothia Innovation har gått från noll till fyrtio mkr i omsättning och från en till tjugotre anställda från hösten 1998 till dags dato. Digitaliseringen är i fokus för parken. Tre profilområden inom digitaliseringen finns i parken: Smart industri, beslutsstödsystem samt dataspel. Detta som ett eko av Högskolan Skövdes långsiktiga strategi att bli den mest digitaliserade Högskolan i Sverige. SPS arbetar fokuserat med tre arenor: ASSAR innovation för industriell utveckling, Smart Agri för utveckling inom de gröna näringarna i nära samarbete med SLU i Skara samt Sweden Game Arena för dataspelsindustrin.

Incitament för bildande av Skaraborg Invest

Gothia Innovation AB bedrev genom sina affärskonsulter rådgivning till start ups i parken. Istället för att debitera konsulttid togs betalt via delägarskap i tidiga skeden i dessa bolag. Dessa innehav samlades i ett av Gothia Innovation AB helägt dotterbolag, Gothia Invest. I detta bolag fanns delägarskap i sex start up-bolag inom parkens områden. Dessa var Bricknode, CoffeStain Studios, Forsway, Ludosity, Stunlock Studios och Pieces Interactive. Lagstiftning och regelverk gjorde att man som Science Park inte längre själva kunde driva ett investmentbolag i egen regi. Bättre om detta kunde finnas i nära samarbete med annan aktör, men på armlängds avstånd från parkens kärnverksamhet.

Samtidigt hade vid tankesmedjor 2011 och 2012 med alla medlemmar i Gothia Intresseförening framkommit att Gothia Science Park och dess inkubatorföretag saknade lokalt riskkapital. Detta skulle borga för att det innovativa humana kapitalet, d.v.s. entreprenörerna, uppfinnarna och kreatörerna stannar kvar i Skaraborg efter genomförd högskoleutbildning och etablerar sina idéer som nya företag och arbetstillfällen i Skaraborg.

Mot denna bakgrund kortslöts systemen mellan verksamhetsledaren för Gothia Intresseförening tillika vd för Gothia Science Park och ordföranden för Intresseföreningen tillika undertecknad vd för Länsförsäkringar Skaraborg, vilket ledde till att idé blev verklighet och embryot till Skaraborg Invest föddes!

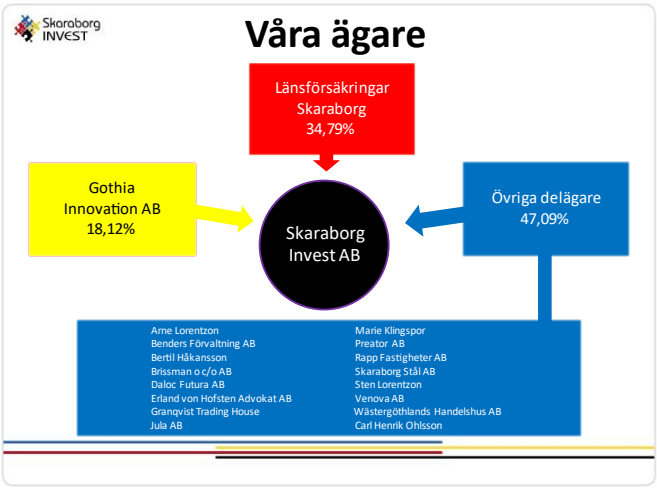
Gothia Innovation AB sålde 7 augusti 2013 sitt dotterbolag Gothia Invest och dess inkrom värderat till fem Mkr, d.v.s. delägarskapet i ovan namngivna bolag, i två steg. Först 15 november 2013 till ett mellanbolag och sedan 21 januari 2014 där parterna Länsförsäkringar Skaraborg gick in med sex Mkr och Marie Klingspor anslöt ”som målvakt” för övriga nya näringslivsrepresentanter. Tillsammans med sexton företagsledare och dess branschledande företag samt förmögenhetsägare i Skaraborg bidrog dessa med sju Mkr tillsammans. Totalt blev Skaraborg Invests startkapital arton Mkr och verksamheten var i gång 31 mars 2014.

Stiftarnas startinsatser

De första sex åren erhöll Skaraborg Invest stöd från stiftarna Länsförsäkringar Skaraborg och Gothia Innovation AB. Detta gjordes via två på varandra följande treårsavtal 2014–2016 samt 2017–2019. Stödet bestod i första tidsperioden av att verksamhetsledaren samt administrationen avlönades av Länsförsäkringar Skaraborg, medan Gothia Innovation bistod med lokal och faciliteter i Science Park samt stöd från en affärscoach för att komma närmare de prospects till portföljbolag som var intressanta att investera i. Under den andra tre-årsperioden byttes detta ut mot avtrappande pekuniära stöd från de båda stiftarna, som bolaget använde till att anställa verksamhetsledaren på tjugo procent tjänstgöring att ansvara för bolagets egen budget med övriga tjänsteköp och

driftskostnader. Fr. o. m. 2020 har Skaraborg Invest inget ekonomiskt stöd längre från de båda stiftarna, utan ska vara helt självbärande.

Den nuvarande ägarbilden i Skaraborg Invest ser ut enligt följande:

Starten

Vid starten 2014 restes alltså totalt arton Mkr av tre ägarkollektiv. De sex apporterade portföljbolagen Bricknode, Coffestain Studios, Forsway, Ludosity, Pieces Interactive och Stunlock Studios gav oss en bra portfölj att starta med.

De tre delägande och jämbördiga delägarna LF Skaraborg, Gothia Innovation samt näringslivets representanter konstituerade sig med att utse en valberedning med en från vardera part, där LF Skaraborg

har ordförandeskapet. Dessa tre föreslog efter nominering från parterna, att två från vardera part bildar styrelse för Skaraborg Invest AB. Styrelsen beredde och bolagsstämman beslöt om aktieägaravtal, bolagsordning, arbetsordning med flera strategiska dokument och starten var ett faktum. En avgörande fråga var namnfrågan och profileringen av vårt varumärke. Vårt önskenamn var Skaraborg Invest. Detta var dock redan registrerat av en person på Falbygden, så vi köpte namnet i positiv anda efter förhandling och registrerade det. Varumärket symboliserar hur vi pusslar ihop finansieringen med de två skaraborgska färgerna gult och svart med Länsförsäkringars motsvarande färger rött och blått, och därmed föddes även logotypen som gäller än i dag.

En framgångsrik strategi är att bjuda in sig till likasinnade som lyckats i andra regioner. Framförallt hade vi god nytta av det goda initiativ som startats vid den näringslivsägda Jönköping University och som hette Jonkoping Business Development, benämnt JBD. Vi fick många goda råd från dess vd Dan Friberg, som vi benchmarkade med. På motsvarande sätt hade vi även god nytta av motsvarande samarbete med Ingvar Andersson vid Chalmers Invest. Detta generösa förhållningssätt, som båda parter tjänar på har vi även fått förmånen att bjuda på till andra regioner. Se vidare nedan under rubriken ”Idén sprids vidare”.

Bolagets utveckling

Bolaget har arbetat med treåriga affärsplaner samt årliga verksamhetsplaner med kvartalsvisa avstämningar för att uppnå våra mål. Fram till hösten 2017 investerades det ursprungligt insatta kapitalet och apportegendomen, totalt arton Mkr, i befintliga portföljbolag samt några nya bolag. Strategin var att ta position som tioprocentigt aktiva lokala delägare samt även erbjuda oss att delta i styrelsearbetet med kompetenser som kompletterade grundarnas. Helst tillsammans med andra investerare och affärsänglar. Tillsammans med Almi Invest utvecklades ett bra samarbete, så att även Skaraborg fick del av statens satsningar för Västsverige lokalt. Motsvarande samarbete byggdes upp med SLU Holding i Skara. Fysiskt etablerade vi oss i parken i ett finansieringskluster hos Almi Väst, där även Connect Väst med flera deltog. Ett nära samarbete med parkens affärscoacher etablerades på ett naturligt sätt. Sakta men säkert uppfylldes vår vision, att vi ville bli den naturliga noden för riskkapitalsatsningar i och för Skaraborg.

I november 2017 genomfördes en nyemission bland befintliga delägare där även undertecknad som vd erbjöds delta. Vid detta tillfälle och sporrade av vår start samt en utvärdering av verksamheten 2016, tillfördes ytterligare sexton Mkr i denna nyemission, vilket fortfarande räcker i kassan samt arbetar i portföljbolagen, Totalt har därmed trettiofyra Mkr rests i kapital inom Skaraborg Invest.

Den nuvarande affärsplanen 2020–2022 har följande övergripande inriktningsmål:

*Skapa minst 150 nya innovativa arbetstillfällen i Skaraborg

*Ge marknadsvärdesutveckling i portföljerna på minst tio procent årligen i snitt

*Möjliggöra utdelning till ägarna över tid

*Hållbar egenfinansierad sammanhållen drift

*Starkt varumärke i branschen såväl lokalt som nationellt

*Förtjäna position som naturlig riskkapitalnod för Skaraborg

*Samverka och syndikera såväl med andra riskkapitalister som offentliga motsvarigheter för positiva synergieffekter

Delägarnas csr-insatser

Syftet med verksamheten har ända sedan starten uthålligt över tid formulerats i tre teser:

"Skapa förutsättningar för nytt innovativt och skalbart företagande som ger nya arbetstillfällen i Skaraborg.

Överbrygga gapet mellan grundarpengar och traditionellt riskkapital.

Ge affärsmässiga villkor och hållbar lönsamhet inklusive ett " vi bryr oss"- perspektiv."

Detta kommer även till uttryck i den mission, vision och affärsidé som i stort varit oförändrad sedan starten:

Mission**:** Skapa förutsättningar för nytt företagande och nya arbetstillfällen i Skaraborg.

Vision: Skaraborg Invest är en naturlig nod för riskkapitalsatsningar i Skaraborg.
Affärsidé**:** Skaraborg Invest ska engagerat stödja och utveckla nytt, innovativt och hållbart företagande i Skaraborg, som ger avkastning till delägarna långsiktigt.

Samlat betyder detta att delägarna tillsammans är besjälade av att skapa nya innovativa och skalbara arbetstillfällen i Skaraborg, för framtida generationer. På dessa sju år har Skaraborg Invest bidragit till att motsvarande cirka 200 nya arbetstillfällen skapats i Skaraborg.

Delägarnas representanter har bjudit på sin tid för styrelsearbete i SIAB, mentorskap samt advisory board/ styrelseplats i portföljbolagen, vilket lett till ett effektivt överförande av kunskap från traditionellt företagande till kunskapstörstande unga talanger och entreprenörer i sina ledarskap.

Dessutom har de flesta delägarträffar skett med en delägare som värd, som fått berätta om sitt ledarskap och sitt bolag, vilket lett till en familjär trivsel, som i sin tur lett till flera samarbeten och affärer sinsemellan i lokalsamhället.

Portföljbolagens utveckling

För att få tag i de riktigt intressanta företagen att investera i krävs ett stort flöde. Science Park Skövde erbjuder tillräcklig kritisk massa med inflöde från hela Sverige, för att uppnå denna talangbas, åtminstone inom spetsen dataspel. Inflödet från idéer

till verklighet sedan starten 2014 har varit följande: Dryga hundra seriösa kontakter med start-ups, över trettio genomlysta pitchar till styrelsen, nitton som vi investerat i, tio kvar nu. Nio exit, varav fyra med positivt och fem med negativt resultat.

Framförallt har lyckade exitar vid rätt tillfälle kunnat göras i Minna Technologies och Stunlock Studios under 2020/2021. Det samlade exitresultatet i bolaget i skrivande stund är dryga + tjugo Mkr netto.

Några prospects finns aktuella i pipe line för pitch och beslut, samt en handfull idéer som mognar.

Årligen marknadsvärderas portföljbolagen enligt fastställd och godkänd metod enligt försiktighetsprincipen till senaste värdet vid nyemission fastställt av dess styrelse eller skriftligt bud inlämnat till bolagets styrelse. Enligt dessa principer har vi per årsskiftet 2020 en marknadsuppgång på totalt insatta medel trettiofyra Mkr i bolaget på dryga femtiotre procent i de bolag som vi fortfarande har kvar.

En viktig del i framgången har varit vår noggranna egenutvecklade analys av bolagen och dess team, samt den personliga kontakten och referenstagning/ second opinion från våra näringslivsnätverk inför de beslut som fattats. Det är inget mål i sig att vara delägare i många bolag. Däremot att vara delägare i rätt bolag, som gagnar våra syften, mission, vision och affärsidé!

Vill du läsa mer om oss och vilka bolag som för närvarande ingår i Skaraborg Invests portfölj, kolla

gärna in på vår hemsida www.skaraborginvest.se, vars startsida du ser här:

Samlat resultat

Bolagets resultat har hittills överträffat våra förväntningar på detta lokala riskvilliga kapital.

Den övergripande målsättningen att bidra till att skapa och behålla kunskapsintensiva arbetstillfällen i Skaraborg är imponerande cirka 200 lokala arbetstillfällen. För att inte tala om dess multiplikatoreffekter ur sysselsättningssynpunkt!

Resultatmässigt har vi tacksamt stötts de första sex åren av bidrag från grundarna LF Skaraborg och Gothia Science Park, samt över tid med avgörande ideellt arbete av delägarna i olika grad individuellt.

Driftsresultatet har därmed kunnat hållas runt nollstrecket, även genom intäkter i form av konsultinsatser till andra regioner samt utställande av kon-

vertibler ur vår starka kassa till nytta för våra portföljbolag. Förutom ovan redovisade exitar på netto tjugo och en halv Mkr, samt en portföljvärdesuppgång i befintlig portfölj på femtiotre procent enligt ovan, så har vi även värderat aktieutvecklingen på vår egen aktie t. o. m. 2019 på sjuttiotre procent mot att OMX-index på Stockholmsbörsen under motsvarande period var trettiotre procent! På bolagsstämman 2021 har därför beslutats om och genomförts en utdelning till delägarna på cirka tio procent av insatt kapital, vilket är ett synligt bevis för vår framgång.

Utvärderingar

I anslutning till varje affärsplans målgång, samt inför start av ny har bolaget utvärderats via upparbetad enkät till såväl delägare, portföljbolags-vdar samt samarbetspartners, för att få en 360 graders genomlysning av hur verksamheten uppfattas. Dessutom har second opinion tagits in från JBD:s vd externt, som ett led i vår benchmarking.

Utvärderingarna har varit till stor nytta för bolagets utveckling. Glädjande nog är det mycket höga betyg, med snittet 4,4 på en fem-gradig skala över hur bolaget uppfyllt sina förväntningar vid senaste utvärderingen 2019.

Idén sprids vidare

Det goda exemplet från Skaraborg har även spridits vidare, framförallt inom Länsförsäkringsgruppen,

där länsbolagen är involverade i motsvarande initiativ. Detta har lett till att undertecknad överfört kunskap och erfarenheter samt varit med om att starta motsvarande lokala riskkapitalbolag Blekinge Invest 2018 och Halland Invest 2019, som nu är igång med sin viktiga verksamhet i sin hembygd. Några ytterligare regioner har i skrivande stund hört av sig för att besöka oss post pandemin i syfte att samverka med ett nerifrån- och upp-perspektiv lokalt utanför storstäderna.

Ledande befattningshavare

Från starten hösten 2013 anlitades LF Skaraborgs bankchef Christer Bromander som ansvarig för uppbyggnaden av bolaget vilket han gjorde på ett mycket engagerat och förtjänstfullt sätt kombinerat med sitt ordinarie arbete, med undertecknad som ordförande i bolaget. Från Gothia Science Park medverkade Torbjörn Rundkvist kreativt som affärskonsult. Tyvärr blev Christer sjuk och avled tragiskt nog hösten 2015, och undertecknad ryckte in som hans ersättare och blev vd i bolaget hösten 2015 i samband med min övergång till senior verksamhet. Min efterträdare på LF Skaraborg, Jonas Rosman blev då ordförande för SIAB. I samband med bolagsstämman våren 2020 då pandemin bröt ut, avgick jag på egen begäran som vd och Per Skånberg rekryterades som ny vd. Själv blev jag invald i styrelsen som vice ordförande till Jonas Rosman som fortfarande är ordförande.

Inför sommaren 2021 sade han tyvärr upp sig på grund av tidsbrist i förhållande till sina andra arbetsuppgifter. I skrivande stund har undertecknad återinträtt som t.f. vd, under tiden som ny vd rekryteras.

Fortsättning följer

Pandemin har definitivt likt en katalysator påverkat den digitala utvecklingen, som kraftigt påskyndats. Dataspelanvändningen liksom serious gaming bara ökar i takt med att myndigheternas restriktioner begränsar rörligheten för mänskligheten. På motsvarande sätt har klimat- och hållbarhetsfrågornas lösningar accentuerats, inte minst genom en ökad våg av användning av nya miljöanpassade drivmedel. Allt detta talar för att innovativa och skalbara företag med lokala lösningar har god mylla för att gro, växa och bära frukt i Skaraborg! Lägg därtill jakten på god avkastning i låga räntemiljöer som verkar bestå länge, så har vi sett ett ökande intresse för riskvilligt kapital till techmarknaden. Vare sig det gäller game tech, industry tech, health tech, green tech och AI-utveckling, så finns dessa förutsättningar i anslutning till klustret vid Högskolan Skövde och dess Science Park Skövde. Här, i detta tomrum inom den etablerade finansiella sektorn för start ups och scale ups, har och kommer Skaraborg Invest att spela en avgörande roll som nod för lokala riskkapitalsatsningar. Det gäller att locka dessa snilleblixtar/ talanger hit och få dem att bo, leva och verka i denna fantastiska framtidsmiljö alltifrån Skaraborg!

SÖREN HÄGGROTH

SNILLEN PÅ BLIXTBESÖK

Från 1500-talet och framåt har Skaraborg besökts av åtskilliga framstående författare, vetenskapsmän och andra som också i skrift har dokumenterat sina upplevelser och intryck. Mest känd är Carl von Linné, som företog sin Västgötaresa år 1746. Men vem visste att August Strindberg var här i början av 1890-talet? Intresset för olika delar av Skaraborg har naturligtvis skiftat från person till person, men påfallande ofta uppehåller sig besökarna vid naturen, och då särskilt Kinnekulle. Även Skaraborgs slott och herrgårdar dokumenteras ofta i besökarnas anteckningar och skrifter. Intresset att skriva ned sina upplevelser var större förr, innan fotografering och radio/TV fanns. Att skriva dagbok och brev var vanligt och detta har gjort det möjligt för oss sentida människor att ofta i detalj följa resor genom Skaraborg.

Kyrkomannen och humanisten Olaus Magnus var den förste som i bokform beskrev Kinnekulle. Han

kan ha besökt Kinnekulle redan på 1520-talet. I sin ”Historia om de nordiska folken” beskriver han det väldiga berget ”Kindakulle”, på vars topp man kunde finna ett utsökt behag i olika trädslags frukter (dock ej vindruvor) hvilka växte vilda”. Han njöt också av den samfällda sången av fåglar ”dock ej av papegojor”. Olaus Magnus ansåg emellertid att det fanns risker med denna vackra natur. Den ”uppsluppna ungdomen skulle kunna sänka sig i vällust eller orenhet för att kanske aldrig återvända till ett värdigt leverne och goda seder” ansåg han.

Erik Dahlberg hade en huvudroll i stormaktstidens Sverige. Han deltog i det trettio-åriga kriget och var exempelvis med i Tåget över Bält. Dahlberg är känd för att ha ritat och byggt åtskilliga befästningar i den nya svenska stormakten, men han är också känd för sina teckningar och dagböcker. Erik Dahlberg planerade det berömda planschverket ”Det forna och nuvarande Sverige”, som innehåller ett stort antal kopparstick över svenska slott och städer, där många bygger på Dahlbergs egna teckningar. I planschverket finns bland andra Hellekis, Mariedal och Hönsäter avbildade. Dahlberg själv uppger att han besökte i vart fall Höjentorp och Mariedal under 1691.

När Dahlberg avbildade Mariedals slott under slutet av 1600-talet behövde han inte, som han brukade, försköna byggnaderna. De var tillräckligt vackra som de var. Än idag avviker exteriören bara i små detaljer från den magnifika byggnad som man

kan se i Dahlbergs planschverk. Även interiören är i stort sett bibehållen från mer än 300 år sedan.

Carl von Linné startade sin resa till Västergötland i Uppsala den 18 juni (enligt vår tideräkning) år 1746. Riksdagens uppdrag till Linné var att göra naturvetenskapliga iakttagelser och att samla rön, som kunde bli till direkt nytta för riket och dess försörjning. Även om Linné fullföljde detta uppdrag riktade han också sitt intresse mot allt som han iakttog, främst ”stenar, örter och djur” utan något som helst sneglande på nyttosynpunkten. Linné redovisade även sina intryck från städer och andra orter som han passerade eller övernattade i under sin resa. Linné anlände till dagens Skaraborg den 23 juni och han blev kvar där till den 7 juli; Linné fick således uppleva Skaraborg när det är som vackrast, även om vädret ibland var emot honom.

Mot kvällen den första dagen i Skaraborg kommer Linné till Mariestad: ”Mariestad är liten, men behagelig, ligger på östra sidan av stora sjön Vänern, byggd med små, dock täcka trähus, gatorna äro räta och ljusa. Marieholm är landshövdingesätet, ligger på sydvästra sidan om staden, kringflutet av floden Tide (Tidan) som delar sig och formerar denna lilla ö, förr än han inflyter i Vänern”. Linné besöker domkyrkan och noterar dessutom att kronprinsessan Lovisa Ulrika besöker staden: ”Folket så ifrån staden och från landet däromkring trängdes att få åskåda en så förträffelig prinsessa. De sågo, de älskade och vördade hennes skönhet, vishet och mildhet”.

Från Mariestad fortsätter Linné till Kinnekulle: ”Kinnekulle är en plats ibland de märkvärdigaste i riket för dess synnerliga belägenhet och skapnad”. Han beskriver kullens ”sköna ängar, vackra åkerfält, skog eller lövträd” med stor entusiasm. Han undersöker noggrant bergets geologiska struktur och beskriver de olika bergslagens omfattning. Han tar sig upp på Kinnekulles topp genom en landsväg vid Gössäter och fortsätter sedan på den norra sidan om kullen. Han beundrar de lundar som täcker den norra sidan av Kinnekulle :”De likna mera trädgårdar än vilda parker, och gjorde denna ort ljuvligare än någon annan i Sverige, så att säterierna Hönsäter, Hällekis och Råbäck, som ligga på sjösidan åt Vänern, näppeligen tillfyllest kunna beskrivas i all sin sommarfägring”.

Linnés resebeskrivning är full av noteringar om växter och träd. En del vanliga, andra ovanliga. Ibland riktar han uppmaningar till apotekarna hur de ska odla vissa örter. Han fångar också upp en del praktiska råd från bönder som han pratar med under resan; ibland konstaterar han att deras odlingsmetoder saknar stöd i den moderna vetenskapen. Han lägger märke till mångfalden av stenbrott, men anser att det vore bättre om bönderna enbart sysslade med sitt jordbruk och lät andra specialisera sig på stenbrytningen. Linné konstaterar också att många av böndernas hästar är i dåligt fysiskt skick och att många kor led av så kallad blodsot.

På sin väg bort från Kinnekulle passerar Linné Västerplana, Medelplana och Österplana kyrkor. Den 28 juni kommer Linné till Husaby kyrka, men uppger felaktigt att Olof Skötkonung döptes av Sankt Sigfrid vid källan år 1497 (således cirka femhundra år senare än det faktiska dopet). När han kommer till Källby noterar han de två runstenar, som fortfarande kan beskådas vid vägen mellan Götene och Lidköping. Strax innan han kommer till Lidköping beskriver han ett gräs som skulle kunna användas av bönderna: ”Alltså kunna alla omtänksamme hushållare härifrån få tillräckeliga sädesfrön, och därmed beså sina sanka kärr och magra bäckar och floder, till så stor nytta, att intet utländskt höfrö häremot i någon måtto förlikas kan”.

Nästa anhalt för Linné blir Lidköping. Han imponeras av det stora torget, ”det ansenligaste i riket”. Han noterar skillnaden mellan den ”gamla staden” öster om Lidan och den ”nya staden ” väster om ån. Den gamla staden är mer oregelbunden och mindre än den nya staden (anlagd av Magnus Gabriel de la Gardie), med helt regelbundna gator, många tvärgator och små kvarter. Stadsbilden i den centrala delen av Lidköping har inte förändrats särskilt mycket under 200 år!

Från Lidköping gör Linné två utflykter, en till Läckö och en till Stola och Lindholmens herrgårdar. Som vanligt gör han anteckningar om de örter, träd och växter som möter honom. På Läckö slott imponeras han av de ”härliga skildringar och målningar”

av olika bataljer från det trettioåriga kriget som fanns redan 1746 i rikssalen. På återresan till Lidköping under midsommaraftonen passerar Linné och hans sällskap ett midsommarfirande: ”Majstänger voro på många ställen upprättade och beklädde med löv och blomster, omkring vilka drängar och pigor, efter sina förfäders urgamla vis, årligen dansade natten för och efter midsommardagen. Detta menlösa nöjet nekades fuller dem av själesörjarena; men det hade så rotat sig från hedenhös, att det svårligen kunde tagas bort, och tjänstefolket, som nu gjorde sig ledigt, tyckte med skäl kunna påstå ett par nätters ro av sitt årliga arbete”.

På Stola herrgård träffar han innehavaren av den herrgård som sedan urminnes tider har hört till släkten Ekeblad, nämligen riksrådet greve Clas Ekeblad. Berättartraditionen säger, att Linné vid herrgården planterade en ny ek, då den gamla var stadd i upplösning; eken finns fortfarande till allmän beskådan. Linné besöker också den närbelägna herrgården Lindholmen, vilken för övrigt är avbildad i Erik Dahlbergs planschverk. På Lindholmen blir Linné imponerad av en ”badstuga” som ”var ett mästerstycke, och det präktigaste jag sett i hela Västergötland. Ja vars like till badstuga man fåfängt lärer söka i Sverige”.

Från Lidköping gick resan vidare till Skara. Linné skriver i sin reseberättelse att Skaras storhetstid fanns bakåt i tiden: ”han är nu en liten stad, ehuru han i förra dagar varit många konungars säte, och

Göta Rikets huvudstad. Husen voro av trä, utom biskopssätet, skolan, gymnasium och bibliotek. Gatorne voro ojämne, sumpige och krokige, att man på honom kunde se, huru tider och vådeldar kunna förvandla de yppersta städer. Kyrkan i Skara var dock ännu den skönaste, uppmurad av kvadrat sandsten till ansenlig höjd och storlek". Linné konstaterar också att det bara fanns ruiner kvar av Skaraborgs slott och Gällakvists slott.

Resan fortsatte till Skövde via den norra delen av Billingen. Linné stannade till vid gården Höjentorp, där kommerserådet Ahlström residerade. Där odlades bland annat tobak; många bönder odlade tobak för eget husbehov. Även under denna del av resan engagerar sig Linné i sjukdomar bland kor, hästar och får, vilka tydligen var mycket vanliga i mitten av 1700-talet; han har synpunkter både på vad som var lämplig föda och vad som skulle göras om djuren drabbades av olika sjukdomar; Linné var således en sorts veterinär i 1700-talstappning.

Linné har inte så mycket att säga om Skövde: "Skövde stad var en mycket liten fläck, belägen på den östra sidan om Billingen, utan sjö, eller någon särdeles situation, husen voro små, gatorne irreguläre, och kyrkogården kringsatt med sköna askar. Denna stad har fordom varit Sankta Helenas säte".

Under resan från Skövde till Falköping gör Linné en del observationer beträffande böndernas klädsel: "Hattar buros allmänt om sommartiden av kvinno-

folken, att de ej bliva solbrände, varigenom bondekvinnfolken verkeligen bevarat sin hy, bättre än på andra ställen i riket. Allt intill Skövde sågo vi dem gå med halmhattar, vilkas djupa kulle ej var efter nyaste modet; men sedan man passerat Skövde, brukades av kvinnofolken svarta hattar, ordinärt lika med manfolkens, fast djupare kulle, och ej upphäftade på sidorne".

Liksom på Kinnekulle lägger Linné mycket tid på att undersöka de övriga platåbergen i Skaraborg d.v.s. Billingen, Mösseberg och Ålleberg. Han är intresserad både av bergens geologiska sammansättning och den växtlighet som finns på bergen. Han konstaterar, att de ovanligaste och vackraste växterna finns på bergens nedre delar, medan däremot växtligheten på bergens översta skikt är mer att likna vid den växtlighet som finns i norra Sverige. Linné jämför de skaraborgska platåbergens flora med den som finns i Skåne, Gotland och Öland.

Resan genom Skaraborg var inte utan påfrestningar. Linné och hans medhjälpare red, vilket gjorde att de påverkades av väderleken. Under en stor del av resan genom Skaraborg regnade det. När de kom till Falbygden skrev Linné: "Falbygden begyntes här, som ett slätt land utan skog, nog likt Flandern, med stora ängar och vidlyftiga betesmarker. Vädret blev på slätten häftigare en stark motvind satte så an, att snart sagt ögonen ville blåsa utur skallen, hästen raglade ock nästan utur vägen. Vi blevo ock genomblöta av slagregnets häftiga skurar. Nu

märktes, vad behagelighet skogfulla länder äga för de släta". Till sist kom dock Linné och hans medarbetare fram till Falköping: "Falköping stad var rätt liten, han mättes med steg, då han fanns i bredden vara 200, men i längden 400 steg. Gatorna i staden voro långs efter halvannor, husen voro alla av trä, mest en våning, och ladugårdarna in i staden täckte med halmtak, och byggde med skiften. Torget var i proportion mot staden större än något annat i Sverige, ty det var 140 steg långt,och 66 steg brett; eljest låg staden på en behaglig och slät ort, emellan de vackra bergen Mösse- och Ålleberg.

Efter att ordentligt ha utforskat Mösse- och Ålleberg fortsatte Linné sin resa väster ut för att slutligen komma till Bohuslän, där Västgötaresan avslutades.

Ungefär ett hundra år efter Linné (1849) besökte den danske sagoberättaren H.C.Andersen Skaraborg. Han kom till Råbäck med båt från Göteborg via Göta kanal. Med sig hade han en guidebok, det är ibland svårt att skilja på guidebokens beskrivningar och H.C. Andersens egna iakttagelser. H.C. Andersens reseberättelse är inte alls lika spontan och målande som den Linné nedtecknade, vilket är lite överraskande med tanke på H.C. Andersens renommé som sagoberättare. Men ibland blixtrar han till, exempelvis när han kommer med häst och vagn över Österplana hed och noterar, att kalkhällarnas fasta golv liknar en romersk härväg, en Via Appia uppe i

Norden. Han imponeras också av ett för trakten typiskt soldattorp, helt byggt i sten och med den gulsvarta knekttavlan väl synlig.

Från Kinnekulle fortsätter Andersen till Mariestad. Han bjuds in att besöka det då nybyggda fängelset i staden. Han blir illa berörd av de livsöden han möter inom fängelset, men tröstar sig med att fängelset i alla fall är luftigt och ljust och att fångarna behandlas mer humant än i världshistoriens mest ökända pinoställen t.ex. inkvisitionens hemska plågorum, Venedigs otäcka blykamrar och galärernas omänskliga roddarbänkar.

På sin fortsatta färd på Göta kanal ångar H.C. Andersens båt förbi Sjötorp, Lyrestad och Töreboda och i närheten av sjön Viken får han se något som både upprör och roar honom. Han möter ett par tiggarpojkar så smutsiga och trasiga, att alla kända porträtt av italienska trashankar bleknade vid en jämförelse. Den barnkäre H.C. Andersen rörs och roas av synen och det får hans skildring att bli målerisk och levande, möjligen hade den snälle och hygglige författaren hunnit med att skänka tiggarpojkarna varsin stor slant innan de jagades i väg.

I slutet av 1800-talet får Skaraborg besök av författargiganterna August Strindberg och Selma Lagerlöf, men de sätter inget spår av Skaraborg i sitt författarskap.

August Strindberg gjorde i oktober 1890 en resa i Västergötland som ett led i studier till sin aldrig

tryckta ”Sveriges Natur”. Hans upplevelser av Kinnekulle var emellertid inte särskilt positiva. I ett brev skriver han: ”For på en smalspårig bana till Håkantorp, där jag fick vänta 2 timmar på en bondstation och erhöll lus; fortsatte till Lidköping och åkte skjuts till Kinnekulle, där hotellet var stängt, gick till fots från Råbäck till Gössäter rätt över kullen med tom mage. Åkte pinnkärra till en gästgivaregård där jag åt och låg på tre stolar i fyra timmar tills tåget gick till Skara”.

Selma Lagerlöf besökte turisthotellet på Råbäck sommaren och hösten 1901 och fullbordade där sin bok Jerusalem. Hon reste dit på inbjudan av baron Carl Klingspor. Kinnekulle var säkert en bra arbetsmiljö för Selma, men Kinnekulle nämns dock inte någonstans i hennes böcker.

Källor

Carl von Linnaeus. Västgöta-Resa 1746. Redigerad av Sigurd Fries och Lars-Erik Edlund och utgiven av Wahlström&Widstrand år 1978.
Agneta Tjäder och Christer Hallgren. Bygden kring berget. Kinnekulle under 1000 år. Warne förlag utgiven år 2001.
Tore Hartung. Sagoförfattaren H.C. Andersen på resa i Västergötland 1849. Publicerad på internet under rubriken Västergötland i artiklar och recensioner mars 2021.

MARIANNE AHRNE

OM BARA KATTEN HETTE BLIXT …

Om bara katten hette Blixt... skulle jag skriva om Laila. Men i skaran av katter runt henne finns inte det namnet. Fast... som T.S. Eliot diktar:

The Naming of Cats is a difficult matter,
It isn't just one of your holiday games;
You may think at first I'm as mad as a hatter
When I tell you, a cat must have THREE
DIFFERENT NAMES.
First of all, there's the name that the family use daily,
Such as Peter, Augustus, Alonzo, or James,
Such as Victor or Jonathan, George or Bill Bailey—
All of them sensible everyday names.
There are fancier names if you think they sound sweeter,
Some for the gentlemen, some for the dames:
Such as Plato, Admetus, Electra, Demeter—
But all of them sensible everyday names,

But I tell you, a cat needs a name that's particular,
A name that's peculiar, and more dignified,
Else how can he keep up his tail perpendicular,
Or spread out his whiskers, or cherish his pride?
Of names of this kind, I can give you a quorum,
Such as Munkustrap, Quaxo, or Coricopat,
Such as Bombalurina, or else Jellylorum—
Names that never belong to more than one cat.
But above and beyond there's still one name left over,
And that is the name that you never will guess;
The name that no human research can discover—
But THE CAT HIMSELF KNOWS, and will never confess.
When you notice a cat in profound meditation,
The reason, I tell you, is always the same:
His mind is engaged in a rapt contemplation
Of the thought, of the thought, of the thought of his name:
His ineffable effable
Effanineffable
Deep and inscrutable singular name.

Så låt oss bara anta att det hemliga namnet på en av Lailas sex katter är BLIXT. Då kan jag med gott samvete skriva en liten trudilutt om henne som är matte och husmor, inte bara till katterna utan också till en ardenner, en C-ponny, två åsnor och fem pensionerade kossor. För säkerhets skull sköter hon ytterligare fyra hästar som tillfälligt skulle få beta på

hennes mark men som blivit kvar och boat in sig medan deras ägare till synes gått upp i rök.

Jag har inte känt Laila så länge, men jag hörde talas om henne redan när jag för sju år sedan slog mig ner i ödemarken. Någonstans i skogarna skulle det finnas en excentrisk gammal kvinna som tog hand om alla vilsekomna djur. Det lät som en person i min smak, men på grund av min egen längtan efter eremitlivet tog jag inte kontakt. En dag för cirka två år sedan träffades vi på lilla ICA i Slutarp, där alla från trakten förr eller senare strålar samman. Från den dagen var det klippt. Där stod någon jag inte kunde lämna bakom mig. En vän, en frände, det kände jag direkt.

Laila har givit mig COVID-19 och många goda skratt. Men är hon ett snille? Den här texten måste ju handla om ”snille”. Jag har under mitt ganska långa liv haft lyckan och förmånen att lära känna och bli vän med ett par verkliga snillen både på det intellektuella och det konstnärliga området. Oftast både och i en och samma person. Men om dem har det redan skrivits böcker, artiklar och avhandlingar, och jag har inte mycket att tillägga. De har varit världsberömda. Laila däremot verkar i det fördolda. Hon har aldrig haft strålkastarljuset på sig, och hon har inte sökt det. Hon har riktat sin kraft och sin kärlek mot ”dessa våra minsta bröder” – mot djuren omkring oss, de vilda och de tama, de unga och de gamla som i vårt industrialiserade samhälle skulle dömts ut och slaktats. Hos Laila får de en fristad.

Laila är åttiotre år, blind på det ena ögat och med bara ledsyn på det andra. Hon går med krycka eller rullator och blir yr om hon släpper taget. Hon tror det beror på synen. Hon bor ensam i en Villa Villerkulla som skulle platsa i Dan Korns berättelser om bortglömda original i udda miljöer i den västgötska obygden. Hon lever väl inte helt som på 1800-talet, men det är långt till Stureplan! Hon är en kvinna besläktad med Hästmannen och Ko-kvinnorna i Peter Gerdehags underbart vackra men tragiska dokumentärer. Lailas skräck är att det skulle sluta för henne som för dem: att myndigheter eller andra kommer och tar hennes djur. Djuren är hennes mål och mening: att de ska ha det bra och få leva vidare där de älskar att vara om hon skulle dö före dem. Eller, o fasa, bli blind också på det andra ögat.
Som det nu är kan djuren inte klaga. Laila har tjugofem hektar mark där de rör sig fritt, och det finns stall och ligghall om de har lust att gå in och svalka sig på sommaren eller värma sig på vintern. Mat har de i överflöd och sällskap av varandra. Av katterna går de två tama, Groddan och Svartekatten, in och ut som de vill. Svartekatten kan öppna dörren så länge den inte är låst, och låst är den sällan. I den här delen av landet är det många som aldrig låser sin dörr.

Då och då kommer någon av katterna tillbaka med en present i form av en mus som den gärna lägger på trappan. Laila har hjärta också för mössen, men vad kan hon göra? En katt är en katt. De fyra

andra, bröderna med Gösta Knutssonnamnen Bill och Bull, Måns och Pelle Fräs, som Laila hittade som halvt ihjälfrusna ungar, har fått ta över nästan halva bottenvåningen av huset. De rastas i en volière med klätterträd.

– Släpper jag dem helt fria jagar Svartekatten bort dem från reviret, säger Laila, och hon är inte säker på att de skulle hitta tillbaka igen.

I de fyra brödernas del av huset är fåtöljer och soffor strimlade av kattklor. I bokhyllan, där Laila samlat de böcker hon såg fram emot att avnjuta efter pensionen men som hon nu inte längre kan läsa, har katterna hittat en plats där de trivs. Högt upp i hyllan bland sönderklösta volymer blickar de ut över rummet. På kvällarna gör Laila ofta kattbröderna

sällskap. Då slår hon sig ner en meter framför tjockteven och försöker urskilja vad som händer i rutan. Katterna spinner belåtet. Måns installerar sig ovanpå teven där det är varmt och skönt, de andra tävlar om att få ligga i Lailas knä. På natten, när Groddan och Svartekatten är ute och jagar, får de fyras gäng sova hos henne i sängen.

Hon är den enda människa de knyter an till och har förtroende för. Lailas begåvning, hennes ”snille”, ligger på ett annat plan än det intellektuella. Hon har

aldrig, som vissa, påstått att hon kan ”tala med djuren”. Men jag ser hur djuren talar med henne. En vacker men nervös och fladdrig unghäst som lämnats hos henne på bete har efter en tid blivit alldeles lugn. Han ville knappt låta sig beröras. Nu går han fram till Laila, lägger mulen mot hennes huvud och slickar henne i nacken. Laila står stilla och ler.

Ardennern Refat är hennes ögonsten. Han kom till henne som åring, utlånad som tillfälligt sällskap åt en gammal travare, men när travaren var borta ville Laila inte längre skiljas från Refat och köpte ut honom. Han är nu över sjutton år gammal och kung på sin vidsträckta mark. En stilig isabell som tömkörts en smula som yngre men sedan inte gjort

annat än njutit av livet. Lailas dröm är att en dag kunna rida honom, om än bara för en tur i skritt. runt ägorna.

– Men jag ser ju ingenting, säger hon. Och hur ska jag ens komma upp?

– Du får väl ställa dig på rullatorn, replikerar jag och ser scenen framför mig. Laila skrattar, inser att det nog är kört. En halvblind åttioplussare på en oinriden ardenner. Det kunde gå hur som helst. Men jag har fått en hel kortfilm i huvudet. Det blir så ibland, utifrån en bild eller en situation. Som när Refat hade fått en hovspricka och skulle verkas... Det var en vårvinterdag när snön yrde i luften.

Det är inte det lättaste att hitta en bra hovslagare till en ardenner på 800 kilo. En ardenner som inte

gillar att man lyfter hans hovar och visar det genom att praktiskt taget lägga sig på den som försöker. Den förste hovslagare vi fick tag på gav upp. Den andre var ett fynd! Han var lugn och stark och orädd. Saknade två fingrar på högerhanden som rykt när han kastat lasso. Ändå klarade han en bångstyrig Refat som börjat dagen med att två trägrindar fastnat i hans grimma. Laila kunde skymta grindarna men lyckades inte få loss dem. Till slut stegrade sig Refat och sparkade bort dem med hovarna. Men det var inte bara Refat som skulle verkas utan också den illmarige C-ponnyn Elvis och åsnorna Tjalle och Felicia.

Alla de motvilliga behövde fångas in i förväg, för hovslagare har bråttom och andra jobb som väntar. Och vilket gäng gråhårskärringar han hade till sin

hjälp: Laila nästan blind, Susanne nästan döv och Cinna som hade fibromyalgi och gick dubbelvikt, stödd på två kryckor. Hon var annars en tuff cookie, duktig med hästar. Och så jag då, mer eller mindre utan krämpor.

Tillsammans gjorde vi så gott vi kunde både inne i ligghallen och ute på gårdsplanen som mest liknade ett gyttjebad. Cinna underhöll oss medan vi jagade åsnor med att berätta hur hon första gången blev gravid. Det var på en kräftskiva där hennes pappa dog. Eller nästan. Själv var hon sjutton år. Hon berättar på den bredaste västgötska:

– Farsan ragla´ ut och pinka´ mot ett träd. Han va fuller, dä va vi allihopa. Plötsligt så ramla´ han ihop. STENDÖ!

Han andades inte och Cinna kastade sig över honom och försökte göra hjärt- och lungräddning. Det hjälpte inte ett dugg.

– Så ja schlo han med all kraft med knytnävara i bröstet å då rössla´ han te och vakna upp. Men ja feck skäll å doktorn sen, för ja hade schlött å tre revben på han. Ja va la chockater etterpå så di bädda ner mek i sänga å nästa möra kände jag mek lita könsti. Men dä va inge mer med de. Ja va ju bakis. Sen en da sa morsan: du ä la´nte på smälla?

– Nä, sa ja, hur sulle jag kunna vara dä?

– Ja, inte vet ja, men du är fan feter som ena ko! Det visade sig då att Cinna var i fjärde månaden. Hon förstod att det var killen som bäddat ner henne som var pappa. Så hon ringde och bjöd honom på kaffe. Han kom, glad i hågen. Cinna berättade att de skulle bli föräldrar.

– Dä fixar la vi, sa killen som inte var äldre än hon.

– Han har allti vart go, sa Cinna. Sen fick hon i snabb takt fyra barn till med tre andra män.

– Ja har bara hatt tre män, sa hon. Den förste räknas inte. Han va ju bara pöjk, och ja kände han inte.

Sådana där historier rann ur henne medan hästar och åsnor blev både fångade och verkade, och jag tänkte att vi var befriande långt ifrån #metoo och storstadens ”kulturkvinnor” som gnäller över att de blivit lite tafsade på för femton eller tjugo år sen.

När jag körde hem i ny snöyra och kryssade

mellan de vattenfyllda groparna i vägen som är värre än de vägar jag sett i Afrika så tänkte jag att jag älskar det här livet! Jag älskar de här människorna! Snillen i levnadskonst, varenda en av dem!

ANJA PRAESTO

0 TILL 100 KM/H PÅ 2 SEKUNDER

Vid foten av Kinnekulle bor bröderna blixt. Två unga män som fått motorolja med modersmjölken och professionell vägledning från de allra första kliven ut i livet. Timmy Hansen (29) och Kevin Hansen (23) tillhör de svenska framtidshoppen inom rallycross. Rallycross är motorsportvärldens underdog som sällan får lika mycket uppmärksamhet och mediatid som syskonsporten rally och många förväxlar de båda sporterna. Kanske är Skaraborgaren mer medveten om rallycross än riksgenomsnittet, tack vare Hansenbröderna. Deras framgångar nationellt och internationellt sprider lite guldglans över trakten och många lokala fans har säkert koll på varvtider och pallplatser. De båda bröderna har hunnit med att både bli Europamästare och Världsmästare.

Men vi tar det från början. Nämligen från deras mor och far. Susann Hansen växte upp i en motorintresserad familj och började köra rallycross som nittonåring. Idag är hon drivande inom team Hansens

utvecklingsarbete för miljöfrågor – förutom utom de rent sportsliga uppgifterna som teamchef, event- och sponsorfrågor. Med sig i bagaget har Susann flera rallycrossegrar, bland annat en Europatitel och ett SM-tecken 1994. Kenneth Hansen är idag betraktad som guru – med hela fjorton segrar inom Europamästerskap (från början var EM högsta tävling, VM tillkom senare) har han kompetens och erfarenhet som efterfrågas globalt. Susann och Kenneth är inte bara gifta med varandra, utan gifta med motorsportvärlden. Med rallycross. Med höga farter, teknisk spets, teamutveckling och förmågan att målfokusera.

Född och fostrad i denna värld är det förstås givet att intresset går vidare, att motorsporten blir ett arv. Eller är det? Var yrkesvalet uppenbart eller har det funnits andra överväganden? Frågan ställdes till de båda bröderna och visst har det funnits funderingar på andra karriärer. Men inget konkret och att det skulle bli någon form av sport fanns med från början. Kanske har det med tävlingsinstinkten, förmodligen ärvd, att göra.

– Jag älskar idrott i sig, det som är gemensamt inom alla idrotter, själva tävlingsmomentet och gemenskapen. Att det är väldigt sammansvetsat, alla går mot ett mål. Att det blev just motorsport föll sig naturligt, vi har ju hängt med genom åren och det har vuxit in naturligt, säger Timmy Hansen.

– Det har inte funnits några konkreta tankar på andra yrken, däremot har jag prövat andra idrotter. Men jag har inget bollsinne, min första fotbollsmatch

slutade på sjukhus. Min enda pingismatch slutade med brakförlust. Och det gick inget vidare inledningsvis inom motor heller, berättar han vidare.

– Men vi nötte på, tränade och jag gav inte upp.

För Kevin var det likadant, han ville göra som pappa gjorde och sport i all form har alltid stått högt rankat. Men om något annat yrke skulle vara tänkbart är det att bli kock.

– Restaurangbranschen har alltid intresserat mig, det är viktigt och kul med mat och att laborera med olika smaksensationer. Inför gymnasiet stod jag inför valet att gå restaurangskola, men jag valde teknik istället, berättar Kevin som förutom sportextra gärna följer dokumentärer om fiske- eller köttproduktion.

Maten är överhuvudtaget ett viktigt inslag i hur förarna håller sig i form. Under många år hade Hansens eget kök och kockteam med sig på tävlingarna. Dagsfärska ingredienser måste förstås inhandlas lokalt, men en stor del togs också med från de Skaraborgska matleverantörerna.

Tävlingshistoria

Men vad är rallycross? De olika grenarna inom motorsport är väldefinierade, men för den oinvigde tämligen likartade; man kör snabbt med en bil. Punkt. Dock finns det mängder av sätt att framföra ett fordon med, bildligt talat, blixtens hastighet. Om vi för enkelhetens skull uppehåller oss vid de mest kända varianterna och låter undertecknad göra ett

personligt urval hamnar vi på sex stycken. En förkortad och översiktlig presentation av dessa är på sin plats men först lite historia.

Den allra första dokumenterade bilsporttävlingen genomfördes 1887 i Frankrike. Den arrangerades av Paristidningen Le Vélocipède och tillkom i princip så snart de första bensindrivna bilarna hade kommit. Innan dess hade man tävlat i andra fordon, bland annat med hästdragna bilar. Egentligen var det där loppet 1887 inte att betrakta som en tävling eftersom chefredaktören, tillika tävlingsföraren för Le Vélocipède bara hade en konkurrent, vilken han hade byggt bilen tillsammans med. Men även England gör anspråk på att ha arrangerat det första loppet mellan två bilar, i så fall redan 1867.

Det första organiserade arrangemanget som kan betraktas som en tävling var även det ordnat av en fransk tidskrift, Le Petit Journal. I den tävlingen deltog också ångbilar men först på pallen blev René Panhard som var en av pionjärerna inom bilindustrin i Frankrike. Panhard (även Panhard et Levassor) var ett eget personbilsmärke fram till 1960-talet då det köptes upp av Citroën. I Sverige går bilsporten att följa dokumenterad sedan 1930-talet i samband med att Svenska bilsportförbundet tillkom. Vilken som var den första svenska biltävlingen vet man inte, men under 1960- och 70-talen var bilsport stort i Sverige, särskilt inom grenen Formel 1 då världsstjärnan Ronnie Peterson gjorde karriär och fick

svenskarna att klistra sig framför tv-apparaterna vid varje tävling.

Formel 1 är sannolikt den mest spektakulära grenen inom bilsporten, kanske på grund av farten. Det är inom denna racinggren som bilarna går snabbast, upp till 380 km i timmen. Namnet Formel 1 kommer av den uppsjö av regler som uppstått för att begränsa bilarnas format avseende storlek och styrka. Denna bilsport står för en av världens allra största sportevenemang, Indy 500, som genomförs i Indianapolis, USA och lockar runt 400 000 åskådare. Bara det gigantiska cykelloppet Tour de France har större publik. Formel 1 finns inom kategorin racing, personen bakom ratten kallas racerförare, alla startar samtidigt och loppen genomförs på slutna, asfalterade banor.

Inom rally startar förarna en och en och kör på tid från en punkt till en annan. Loppen kan genomföras på alla typer av underlag; grus, sand, asfalt eller snö. Det finns en förare och en kartläsare i bilen. Mängder av rallytävlingar har arrangerats i Sverige genom åren och i de värmländska skogarna genomförs årligen en mycket populär vintertävling. En känd tävling är det årliga Dakarrallyt som ursprungligen gick mellan Paris och Dakar i Senegal. Denna tävling lutar mer åt så kallad Off-road, eftersom man inte alltid följer en väg utan orienterar sig fram genom öken eller annan terräng.

Rallycross är en sprintdisciplin inom motorsport. Kort, snabbt, explosivt och händelserikt. Man kör på mixade underlag med cirka 60% asfalt och 40% grus

på slutna banor som är omkring 1 km långa. Förarna avancerar genom tävlingen via fyra kvalheat. De tolv bästa går till semifinaler och de sex främsta möts i finalen. En finess inom rallycross är det så kallade jokervarvet, uppfunnet av Hansens far, Svend Hansen. Det är en extrasväng som förarna måste köra en gång under varje lopp. Det ligger en enorm taktikplanering kring när jokervarvet ska tas och är ofta det som skapar spänning och publikt nervkittel.

Drifting är bilsportens konståkning. Istället för medar och is framför man en bil och gör kontrollerade sladdar i sidled på asfalterad bana eller slinga. Sladden ska vara så bred som möjligt och däcken ska ryka mot underlaget. Tävlingen är rena rama uppvisningen och domare poängbedömer förarnas prestation ungefär som i konståkning.

I folkrace kan du och jag delta. Det är som ordet antyder ett race för vanligt folk. Det är i princip vilken bil som helst, bara det finns skyddsbåge och bälte och man följer en rad säkerhetsföreskrifter. Hastigheten under tävlingen är begränsad till 80 km i timmen och man tävlar på banor av grus eller asfalt. För att tävlingsdeltagarna inte ska trissa upp funktionaliteten i bilarna är alla fordon till salu efter tävlingen. Man lämnar anbud på 8000 kr och domaren eller tävlingsledaren drar sedan lott bland de inlämnade anbuden.

Dragracing är något jag tror många känner igen, tack vare ”fallskärmen”. Tävlingen körs oftast en mot en med specialbyggda bilar på en rak, relativt

kort bana. Accelerationen är det häftigaste, ibland måste fordonens inbromsning kompletteras med tygskärm, en bromsskärm. Den handlar om att komma först på en sträcka om drygt 200 eller 400 m. Tävlingssträckan kan variera, liksom fordonet. Det är inte bara bilar som kör dragracing, utan även motorcykel och snöskoter.

Notera att inom varje bilsportkategori finns flera olika klasser. Därtill finns bilorientering, virtuell bilsport (dvs dataspel) och radiostyrd bilsport, med flera.

En lagidrott

I en tävling är det fullt fokus på förarna. Förväntningarna är på föraren, föraren får flest intervjuer, den segrande föraren får gå upp på podiet och öppna champagneflaskan, skriva autografer o.s.v. Men bakom föraren finns ett viktigt team och fram till och mellan racen görs oerhörda insatser. Jämför gärna med filmbranschen; det är skådisarna som är i fokus. Det är deras namn de flesta kan och ansikten man känner igen på röda mattan. Färre är de som känner namnet på regissören, ljudteknikern, scriptan och kompositören. Och innan resultatet hamnat på vita duken har ett omfattande arbete gjorts med inspelning, klipp och mix. Precis så är det inom bilsporten; innan fordonet kommit ut på banan har ett gigantiskt förarbete gjorts av en rad specialister.

I rallycrosstältet finns teamledare, tekniska experter på motor, drivlina, växellåda, stötdämpning och

däck för att ta några exempel. Denna expertis gör analyser mellan racen, snabba byten av däck, lika snabba reparationer om det behövs. Små och stora justeringar. Och innan bilarna kommer till tävlingen har ingenjörssnillen utvecklat olika detaljer som sedan testats ute på testrace. Förutom de rent tekniska analyserna för att förbättra bilens prestanda görs även analyser av förarnas arbete. Det är en teknikslipning av själva utförandet. Så visst är rallycross, liksom andra bilsporter, en lagidrott.

Med snigelns hastighet

Om motorsportens karaktär är snabba fartunder är det desto långsammare med utvecklingen av miljö- och jämställdhetsfrågor i branschen. På ren gräsrotsnivå häpnar man över bristen på miljöhänsyn. Undertecknad har haft förmånen att bevista ett antal tävlingar och eftersom jag själv sorterar juicepaketen för sig och deras plastkorkar för sig blir jag bedrövad och ledsen när jag sett allt slöseri och slarv ute på publiktäta tävlingar. För att inte tala om de så kallade Grid-girls som ålar sig runt bilar och förare på bana och podie, sponsrade av en energidrycksjätte på de stora eventen inom flera motorsporter. Har vi inte lämnat 1960-talet i motorsportvärlden?! Vad har lättklädda damer på en idrottstävling att göra? Om man med detta vill indikera att rallycross är en manlig sport, vad ger det för signaler till de allt fler kvinnliga förarna och teknikerna? Oavsett kön hör inte

kroppars exponering hemma inom idrott, det är snarare snille som krävs. Nu har emellertid detta urtidsfenomen försvunnit från Rallycross-VM eftersom sporten fått en ny promotor, som delvis ägs av en annan energidrycksjätte där snedvriden kvinnoexponering inte är välkommen.

Och större ändringar är på gång. Världen kommer ikapp även motorsporten. Både Timmy och Kevin är involverade i flera framtidsinriktade och betydligt fräschare projekt än vad somliga energidrycksjättarna kan föreställa sig. I en nytillkommen racingserie kallad Extreme E, där både Timmy och Kevin deltar, har man starkt fokus på både miljö- och jämställdhet. Deltagarna tävlar med eldrivna SUV:ar på några av de mest avlägsna platserna i världen och inom organisationen finns miljöexperter som jobbar för att tävlingarna ska lämna så lite spår efter sig som möjligt. Platserna är utvalda för att där, vid sidan av själva tävlingen, promota ökad medvetenhet kring klimatförändringar och man satsar resurser på att stödja sociala och miljömässiga utmaningar i det lokala området. Extreme E är också först ut med jämställda team bakom ratten, en kvinna och en man turas om att köra, sedan lägger man ihop de båda tiderna.

– Vi måste vara öppna för alla möjligheter att lyfta fram kvinnor, menar Kevin.

– Jag är så tacksam för allt arbete som mamma gör inom sporten, hon är en förebild.

– Vi har en lång väg kvar, men det finns kompetens och erfarenhet bland kvinnliga mekaniker och ingenjörer så vi försöker välja dem. Men det är en utmaning att nå ut, svårt att locka unga tjejer. Därför är det bra med Extreme E som kräver att det ska finnas kvinnliga förare. Tillsammans kan vi inspirera och vara föregångare, visa vilka möjligheter som finns.

– Catie, som jag kör ihop med, fortsätter Timmy, har tillfört mycket.

– Vi är bra teamkompisar och är bra på olika saker, vi kan vara helt öppna och lär av varandra.

– Jämställdhetsarbetet är superspännande. Motorsportvärlden består av över 90% vita män, då blir det på ett visst sätt. Om det skulle bli mer jämställt kan vi få fram olika fördelar, vi får in fler perspektiv och grupper fungerar bättre. Jag är glad över att jobba för den här saken.

I skrivande stund är Extreme E-serien inte över. Två (av totalt fem) tävlingar kvarstår, så vem som avgår som segrare är ännu okänt. Men deltävlingen på Grönland under sensommaren gick i Hansens tecken; Timmy (tillsammans med brittiska Catie Munnings) blev etta och Kevin (tillsammans med svenska Mikaela Åhlin-Kottulinsky) blev tvåa.

Mer miljö

Omställningen till elbilar är diskuterad bland motorsportens anhängare. Tävlingar utan motorljud blir ingen upplevelse, säger man. Det ska bröta,

damma och lukta. Men från och med nästa år ska alla rallycross-VM genomföras med elbilar, det har FIA (Fédération Internationale de l'Automobile, som beslutar och administrerar regelverket för all bilsport) bestämt.

Timmy och Kevin (foto Paulo Maria)

Den största boven vad gäller motorsport är dock inte själva idrottsmomenten, utan transporterna till och från banorna. Ett VM innebär att tävlingarna arrangeras i olika länder. Rallycross är än så länge hetast på Europeisk mark så de flesta racen hålls i till exempel Tyskland, Portugal och Lettland. I Sverige är den populära RX-helgen i Höljes i Värmland ett efterlängtat sommarevenemang varje år. Utanför Europa hålls VM-tävlingar vanligen i USA, Argentina och

Sydafrika. Det är alltså angeläget att hela transportindustrin jobbar miljöinriktat och det motorsporten kan bidra med har ett utåtriktat och viktigt symbolvärde.

– Att marknadsföra företag som utvecklar tekniken i våra motorer och att stötta olika event med miljösatsningar, det är mitt sätt att visa att motorsporten kan göras renare. Vi måste bli av med fossila bränslen och det är oerhört fascinerande att få vara en del i detta arbete, säger Timmy Hansen.

– Det är klassiskt sett som en smutsig sport, det brummar, går åt mycket bränsle och ger avgaser. Det vi kan visa är att elbilar är häftigt. Det blir tyst men inte långsamt. Vi vill kunna inspirera andra till att gå över till elbilar.

– Rallycross kommer att kunna fortsätta vara publikmässigt. Så fort racet börjat och det blir spännande på banan glömmer folk det där med ljudet. Det är förändringen som är jobbigast. När ljudet inte är ett problem öppnas nya möjligheter. Exempelvis kan gokartbanor placeras mer centralt och tävlingar kan arrangeras oftare, upplyser Timmy.

Karin fyller i:

– Ett motorsportbolag som blir ISO-certifierat och uppvisar ett framgångsrikt miljöarbete kan använda sin sportplattform för att nå ut på ett större sätt runt om i världen. Det är viktigt för oss att driva fram budskapen till alla våra följare, prata om tips och förbättringar. Det underlättar för oss när vi går över till el.*

På ren paket- och korknivå, se ovan, görs också insatser. Det handlar om att långsamt men säkert vända skutan, en skuta som gått i en invand bana i decennier, inte bara hos Hansens utan i hela motorsportvärlden. Nu ska färdriktningen gå mot ett nytt sätt att tänka, ett nytt vanemönster och en ny attityd. I Timmys och Kevins team hanteras allt från hushållsskräp till smörjoljor med en medveten plan under Susann Hansens ledning och med parollen ”reduce, reuse, recycle” och ”don’t be useless – use less” sprider de inspiration till andra. PET-flaskor med vatten är ett minne blott, istället får alla i teamet en egen metallflaska och den får de hålla sig med hela säsongen. Man köper stora dunkar med vatten och dunken återvinns. Man är bättre på sortering, bättre på att mäta, har nya rutiner och pushar på arrangören, promotorn och andra om eventuella fel och brister.

Arbetet har burit frukt och Team Hansen är det första motorsportteam som blivit miljöcertifierade. Grattis till den meriten! Susann berättar att den där ”skutvändningen” inte gjordes i en handvändning, men med envetenhet har hela teamet förstått vikten av att tänka miljö i varje moment. Alla blir vinnare. Det måste till en strukturell förändring i alla led. Från de högsta beslutande organen som måste göra regler och styra utvecklingen till arrangörer och banor, till team och utövare. Nu står utmaningen för Hansens att exportera miljörutinerna till andra team,

att på sikt involvera all motorsport. Även höga torn börjar vid marken.

Utmaningar och teknik

Att bedriva bilsport är en livsstil. Deltagarna är helt styrda av tävlingskalendern. Vardag som helgdag läggs upp efter schemat som lagts. Släktsammankomster, högtidsdagar och övrigt socialt liv utanför motorsportbubblan får ställas på vänt. Så länge Timmy och Kevin gick i skolan fick en del av studierna göras på distans. Men en livsstil innebär också ett sammansvetsat team, en sammanhållning och en särskild anda som bara delas av dem inne i ”bubblan”.

– Andan och att det är så utvecklande är min drivkraft, berättar Kevin.

– Här finns massor med människor man inspireras av och tycker om. Det är verkligen en livsstil.

– Sporten är dynamisk och utvecklande, man vet inte vad som väntar runt hörnet. Man kan inte bara jobba för stunden på podiet, man måste jobba för helheten. Och att pusha sig själv, göra min grej ännu bättre, ännu snabbare, säger Kevin.

Bakom det fysiska och tekniska finliret ligger också ett arbete med det mentala. Emellanåt har teamet en coach med sig. Uppgång och dalar tär på psyket. Kevin berättar;

– 2015 fanns en möjlighet att jag skulle nå SM-guld, men jag misslyckades. Det var den mentala biten som inte funkade, jag var rätt förkrossad. Men jag

jobbade på och fick EM-guldet året därpå. Det var ett sådant genombrott, att ta sig från längst bak till längst fram.

– Tekniskt är också rallycross en utmaning. Det handlar om mycket hög hastighet och mycket effekt i korta race på alla typer av underlag. Det tvingar oss att driva alla beståndsdelar till fulländning, att vi hela tiden måste utveckla saker och aldrig bli riktigt nöjda.

Även Timmy pratar om rallycrossbilen med fascination. Nyckel till framgång heter lyckad start.

– En rallycrossbil väger 1,3 ton. Det gäller att få upp energin snabbt på alla fyra hjulen. Fyrhjulsdriften är unik för rallycross, därför är däckbyten en taktik. Däcken är det enda som nuddar marken och det kräver enormt mycket grepp för att få till en snabb start. Man pratar gärna om motor och vridmoment, men i slutändan är det däcken det handlar om, säger Timmy.

Livsstil är också något som Timmy framhåller som bärande kraft för den bana han valt. Livsstilen har bland annat lett till en VM-titel och han är dessutom den ende som deltagit i alla rallycrosstävlingar sedan VM startade 2014.

– Rallycrossen har ju funnits med sen barnsben, säger han.

– Det stora var just att mamma och pappa hade det här intresset. Jag kommer ihåg när vi tre åkte hem från en gokarttävling när jag var liten, jag satt i mitten på en kylbox, vi pratade igenom tävlingen, vad

som gått bra och så vidare. Det är ett av mina bästa barndomsminnen.

Brödrastrider eller broderskärlek

I ett framgångsrikt team med två excellenta förare händer det förstås att de båda hamnar i samma heat och därmed får tävla mot varandra. Samarbete, gemensam träning och delade tankar om utveckling och taktik blir på några sekunder ställda mot fight om förstaplatsen. Men man behöver inte vara analysexpert på mänskligt beteende för att se att bröderna Hansen unnar varandra all framgång. Den sanna glädjen över brorsans podieplacering lyser igenom tv-rutan eller sociala media. Glädjetårar och kramar som delas känns ända hem till tittaren i tv-soffan.

– Ja, vi önskar varandra bästa resultat och framgångsrik karriär, men väl på banan kör jag självklart så fort jag kan, ibland är Kevin först, ibland är det jag. Det är dagsformen som avgör, vi tävlar inte om vem som är bäst, säger Timmy.

– Drömplaceringen är att någon av oss kommer etta och den andra tvåa, säger båda bröderna.

– Vår stora styrka är när vi hamnar bredvid varandra. Jag vet hur han tänker och hur han reagerar, och tvärtom, det är nästan så vi kan prata med varandra mitt i racet. Och om vi hamnar i ett etta-tvåa-läge löser vi det internt. Det här är en relation man inte kan ha med någon annan.

Vi avrundar samtalet med bröderna Hansen med en klassisk veckotidningsfråga; har du någon dold

talang? Och här är vi tillbaka i köksregionen igen. Timmy är en hejare på att göra pizza i den vedeldade ugnen hemmavid. Och Kevin är på väg att bli Hansens egen barista, kaffe har blivit det stora intresset. Han pratar initierat om vikten av rätt bönor, rostning, malning, vatten och ursprungsland. Han liknar kaffeodling och provsmakning vid vin och dess odling och framställning. En latte art design Kevin H blir kanske verklighet snart?

Förutom detta tillägger Timmy att han har en unik förmåga att fånga upp saker han råkar tappa. Det är liksom aldrig något som går i kras även om det tappas.
Snabb som blixten var det ju.

---

* Det finns mängder av ISO-certifieringar, men här avses ISO14001 som är en miljöcertifiering. Hansen Motorsport blev ISO14001 certifierade 2021 i maj och i juli fick de även den högsta miljöcertifieringen inom motorsport - FIA 3 star Environmental Accreditation.

HELENA STÅLNERT

JONAS VON ESSEN
EN MÄSTARE PÅ ATT MINNAS

Han har slagit världsrekord i att minnas. Ändå finns det sådant han glömmer. Men vi tar det från början.

Jonas von Essen växte upp på Billingssluttningen, närmare bestämt på Bukettvägen. Det kan låta stillsamt och fridfullt. Det är det väl också, men under ytan döljer sig mycket konstigt. Inte så att Jonas von Essen på något sätt haft en dramatisk barndom, inte alls. Men Bukettvägen och alla de andra blomstergatorna runtikring har alla blivit hemvist för mycket av det Jonas har blivit så bra på att minnas. Historiska personer, årtal och företeelser finns utplacerade i hans barndomskvarter. Galileo Galilei har han ställt gathörnet nedanför Bukettvägen, Ostindiefararen huserar i grannens garage och Svenska Akademien höll sitt första möte hemma hos kompisen Filip några gator ovanför. Egentligen är hela Skövde proppfullt av tokiga bilder som stöd för minnet, som att Jonas gamla lärare i svenska spelar ukulele på en gigantisk

Nutellamacka i ett klassrum på Västerhöjdsgymnasiet eller att Zlatan Ibrahimovic slår volter inne på stadsbiblioteket.

Jonas von Essen (foto Jessica Ahrling)

Allt det här är förstås grannar och andra Skövdebor lyckligt ovetande om. Men det är så han arbetar för att komma ihåg allt. För att minnas till exempel årtal, gatunamn, platser och historiska personer så placerar han ut allt i välbekanta miljöer. Då kan han göra ”minnespromenader” i olika tidsepoker.

Hans metod har gett resultat. Han är tvåfaldig världsmästare i minne och såklart innan dess svensk mästare. Han har vunnit SVT:s ”Smartare än en femteklassare”.

Då lärde han sig också namnen på alla femhundra i publiken. Han har varit i final i TV4:s Talang. Han kan svaret på alla frågor i Trivial Pursuit. Och det kanske mest imponerande, han kan räkna upp 100 000 decimaler av Pi.

Mycket av framgångarna bygger på minnesteknik och system. Men Jonas von Essen menar också att en livlig fantasi är en förutsättning för att lyckas. Han är ingen introvert nörd, om nu någon skulle tro det. Hans stora intresse för amatörteater och filmskapande gör hans föreläsningar till livliga scenshower med mycket skoj och skratt.

Tävlat har han gjort sedan högstadiet då hans klass på Helenaskolan vann en tävling i att bygga Legorobotar och fick åka till finalen i Japan. Sedan dess har minnestävlandet fört honom runt hela världen, till Kina, Australien och USA bland annat. Han har deltagit i tv-shower och reklamfilmer jorden runt. Han har intervjuats av tidningar och tv-kanaler som BBC, New York Times och the Independent med flera. Han har föreläst för Volvo, Investor, Chalmers och mängder med andra företag och verksamheter.

Pandemin har såklart begränsat verksamheten även för en minnesmästare. Under tiden har han utvecklat en on-line-kurs i minnesteknik. Han har läst historia på halvfart (vad nu det kan innebära för en

person som kan smälla i sig hur mycket kunskap som helst på nolltid). Såklart tävlar han också. Den här gången är det SM i Quiz med final framåt jul 2021.

Jonas von Essen delar gärna med sig. För alla som har svårt för namn och platser, eller behöver träna upp sin studieteknik har han flera tips och tricks på sin hemsida. Ännu fler övningar finns i de två böcker han skrivit.

Men tro inte att han själv kommer ihåg allt. Första gången vi träffades, på scenen i Vara konserthus, hade han glömt(!) sin väska på tåget. Det var tydligen inte första gången, och kanske inte sista heller. För även en minnesmästare kan vara tankspridd ibland.

SÖREN HOLMBERG

NÄR DET STOD OCH VÄGDE

Jordbruk eller industri? I mitten av 1800-talet stod det och vägde i Skaraborg. Konjunkturen för jordbruket var god. Hushållningssällskapen var mycket aktiva och stod för reformer och moderna brukningsidéer. Användandet av nya mekaniska redskap för sådd, skörd och tröskning slog igenom. Och inte minst, exporten av havre började ta fart. London – världens befolkningsrikaste stad under 1800-talet – fungerade inte utan sina hästdragna spårvagnar och hästdroskor. Hästarna krävde havre och föredrog Europas bästa – den från Västsverige. Strålande tider för de skaraborgska storbönder som kunde odla och sälja havre. Tillsammans med innovativa och sedermera mycket rika transportörer kom de att kallas Havrekapitalister.

Men samtidigt – och till en början i det lilla – började en helt annorlunda ekonomisk utmanare att visa sig. De första mekaniska verkstäderna grundades.

Perioden 1855–60 brukar ses som genombrottsåren – antalet mekaniska verkstadsindustrier i Sverige ökade från 28 till 71. Bland dem fanns Skaraborgs första i Forsvik utanför Karlsborg startad 1859 av Wilhelm Palmaer. Gamla anor hade Forsvik, en av Sveriges äldsta ”industriplatser”. Svea Rikes första vattensåg och vattendrivna hammare anlades där i mitten av 1400-talet. Någon tid efter grundandet av Forsviks bruk startades Skaraborgs andra mekaniska verkstad i Skövde år 1868. Idag heter fabriken Volvo Powertrain och är Skaraborgs största industri som tillverkar motorer för volvobilar.

Scenen var satt för ett vägval i Skaraborg. Möjlighet nummer ett var en fortsatt satsning på jordbruk som huvudnäring. Havreboomen lockade till det. Det gamla jordbrukssamhället var invant och nu kanske också en del av en vinstgivande framtid. Eller, möjlighet nummer två, satsa på de nya fabrikerna? Och därmed anamma det okända industrisamhället. Typiskt nog valde inte Skaraborg något av alternativen. Man valde istället att satsa på båda samtidigt. Varför antingen-eller när man kan ha både-och? Ett av alternativen fungerande excellent i början, men bara kortvarigt. Det andra alternativet var trögt i starten men gick långsiktigt bättre. Två händelser i Skaraborg åren 1867/68 symboliserar mycket tydligt valet mellan jordbruks- och industrisamhälle. Vi börjar berättelsen med invigningen 1867 av järnvägen mellan Herrljunga och Uddevalla – i folkmun kallad Havrebanan.

Havrebanan

Havre har exporterats västerut från Sverige sedan åtminstone tidigt 1800-tal. Små mängder i början, fraktade på slädar och oxdragna vagnar till Bohuskusten för omlastning till segelbåtar som en gång per säsong förde havren till England. Båtutrymmet var trångt. Havren måste stampas samman och det var kvinnogöra à 25 öre/dag. Men så började exportvolymerna stiga snabbt från cirka 15 000 ton/år på 1840-talet upp till nästan 100 000 ton/år under sent 1850-tal. Havreexport var på väg att bli en storaffär, Big Business på engelska. Utförseln mer än fördubblades under de närmaste åren. I slutet av 1870-talet toppade exporten med hela 260 000 ton/år – mycket utskeppat från Uddevalla.

Nu räckte det inte längre med enbart hårt arbetande bönder, slädar och segelfartyg. Driftiga handelsmän, järnväg och ångbåtar måste komplettera. I Uddevalla sköttes exporten av företaget Will.Thorburns Söner bildat 1851 av bröderna William Franklin Thorburn och Robert Thorburn när fadern och pionjären William avled. Han hade invandrat från Skottland, nåja åtminstone som sommarboende, och 1824 startat ett handelshus med bland annat havreexport i Uddevalla. Ett halvår före sin död ärades han med att bli utnämnd till hedersledamot i Skaraborgs Hushållningssällskap. Motiveringen var hans havreaffärer och att han ”på ett avgörande sätt bidragit till en skälig och mer stadgad prisförhöjning…”. Skaraborgarna prisade rätt person och begrep att det

var mer export och högre havrepriser som behövdes för att få jordbruket att blomstra.

Williams söner förvaltade och utvecklade arvet efter fadern. Under havreexportens toppår på 1870-talet var Will.Thorburns Söners andel av Sveriges havreexport bra nära en tredjedel. Och den tredjedelen var inte någon blygsam liten bit. När havreexporten nådde max i slutet av 1870-talet omfattade den hela 17 procent av Sveriges samlade export. Bröderna Thorburn var mycket framgångsrika entreprenörer. På 1860-talet byggdes järnvägen Herrljunga-Uddevalla för att underlätta frakten av havren till båtarna på kusten. Den invigdes 1867 och Robert Thorburn var en av initiativtagarna. Något senare på 1870-talet byggdes och utvidgades stora magasin för havren i Uddevalla hamn på Kasenabben och Badö. År 1874 kröntes utvecklingen med bildandet av Rederi AB Avena med fyra ångbåtar av vilka tre fraktade havre till England – Avena, Citona och Annona. Det latinska namnet på havre är Avena Sativa.

Robert och William Franklin Thorburn blev de första och största Havrekapitalisterna. Men deras verksamhet blev tuffare när havrepriserna och exporten började dala på 1880-talet. Konkurrensen från billigare havre från Ryssland och USA – som nu via järnväg och ångbåt kunde skeppas till Västeuropa – blev allt hårdare, samtidigt som hästanvändningen sjönk i England. I mitten av 1890-talet hade svensk havreexport minskat ned till cirka 150 000 ton/år för att vara nästa försumbar vid sekelskiftet 1900 med

endast en utskeppning på omkring 10 000 ton/år. Havreboomen var över.

Men dess arv och spår lever kvar. Mest påtagligt i form av järnvägen mellan Herrljunga via Vara till Uddevalla. Den var helt avgörande för exportframgången, inte minst för Skaraborg som via järnvägen kunde vara med och leverera havre till bröderna Thorburn i Uddevalla. Vara blev en centralort för havrehandeln. Som mest skall det ha funnits sexton sädeshandlare med magasin i Vara. Kvar idag finns endast det vackert rödmålade Bengtssonska magasinet. Byggt av Robert Thorburn och idag byggnadsminnesskyddat och öppet för visning vid ett fåtal tillfällen under sommaren. Har man tur kan man få en guidning av Bengt Fåglefelt och Ingemar Olsson från Vara Hembygdsförening. Det fick jag en vacker försommardag 2021 – etthundrafemtiofyra år efter det att magasinet färdigställdes 1867.

Havreverksamheten ledde till en omfattande uppodling av västgötaslätten, främst kring Vara. Att ”slätta” mellan Vänern och Vättern, som ”bonnapöjka” sjunger om, ser ut som den gör idag beror till stor del på 1800-talets stora satsning på havren. Ängar och hedar förvandlades till åkrar. Mellan 1820-talet och toppåren i mitten av 1870-talet ökade havreskörden i Skaraborg sexfaldigt.

Vara har anledning att tacka Robert Thorburn. Det var han som såg till att järnvägen drogs genom Vara. Banan som från början var smalspårig med 1217

mm:s spårbredd var i hela sin nio mil fulla längd färdigbyggd 1867. Normalbredd på spåret (1435 mm) fick inte Havrebanan förrän efter en utbyggnad åren 1898–1900, lagom till att järnvägen inte längre behövdes för att frakta havre ned till kusten i Uddevalla. Den inte längre så lönsamma banan togs över av staten 1940. Men det går än idag att åka på den tack vare SJ och Västtrafik. En resa väl värd att göra genom en vacker jordbruksbygd.

Om det svenska havreäventyret på 1800-talet har Bertil Thorburn skrivit en informationsrik och läsvärd bok William Thorburns Söner: Ett blad ur den svenska havreexportens historia (1951). Han är ättling i rakt nedstigande led till de Thorburnska redarna i Uddevalla. Affärsman var han, och folkpartipolitiker i Göteborg. Hans dotter läkaren och docenten Jane Thorburn är berättigat stolt över sin familjs historia. Men medger att hon aldrig åkt tåg på gamla Havrebanan. Dock, när hon någon gång äter havregrynsgröt, tänker hon tacksamt på vad bröderna Thorburn och de skaraborgska bönderna åstadkom för hundrafemtio år sedan.

John G startar fabrik i Skövde

Samtidigt som det skaraborgska jordbruket 1867 var med om den stora satsningen på havreexport och järnväg till Uddevalla hände något i Skövde som lade grunden till Skaraborgs inträde i industrialismens tidevarv. Johan George Grönvall startade

1868 Sköfde Gjuteri och Mekaniska Verkstad. En fabrik som så småningom i Volvos hägn skulle växa till Skaraborgs industripärla.

John G, som han kallades, placerade fabriken precis vid järnvägen – Västra stambanan – i centrala Skövde. Banan var nyligen invigd 1859 och en förutsättning för att verkstaden hamnade just i Skövde – och inte i exempelvis Skara som sagt nej till stambanan. Ständigt dessa järnvägar. Det går inte att överskatta järnvägens betydelse för industrialismens intåg i Skaraborg eller för det fortsatt framgångsrika jordbruket tack vare Havrebanan.

John G hade stor hjälp med kapital från sin fader ute på Suntetorps Säteri strax nordost om Skövde. Därifrån kom också tegel till fabriksbygget, levererat med oxdragna vagnar. Den färdiga fabriken tillverkade till en början mest gjutgodsföremål, senare sten- och träarbetningsmaskiner; i mindre utsträckning jordbruksredskap som Forsvik inriktade sig på. Motortillverkning kom långt senare på 1900-talet. Den första motorn – kallad Penta – var en båtmotor färdigställd först 1907, två år innan gamle direktör Grönvall slutade som chef och pensionerade sig på sin 70-årsdag.

John G kunde njuta sin pension med heder. Han var en socialt medveten företagare som med tidens mått satsade på ljusa och luftiga fabrikslokaler. Hans verkstad hade ett eget lysgasverk. I närheten av fabriken på nuvarande Östermalm i Skövde byggde

han enkla bostäder åt arbetarna. En stor del av ålderdomen tillbringade han i Ljungstorp, en liten by uppe på Billingen ovanför Varnhem. Det var ett favoritställe på somrarna för societeten i Skövde sedan tidigt 1900-tal när järnvägen mellan Skövde och Axvall öppnades och passerade Ljungstorp. Familjen Grönvall byggde där en av de flottare villorna benämnd Annelund men kallad Annorlunda.

Måhända träffade pensionären John G någon gång gamle Johannes Holmberg där uppe i Ljungstorp. Men troligen inte. Johannes, som var min farfars farfar, bodde i en torftigare stuga än John G:s villa och umgicks inte med ”di fine” från Skövde. Han var en enkel småbrukare av det kärva skogsbondeslaget och infödd ljungstorpare. Dock tidsmässigt kan de ha råkat på varandra. Johannes gick bort 1916 vid 98 års ålder, John G 1924 strax innan han skulle fylla 85 år. Västgötska krutgubbar båda två.

Min egen erfarenhet av John G:s arv, det som blev Volvos motorfabrik, är av ett långt senare datum. Jag växte upp i Skövde. Pappa Birger var ingenjör på det som då hette Pentaverken. Han ordnade så att jag några somrar på 1950-talet fick gå på verkstadens industriskola. En fantastisk erfarenhet. Oförglömligt att ha fått lära sig läsa maskinritningar, köra fräsmaskin och arbeta med supportsvarv; mycket roligt men också mycket krävande. Att träffa rätt med svarven när mättoleransen är på millimeters- eller tiondelsmillimetersnivån var inget att leka med. Jag

insåg att industriarbete eller att bli ingenjör inte var något för mig – alldeles för svårt.

Dagarna efter studenten 1963 ordnade pappa Birger sommarjobb åt mig på gjuteriet. Skiftarbete, 40-50 grader varmt vid ugnarna, lyfta tolv ton gods per skift – jag klarade det bara någon vecka, sedan fixades ett lagerjobb fram åt mig. Lärdomen blev en mycket stor respekt för det tunga och krävande industriarbetet. Jag var gynnad som hade en pappa som kunde ordna ett lättare jobb för mig. En annan lärdom var kunskapen om vad arbetarblåsa är för någonting. Det var en ironisk benämning som Volvos arbetare myntat, eftersom de tydligen förväntades att ha en extra rymlig urinblåsa. Antalet toaletter per person var mycket mindre ute i verkstaden än uppe på tjänstemännens kontor. Som arbetare gällde det att kunna hålla sig. Ständigt detta klasssamhälle – även på toalettnivå.

Snillen i Skaraborg

Det blev inte jordbruk eller industri. Det blev jordbruk och industri. Resultatet när det stod och vägde åren 1867/68 blev både ett fortsatt framgångsrikt jordbruk i Skaraborg – Sveriges matbod – och starka industrier med Volvo i Skövde i täten. Havrebanan var ett snilledrag och snillet bakom hette Robert Thorburn – en bohuslänning som borde hedras mer i Skaraborg. Med sin järnväg öppnade han upp länets jordbruksekonomi. Han står inte staty i Skaraborg, något att tänka på i Vara; varför inte utanför

Bengtssonska magasinet. Vårt andra snille John G Grönvall har däremot sent om sider fått en staty rest efter sig vid Volvofabriken i Skövde. Mycket välförtjänt och tack och lov en porträttlik staty, inte någon ”konstnärlig” skapelse.

Det gick alltså bra när det stod och vägde i Skaraborg för hundrafemtio år sedan. Man kan undra vad som står och väger i dagens Skaraborg? Och hur resultaten av de val som görs kommer att bedömas om hundrafemtio år. Bra får man hoppas. Det är gamla Svea Rikes vagga värd. Kanske dricker man havremjölk, friluftsrider på havrematade hästar och låter sig transporteras i självkörande bilar med motorer tillverkade i Skövde – dock miljövänligt framdrivna, kanske med elbatterier laddade via vindkraft uppe på Billingen i närheten av Ljungstorp. Det hade John G och säkert också Robert Thorburn uppskattat.

BARBRO LENNÉER AXELSON

KONSTEN ATT BLI BÄTTRE
…till och med bli snille

Jag tror vi människor är som mänskligast när vi försöker förändra oss till det bättre. Till skillnad från djuren kan vi medvetet ge oss i kast med sådana försök. Vi har förmåga att tänka, planera och fantisera både kort- och långsiktigt. Denna antologi är tillägnad snillen av de mest skilda slag men en hel del kunskaper i den går att tillämpa även i vår vanliga vardag.

Medfödda talanger?
Betydelsen av arv och miljö har alltid varit på tapeten, särskilt i fråga om snillen. Vår personlighet är ett resultat av båda. Kunskapen om hjärnan växer lavinartat i vår tids järnålder. Det är dock inte IQ som är avgörande för topprestationer men den behöver vara minst c:a 110–120. Ett högre resultat medför sällan några fördelar, skriver forskarna Anders Ericsson & Robert Pool (2016). Naturbegåvning spelar

faktiskt heller ingen roll för våra prestationer men det är en djupt rotad föreställning att vissa personer därför inte behöver träna så mycket.

Forskaren David Schenk (2010) skriver att vårt problem är inte bristfälliga gener utan vår oförmåga att ta vara på de resurser vi redan har. ” Vi har alla outnyttjade potentialer. Våra prestationer är en ständig växelverkan mellan arv och yttervärldens olika stimuli men det är helt klart att unika prestationer har sin bas i en mycket koncentrerad ansträngning”. Det finns således ingen magi i gener. Vi är dock beroende av vissa fysiska attribut såsom längd till exempel vid höjdhopp, handboll. Inom vissa områden är det nödvändigt att träna intensivt redan som barn, framförallt när det gäller kropp och fysik. Dansare måste börja tidigt för att lära sej vrida sina ben och höfter. Förkalkningen sätter in mellan 8 –12 år.

Målmedveten träning driver också fram positiva förändringar i hjärnan oavsett vilken medfödd betydelse arvsanlag kan ha för begåvade människor. Snillen är således inga vinnare i ett genetiskt lotteri. ”Vi överskattar medfödd talang. Och underskattar motivation och ansträngning”, skriver forskarna Anders Ericsson och Robert Pool. Flera andra forskare har kommit till samma slutsats. Snillen vet vad som krävs för att öva upp de extraordinära färdigheterna. Hårt och målmedvetet arbete! Med rätt sorts träning och övning skapas förmågor som de annars inte skulle besitta.

Minnessnillet Johan von Essen, hedersskaraborgare 2021, (se samtal med Helena Stålnert s. 87) säger i en intervju att han tror att kreativitet är betydligt viktigare än arv och gener. ”Jag har en sprudlande fantasi som är mer värdefull än ett gott minne. Jag har inte haft så många hämningar utan har utvecklat min fantasi och spårat iväg på grejer, varit litet av en ”knasboll”. Ju fler knäppa bilder man har i huvudet och ju lättare man kopplar ihop saker som kanske inte logiskt hänger ihop, desto bättre blir man på minnestekniker (GP 210421).

Det ska böjas i tid

För att utvecklas till ett geni krävs god handledning redan under barndomen. Benjamin Bloom (1985) undersökte 120 erkända ”super”experter inom olika områden och deras bakgrund. Hans resultat har bekräftats också av senare men mindre forskningsstudier. Så här ungefär såg deras personliga utveckling ut.

Föräldrarna tar fasta på barnets lekfullhet och naturliga nyfikenhet och leker därför extremt tidigt och ofta med barnen på deras nivå. Tiger Woods fick en golfklubba redan vid nio månaders ålder - som leksak.

Sedan börjar de visa barnet hur leken fungerar, t.ex. hur man kan skapa en melodi av ljud, hur man slår på en golfboll… Föräldrarna lär dem samtidigt redan i tidigt skede uthållighet och självdisciplin.

Uppskattning är naturligtvis oerhört viktigt. Aktiviteterna blir då också en källa till stolthet för barnet självt. Ofta hade barnen i sin tur plockat upp sina intressen från föräldrarna. Det blir ett sätt att bland annat få föräldrarnas tid och uppmärksamhet. Exemplen på detta är flerfaldiga inom olika yrkesvärldar.
Sedan kommer lärare och handledare in i bilden. Det finns många olika sätt att motivera barn men den viktigaste drivkraften måste komma inifrån barnet självt även om föräldrarna fortsätter att bidra, hjälper till med struktur, rutiner, transporter m.m. Det kostar exceptionellt mycket att elitsatsa på ett barn. Oftast har en familj därför bara råd att prioritera ett barn.

Skolans roll

Forskaren i pedagogik Åsa Melander (2021) har skrivit boken ”Skola och begåvning. Intervjuer 1995–2020”.

I denna framkommer bland annat att forskare inom området är mycket tveksamma till att satsa på specialskolor för särskilt begåvade barn i för tidig ålder. Lärare i vanliga klassrum måste kunna ge även begåvade elever stöd. Att flytta upp en försigkommen elev en eller två klasser är ovanligt men har dock nästan alltid visat sig framgångsrikt. Att de skulle få sociala problem såsom kamratsvårigheter finns inga belägg för. Intervjuade ungdomar som tillhör denna grupp framhåller hur tacksamma de varit

mot de lärare som ”sett” dem, givit dem extrauppgifter och på andra sätt stimulerat dem. Särskilt om de gått i en klass där de blivit småmobbade av kompisar för sin ”nördighet och duktighet. ” Antipluggkulturen kan vara stark, särskilt bland killar, och ska absolut inte spädas på av de vuxna.

Handledd övning

Ett av syftena med handledd övning, också benämnd målmedveten övning, är att utveckla mentala representationer (s. 6), tankemönster, som kan vara vägledande i kampen för förbättring. I så kallad naiv övning bara man upprepar och upprepar och förväntar sig att det ska höja ens prestationer.

Målmedveten övning innebär att personen ansträngер sig för att pressa sig att bli bättre.

Syftet att öva upp de färdigheter man eftersträvar sker utanför bekvämlighetszonen, d.v.s. att ständigt pröva sådant som ligger utanför den nuvarande förmågan. Detta förutsätter specifika mål, inte någon allmänt vag förbättring.

Detta kräver en maximal ansträngning som sällan är njutbar. Ingen, absolut ingen, älskar att öva och öva. Drivkraften är att kunna prestera bättre.

I början sker ganska snabba förbättringar på det man övar. Trösklar, platåer, uppstår förstås senare, när man inte tycker att man kommer längre trots stora ansträngningar. En del slutar tyvärr då att röra sig framåt eller ger upp överhuvudtaget. Detta är

den främsta anledningen till att människor inte blir bättre.

Inom välfärdsområdet är handledning idag en självklarhet inom många yrken; socionomer, psykologer, skolpersonal, viss sjukvårdspersonal m. fl. Även om tanken där inte är att utveckla snillen utan att fördjupa kompetens som gagnar de hjälpsökande, så är många av råden i denna artikel giltiga och kan tillämpas även där. Mentala representationer är kanske inte primärt med i bilden men istället fördjupad träning i att förena teori och praktik i problemlösning, empati och mentalisering, d.v.s. stärka skickligheten i att inta de hjälpsökandes perspektiv.

Handledd övning är enligt Anders Ericsson till för alla som drömmer om och som vill lära sig att bli bättre, oavsett vad; sjunga, spela, skriva, driva företag, forska, spela fotboll…

Tankemönster

Mentala representationer handlar om att i sin hjärna införliva mönster som är förknippade med att utveckla topprestationer. Tankemönster eller inre kartor är mer vardagliga benämningar. Det kan gälla att visualisera t.ex. en bergvägg om det gäller en klättrare. Har man goda mentala representationer så sitter klättergreppen utan att man medvetet behöver tänka på de olika handgrepp som krävs under själva klättringen. Personen klättrar då snabbare och med

mindre risk att falla. De som ägnar sej åt t.ex. gymnastik, simhoppning, konståkning, stavhopp, tennis utvecklar en klar mental representation av hur kroppen bör röra sig. Högpresterare har en överlägsen mönsterorganisation, oavsett område (Ericsson & Pool 2016).

Kunskap kontra färdigheter

Hög prestationsförmåga handlar inte om generella färdigheter utan om specifika. Man blir inte bara läkare utan t.ex. infektionsläkare. Man blir inte idrottare utan gymnast, löpare o.s.v. Med andra ord behövs en färdighetsspecialisering. Betoningen i personlig utveckling av vilket slag den än må vara, ska förutom kunskap ligga på att *göra* om man följer Anders Ericsson.

Traditionellt ligger nästan alltid tyngdpunkten på kunskap inom akademiska yrken. På grund av tradition och bekvämlighet. Det är lättare att lägga fram kunskap i en föreläsning för en stor grupp än att arrangera färdighetsträning. Det är först när t.ex. läkare lämnat utbildningen som de på allvar får träna färdigheter. Handledd övning däremot fokuserar enbart på färdigheter och prestationer och hur man förbättrar dessa. Självklart förutsätts också grundkunskaper.

I sextio studier från Harvard framkom att läkares prestationer försämras med tiden eller förblev det-

samma. De visste mindre och presterade sämre jämfört med yngre läkare som hade färre års erfarenhet (Davids, Thomson O´brien m.fl. 1999).

De sistnämnda hade helt naturligt mer aktuella kunskaper men höll framförallt sina färdigheter mer skärpta. Samma forskare undersökte också olika utbildningskomponenter som har giltighet också i andra yrken. De mest effektiva för både läkarna själva och för patienterna var praktisk träning, rollspel och diskussionsgrupper. Vanligast men också minst effektivt var att lyssna på föreläsningar. Universitetsutbildade generellt behöver mycket träning i att utveckla färdigheter. Ackumulerad kunskap är otillräckligt. Att bara delta i föreläsningar ger ingen eller begränsad feedback, ingen möjlighet att pröva något nytt, begå misstag, korrigera misstag och gradvis utveckla sina färdigheter.

En annan förmåga kopplad till färdigheter är att känna igen oväntade situationer och snabbt kunna överväga olika handlingsalternativ som står till buds och avgöra vad som blir bäst. Detta s.k. adaptiva tänkande gäller alla yrkesområden. De duktigaste läkarnas mentala processer byggde på att de var noggrant förberedda för operation men samtidigt mycket flexibla med förmåga att snabbt kunna justera sitt arbetssätt under tiden. De övervakar sitt eget pågående arbete noggrant och observerar sådant som de från början inte hade med i sin visualisering (Apramian, Christanco m. fl. 2015).

Vem är en god handledare?

En handledare behöver vara framstående inom sitt kunskapsområde och inte minst en mycket god pedagog. Man kan behöva byta handledare när man uppnått en mättnad i en viss konstellation. Inom beteendevetenskaper nämns ofta en fyraårsperiod med en och samma handledare. Så många olika omständigheter inverkar dock. Bara handledaren och den som handleds kan tillsammans utvärdera sitt samarbete.

*handledaren är väl förtrogen med den högpresterande personens förmågor och hur dessa bäst bör övas upp.

*handledd övning kräver att gå utanför bekvämlighetszonen och ständigt pröva sådant som ligger utanför adeptens nuvarande förmåga. Lösningen är inte att anstränga sig mer utan anstränga sig annorlunda.

* specifika mål och delmål sätts upp för att förbättra vissa aspekter av prestationer. En rad små förändringar kan leda till en större positiv förändring.

*handledaren är expert på konstruktiv feedback och insatserna modifieras därefter.

Man måste tro man kan bli bättre

Vad krävs för att orka med detta ständiga övande och utvecklande? I den s. k. självbestämmandeteorin hänvisas ofta inom motivationsområdet till tre delar; kompetens/färdigheter, självbestämmande och gemenskap (Deci & Flaste 2016). Har man kunskap och

behärskar ett ämne, en uppgift, ett arbete, blir detta mer stimulerande vilket stärker motivationen ytterligare.

Självbestämmande inom ramen för verksamhetens mål och regelverk är en annan viktig faktor. Den inre motivationen är mest avgörande och belönande och handlar om att aktiviteten i sig ses som lustfylld. Jag tror de flesta potentiella snillen lutar sig i mycket hög grad mot självbestämmande. Även om det ibland leder dem på kollisionskurs med tränare, handledare, chefer.

Den tredje starka motivationsfaktorn är social motivation, stöd, att befinna sig i en gemenskap och omge sig med människor som bekräftar och uppmuntrar. Det finns även andra fördelar med övning i grupp. Alla vet hur mödosamt arbetet är och hur nedslagen man blir vid motgångar. Man inspirerar och stödjer varandra även om man också konkurrerar. Man smittar varandra med energi bara genom att se varandra utöva aktiviteter. Som studenter som gillar att plugga på bibliotek säger: ”Det är upplyftande att se andra som också plågas med sina hemuppgifter.”

Andras tro på en är viktig men den egna tron om att man kommer att lyckas är mest betydelsefull av allt. Utan självförtroende maximerar individen inte sina förmågor. Man behöver ju för den skull inte utropa “I am the greatest” som Muhammed Ali, en av världens mest framstående idrottsmän, tillika poet och stark förkämpe mot rasism, Vietnamkriget m.m.

Zlatan tror också starkt på sig själv. Några exempel på kvinnor som glatt ropar ut sin storhet är svårare att komma på.

En värld där handledd övning är en naturlig del av livet skulle vara en värld där människor upplever större kompetens, viljekraft och tillfredsställelse. Homo exercens, ”den övande människan,” borde vara ett ledande motto, skriver Ericsson och Pool (2016).

Gör om – gör bättre…

Tågordningen i färdighetsutveckling ser kortfattat mestadels ut så här: försök – misslyckande – feedback – nytt försök – förbättring. De flesta forskare framhåller betydelsen av konstruktiv kritik när det kommer till personlig utveckling för både barn och vuxna (Hattie & Timperley 2016). Kritik kan bara göra nytta om den också går hand i hand med uppskattning. Negativ feedback ska ges respektfullt och genom positiva hjälpförslag. Först då kan den bli meningsfull.

Positiv feedback ökar självkänslan, bidrar till yrkesstolthet och stimulerar till vidareutveckling. Uppskattning är en psykisk näring som ger kraft och energi, en förutsättning också för att orka ta emot kritik. Konstruktiv feedback är en av de mest avgörande faktorerna för att bevara motivation så att man orkar med de ansträngningar som krävs för att förbättras. Det kan vara självfeedback d.v.s. när man

själv noterar resultat eller feedback från andra inklusive en handledare. "People don't get better without follow-up". Så sant!

Bästa kritiken är den som ges i enrum mellan handledare och adept. Ingen, vare sig den som ger eller får kritiken, behöver bli obekväm eller generad. Förbättringssamtalen kan då fördjupas. Feedback får inte vara för mjäkig utan ta någorlunda skruv så att den berör. På denna punkt har individuell handledning klara fördelar.

Forskarna Roberto Verganti och Don Norman (2019) har skrivit en artikel om att grundtanken med feedback är att den ska leda till *förbättring i framtiden.* Feedforward har därför blivit ett populärt uttryck. De skriver: "Feedforward är lättare att ge och lättare att ta emot, eftersom den fokuserar på lösningar istället för misstag och problem. Med vanlig feedback hamnar folk väldigt lätt i försvarsställning istället för att ta till sig och lära sig". Är det något livsområde där vi alla skulle behöva utvecklas åtminstone till ett halvsnille så är det ifråga om konsten att både ge och ta emot feedback. Detta gäller i både arbetsliv och i familjeliv. "Snillet" Elon Musk, har bland sina framgångsråd två punkter om just feedback. "Sök aktivt efter kritik. Lär dig att tåla kritik". Mer om temat konstruktiv och kritisk feedback finns i kapitlet "Förbättringar genom feedback" i Arbetsgruppens Psykologi (Lennéer Axelson 2019).

Kämpaglöd och uthållighet

I Elektra skriver Euripides (406 f.Kr.) ”Ingenting lyckas utan hårt arbete”. Praktik och övning är nödvändigt för att uppnå färdigheter av vilket slag de än må vara. Minst tio års intensiv och reflekterad erfarenhet inom ett område nämns ofta som en relevant bas för att genomföra prestationer som är outstanding. Malcolm Gladwells (2008) var den som myntade framgångsfaktorn ”10.000 timmars erfarenhet ” men det gäller att det är effektiv träning. Siffran är lätt att komma ihåg men betänk att det är en genomsnittssiffra. Det kan räcka att öva i 100 timmar för att åtminstone se åtskilliga förbättringar, påpekar forskaren Anders Ericsson.

Flyttar vi oss från Elektra till modern tid och lyssnar till olika framgångsrika både forskare och företagsledare så understryker alla vikten av hårt och engagerat arbete. Detta gäller förstås även Elon Musk, technomiljardären och snillet bakom Tesla Motors, Space X m.m. ”100 timmars arbetsvecka har jag ofta. Jag slänger inte bort en minut”. På tolv år har han haft två veckors semester. Han medger att det inte är bra för vare sig hjärna eller hjärta (Alfa Leaders, YouTube). Det finns många som gör liknande arbetsinsatser vill jag understryka, särskilt forskare, egna företagare och politiker i centrala positioner utan att de benämns för snillen. Män och kvinnor. Politikern Cecilia Malmström har själv beskrivit sin extrema arbetsbörda, när hon jobbade inom EU.

Det brukar främst vara män som lyfts fram bland offentliga snillen. Inte minst i den litterära världen finns det dock gott om även kvinnliga sådana, t.ex. Selma Lagerlöf och Astrid Lindgren för att enbart nämna ett par svenska världserkända personer med snillekvaliteter .

GRIT – driv och ihärdighet

Den som etablerat begreppet Grit är forskaren Angela Duckworth. Hon har genom sina omfattande studier under flera år, med barn och vuxna, kunnat visa att faktorer som talang och gener räcker inte för att förklara varför vissa personer når mycket stor framgång i det de satsar på. I stället har hon identifierat faktorn Grit som en avgörande egenskap, det vill säga att vara utrustad med en drivkraft och en ihärdighet för att nå långsiktiga mål (Duckworth m. fl. 2007).

Många snillen har genom tiderna själva varit inne på denna nödvändiga egenskap. Så här sade Mahatma Gandhi ”Styrka kommer inte från fysisk kapacitet. Den kommer från en okuvlig vilja”.

Grit kan översättas med driv eller jävlar anamma och betraktas som ett personlighetsdrag som är relativt stabilt över tid från barndom till vuxen ålder. På så sätt skiljer det sig från motivation som oftast avser en speciell situation, aktivitet eller uppgift.

En trettioårig kvinna i min omgivning har tatuerat ” Skam den som ger sig” på sin ena höft. Hon rådfrå-

gade sin mormor om text och fick då detta kloka förslag. Mormor själv har verkligen kämpat och bl.a. klarat en rad traumatiska förluster genom livet.

Grit och självkontroll hänger samman. Den senare handlar om att kunna reglera sina impulser och att kunna motstå frestelser (Duckworth, Gendler & Gross 2016). Personer som är ”gritty” har mestadels större sådan självkontroll. Vissa individer har mycket god tillgång till grit men inte tillräcklig självkontroll och en del exceptionellt välreglerade personer är inte speciellt gritty. Störst framgång får man om man klarar att hantera båda dessa faktorer. Självkontroll kan också övas och förbättras (Duckworth m fl 2017).

Originalitet och diagnoser

“There is no great genius without a touch of madness” (Seneca 4 f. Kr.– 65 e.Kr.)

Genom tiderna har det gjorts kopplingar mellan genier och psykisk sjukdom. Psykiatern Simon Kyaga m.fl. (2013) har i sin forskning funnit, att en del personer som framgångsrikt arbetade som konstnärer, forskare, musiker och författare var oftare bipolära eller hade släktingar med bipolär sjukdom eller schizofreni. Rönen har fått stor uppmärksamhet – här visade sig plötsligt en urgammal myt stämma. Kombinationen kreativitet och psykisk sjukdom är en otroligt spännande frågeställning, säger Simon Kyaga som fortsätter att studera ämnet.

Elon Musk har offentligt gått ut med sin aspergerdiagnos (New York Times 180819). Dessa personer har väldigt specifika intressen, kan inte låta bli att gräva ner sig i vissa kunskaper och har svårt att förstå signaler i socialt samspel. När Musk var fem sex år trodde han att han höll på att bli sinnessjuk. Idéerna exploderade i hans huvud och han kunde bara inte stänga av.

”Diagnosen kan förklara mina ibland uppseendeväckande beteenden”, säger Musk. Jag vet att jag lägger upp konstiga saker på nätet, det är helt enkelt så min hjärna fungerar. Om jag har upprört någon vill jag bara säga: Jag vidareutvecklade framgångsrikt den elektriska bilen och jag ska skicka människor till Mars i en rymdraket. Trodde ni att jag skulle vara en avslappnad, normal snubbe?”

Priset kan naturligtvis vara mindre eller större och av olika slag beroende på vad snillet ifråga ägnar sig åt. De flesta snillen som jobbar med sin kropp som bas får betala mer eller mindre med sin fysiska hälsa. Ingemar Stenmark är bara en som har tagit mycket stryk av all träning genom åren.

”Man läser om längdåkare som kan få sådana problem att hjärtat rusar men så var det för mig också. Det försvann först, kom sedan tillbaka och blev sedan kroniskt. Det gick aldrig tillbaka” (AB 200103).

Ger man sig in i elitidrott får man nog räkna med att den kan vara brutal. Även den unga skidåkerskan Frida Karlsson, 23 år, har redan fått känna av dess avigsidor. Hon föll illa men körde sedan en hel mil

med bruten armbåge. ”Jag tänkte bara på medaljen, grät av smärta och fick föras i ambulans till sjukhus. Men jag tog hem VM-bronset” (DN 7/3 2021). Att få bukt med sin gränslöshet är nog en svår konst för alla vinnarskallar oavsett vad de sysslar med.

Tennisspelaren Robin Söderling, uppvuxen i Tibro från början, tillhör också de framgångsrika på världsnivå men som tvingats lämna den positionen. ”Jag fattar inte nu att jag kunde vara så enögd och helt fixerad vid om en boll går över nätet eller inte. Jag är mycket tacksam gentemot min fru som breddat mina livsvyer. Jag borde ha pluggat och haft andra intressen men visst saknar jag också framgångskickarna (SVT 1 210417).

Priset kan också bli svår psykisk ohälsa. Det räcker att nämna världsartisten Avicii – Tim Bergling – och hans självmord som exempel. I dokumentären om honom finns vissa svar om hans resa till att bli briljant i sin musikbransch.

Andra drabbas av depression och ångest när deras karriär börjar gå utför. Personliga identitetsproblem uppstår. Det verkar vara lika svårt att ta sig ner från toppen som att ta sig dit.

Ska man sammanfatta geni- och snilletillvaron så skriver forskaren David Schenk (2010) i sin bok ”The Genius in All of Us” följande:
”Du måste vilja det, vilja det så mycket att du aldrig ger upp, vara villig att offra tid, sömn, vänner … Du måste vara beredd på misslyckanden och lära av

dessa. Du måste skaffa dig en speciell livsstil, inte bara för några veckor eller månader utan år efter år."

Det är kanske rimligare för majoriteten av oss "vanlisar" att lära en del av vad som framgår i denna skaraborgska snillebok för att förbättra oss men utan Schenks beskrivna superambitioner.

REFERENSER

Apramian, T., Cristanco, S. m. fl. (2015). "They Have to Adapt to Learn": Surgeons' Perspectives on the Role of Procedural Variation in Surgical Education. *Journal of Surgical Education 73 (2).*

Bloom, B (1985/2004). *Developing Talents in Young People*. NY: Ballantine Books.

Duckworth. A (2017*). GRIT – konsten att inte ge upp*. Stockholm: Natur & Kultur.

Duckworth, A. L., Gendler, T. S., & Gross J (2016), "Situational strategies for self-control", *Perspectives on Psychological Science*, 11(1), 35–55.

Deci. E & Flaste, W (2016). *Why We do What We Do. Understanding Self Motivation.* London: Penguin Books.

Ericsson, A (2006). The Road to Excellence. The Cambridge Handbook of Expertise and Expert Performance. Cambridge: Cambridge University Press.

Ericsson, A & Pool, R (2016). PEAK. Vetenskapen om att bli bättre på nästan allt. Stockholm: Volante.

Ericsson, K. A, White J, Ward, P m. fl. (2007). Expert performance in nursing. Reviewing 144 research on

expertise in nursing within the framework of the expert performance approach. *Advances in Nursing Science* 30, nr 1 (2007) 58 –71
Gladwells, M. (2008). *Outliers* NY: Little, Brown.
Hattie, J & Timperley, H. (2016). *The power of feedback*. London: Sage Publ.
Kyaga, S, Landén M, Boman, M., m. fl. Mental illness, suicide and creativity: 40-year prospective total population study. *JAMA Psychiatr Res 2013 Jan; 47(1): 83–90*
Lennéer Axelson, B. (2019). Förbättringar genom feedback. I: *Lennéer Axelson, B & Thylefors, I. Arbetsgruppens Psykologi.* Stockholm: Natur & Kultur.
Melander. Å (2021*). Skola och begåvning. Intervjuer 1995–2020*. Lund: Studentlitteratur.
Shenk, D. (2010). *The genius in all of us. Why Everything You've Been Told About Genetics, Talent, and IQ Is Wrong*. NY: Doubleday.
Spengler, P, White, M & Agisdottir, S m fl. (2009). The metaanalysis of clinical judgement project: Effects and experiences on judgement accuracy. *COUNSELING PSYCHOLOGY* 2009,20: 350–399.
Ward, P. Eriksson, A. Williams, M. (2013). Complex perceptual Cognitive Expertice in simulated task environment of cognitive engineering and decision making (2013), 7:3, 231–254.
Verganti, R & Norman, D. (2019). Why criticism is good for creativity. *Harward Business Review. July 16, 2019.*

JAN MÅRTENSON

INNAN VALSPÅKET GODTOGS

Jag blev 1998 tillfrågad om jag ville bli ledamot i den nybildade Skaraborgs Akademi och svarade med Groucho Marx' klassiska ord: ”Det är omöjligt för mig att vara medlem i en förening som vill ha mig som medlem.” En av initiativtagarna ringde och frågade om det var ett ja eller ett nej.

– Det är väl ett nej, svarade jag.

När jag fick reda på vilka som redan valts in ändrade jag mitt beslut, eftersom jag tyckte det kunde vara festligt att träffa dem några gånger om året. Meningen var att lyfta fram Skaraborgs län som riskerade att bli en periferisk del av Västra Götaland, inte minst på det kulturella området.

Redan från första stund blev det diskussion om vilket valspråk vi skulle ha. Ett förslag fanns på Snille och betänksamhet, men det tyckte många av oss lät menlöst. Vid den efterföljande middagen föreslog jag impulsivt ett betydligt mer slagkraftigt: Snille och blixt.

Det väckte förtjusning bland många av ledamöterna. Men ett år senare föreslog språk-professor Lennart Lönngren och docenten Bengt Knutsson att vi i stället för det förstnämnda – det andra tog de som ett skämt – kunde ta Snille och eftertanke.

– Då kan vi lika gärna ha Snille och enfald. Jag trodde vi var överens om Snille och blixt, sa professor Sören Holmberg och sedan var det slutdiskuterat.

Så fick det bli och sedan fick även årsboken heta Snille och blixt. Senare medgav både Lennart och Bengt att valspråket inte var så dumt.

Varje år belönas den bästa doktorsavhandlingen på Tekniska högskolan i Skövde. Vi utser också Årets hedersskaraborgare. Den förste var för oss alldeles självklar: Sixten Bengtsson, mer känd som Västgöta-Bengtsson. Han har berikat landskapet med sina otaliga västgötahistorier och bevarat den genuina dialekten, när han bandat samtal med gamla västgötar ute i bygderna.

Ett år utsågs två pristagare: ”Priset må delas olika mellan de båda Jarlarna Birger och Stefan för att de stannat kvar inom länets gränser.” Vi vet ju numera att det verkligen är Birger Jarl som ligger begravd i Varnhems kyrka. Dokumentärfilmaren Stefan Jarl återvände för ett antal år sedan till hemtrakterna.

Sedan utsågs kronprinsessan Victoria till Årets hedersskaraborgare: ”Till en ambitiös hertiginna av Västergötland som vi vill se ofta i Skaraborg.” Vi

funderade länge över om vi skulle ta ”ofta” eller ”oftare”.

Hon fick ta emot priset, en replik av bronsålders-sköldarna som finns på Länsmuseet i Skara, vid en liten sammankomst på Stockholms slott där sex av ledamöterna överlämnade den.

Vid presentationen sa jag i likhet med de övriga mitt namn och gjorde tillägget: ”dock inte hovets förre presschef, som debuterade när jag redan gett ut två böcker.”

– Nej, jag har blivit informerad om det, sa hon med ett vänligt leende.

Det blev en munter stämning runt bordet, där även presschefen Elisabeth Tarras-Wahlberg var med. Förre ambassadören i Peking och Kairo, Sven G Linder som senare valdes till preses, drog en riktig västgötahistoria ur den sixtenbengtssonska repertoaren:

Vid en manöver på Axevalla hed under Karl XV:s tid höll en soldat vakt i skogsbrynet. Han tuggade på en korv som hans hustru Stina skickat med. Då hördes en röst inifrån dunklet:

– God afton, soldat, vad står du och äter på? Är det bröd?

– Nä, bättre upp!

– Är det ost?

– Nä, bättre upp!

– Är det kött?

– Nä, bättre upp. Det är en kôrv, som min Stina gjort åt mig där hemma. Men vem är han som står där och sjoar i skömninga? Är det major'n?

– Nä, bättre upp.

– Är det översten?

– Nä, bättre upp.

– Är det självaste general'n?

– Nä, du soldat, bättre upp. Det är din konung som står framför dig.

– Å, jesses, hôll kôrven mens jag sköldrar!

Strax efteråt undrade kronprinsessan Victoria om hon haft någon konkurrens som hedersskaraborgare den här gången.

– Ja, nästa år blir det nog Kristina Lugn, sa jag.

– Är hon från Skaraborg? frågade Elisabeth Tarras-Wahlberg.

– Ja, hennes far var generalmajor i Skövde, svarade jag.

– Bättre upp, sa Victoria blixtsnabbt med glimten i ögat.

Hon var lite konfunderad, när hon hörde att Birger Jarl fått utnämningen.

– Vi delade ut priset postumt i Varnhems kyrka, berättade den ständige sekreteraren Karl-Erik Tysk.

Kronprinsessan blev erbjuden att bli hedersledamot i Skaraborgs Akademi och skulle lämna besked senare.

– Det är ingen närvaroplikt, tröstade jag henne.

Senare utsåg vi Kristina Lugn till Årets hedersskaraborgare, innan hon ännu hade valts in i Svenska Akademien. Jag fick själv formulera motiveringen:

”För en poetisk ordkonst som innehåller både humor och svärta med ett stänk av skaraborgskt fullifaneri.”

Jag växte upp i 1950-talets Tidaholm med mina rötter i en genuin arbetarmiljö. Min far var bryggerichaufför och de flesta av mina släktingar arbetade på Vulcans tändsticksfabrik, min morfar mer än ett halvsekel. Redan i tonåren lärde jag känna intellektuella arbetare och senare i livet studenter som var betydligt mindre belästa.

Min vän Lennart Jörälv och jag träffades i bibliotekets läsesal de tre dagar i veckan som det var öppet. Där kunde vi med egna ögon se vilka tidaholmare som lånade flest böcker. Två av dem, den gamle bolsjeviken Harry Persson och Lennarts morbror Gunnar Karlsson, var båda kommunalarbetare. De satt som kommunister i stadsfullmäktige. Varje vecka lånade de stora högar med fackböcker och skönlitteratur.

En annan intellektuell gammal tändsticksarbetare, som blev riksdagsledamot och ordförande i socialutskottet, var socialdemokraten Birger Andersson. Han hade sprängfyllda bokhyllor, de mest imponerande som jag sett i den åldern. De fanns i hans bibliotek som var en utbyggd del av villan.

Det var säkert ingen tillfällighet att mina främsta mentorer, Svend Nissen och falköpingssonen Stig Carlson, var självlärda. Numera vet vi ju att även människor som borde besitta snille och smak kan bete sig ovärdigt.

En annan beläst herre var Gösta Johansson, mer känd som Laffa-Gösta, en socialdemokrat som var vice ordförande i stadsfullmäktige. Han var också tändsticksarbetare och en mycket humoristisk och slagfärdig man. Som auktionsutropare kunde han efter ett skamligt bud från en av stans miljonärer säga: ”Du har mer pengar, Boström!”

När han höll ett kåserande föredrag i Folkets hus efter en resa till England var jag där och lyssnade. Han kunde inte ett ord engelska men hade lärt sig att ”porrisch” (porridge), som han uttalade på utpräglad västgötska, betyder havregrynsgröt. Efter föreläsningen sa han att han skulle besvara alla frågor. ”Om det är något jag inte kan svara på så ska jag svara er på engelska”, lade han till. Det här är bara några exempel på skaraborgska snilleblixtar som kanske är typiska i vår del av landet.

En av mina tidiga litterära följeslagare var den udda klassikern John Karlzén som är mest känd för sina ”Blå noveller” (jag läser årligen de båda novellerna ”Oväder” och ”Vindstilla” i den boken med en antydningskonst som han lärt av mästaren Tage Aurell) men han hade inte bara gedigna akademiska studier bakom sig. Han arbetade nio år

på ett mejeri i Argentina, både enklare sysslor och senare som tjänsteman.

Karlzén avskydde halvbildade människor mer än alla andra och sammanfattade i en enda mening, i tankeboken ”Insikter och färdigheter”, vad han menade med det; ”Halvbildad: en obildad med utbildning”.

I ”Memoarer från bokrummet” utvecklar han det ytterligare:

Jag hade fått lära mig att man skulle läsa böcker. Och jag hade funnit stort nöje i läsning. Men – vad ska det tjäna till? Under tiden maj-augusti 1925 arbetade jag ihop med en indian som inte kunde läsa eller skriva och dessutom var något sentimental. Jag såg honom aldrig bada, men det kanske han gjorde i smyg, vilket jag emellertid tillåter mig betvivla. Nåväl, denne var en hjälpsam, hänsynsfull, rättrådig och storsinnad människa, och jag måste säga att jag inte begär mycket mer av en människa.- – Då jag senare träffade läskunniga svinpälsar och rötägg, civiliserade stroppar och fähundar kunde jag inte låta bli att tänka på min vän indianen, och jag frågade mig: Vad ska den där bokliga bildningen tjäna till?

Sista året i realskolan skulle vi utöver engelska och tyska även lära oss franska. Tre av eleverna tyckte det räckte med de två språk vi redan hade, även min vän Lennart Jörälv. Men han var åtminstone med på lektionerna, de andra två kom aldrig dit och blev

underkända. Vid ett tillfälle skulle läraren förhöra oss muntligt. Han vände sig till Lennart och frågade:

– Vous parlez français, monsieur?

– Oh non pas du tout (Å nej, inte alls), svarade Lennart blixtsnabbt.

Läraren höll på att kikna av skratt. Men faktum är att det var den enda mening Lennart hade lagt på minnet. Det räddade honom från ett underkänt betyg. Han var för övrigt en värdig mottagare av bronsrepliken efter utnämningen till Årets hedersskaraborgare 2007, tillsammans med Lars-Erik Linnarsson.

Många människor är inte särskilt bra på stavning. Men det finns olika knep att lösa problemen på. Från min barndom minns jag mannen som skulle köpa fotogen. Jag såg när han lämnade en lapp till handlaren i Almgrens speceriaffär där jag arbetade underbetald ett helt sommarlov. På lappen stod det 40 sken (förtischen) och han fick ju vad han skulle ha i alla fall.

I samrealskolan hade vi en lite klurig lärare i kristendom. Han hette Erik Bergqvist och hade en småtorr humor. På en av lektionerna spelade två av eleverna kort längst ner i bänkraden. I stället för att skälla ut dem kom han med en dräpande replik:

– Kan Quick svara på frågan medan Almgren blandar och ger?

Den kortleken kom aldrig fram mer.

En annan historia i parallellklassen har jag fått bekräftad av den som drabbades (en bondpojke

som bodde någon mil utanför stan) av lärarens ironi.

– Har Johansson nån gång hållit i en dynggrep?

– Jadå, svarade eleven glatt.

– Varför släppte Johansson den då?

Eleven tänker än i dag tillbaka på den lektionen och säger att han kände sig förödmjukad. Men för min del tror jag inte att läraren var medvetet elak. Jag minns honom som en mycket mild och vänlig man och en synnerligen god pedagog.

På Marbodal i Tidaholm fanns en ingenjör som hette Åke Noord. Han satt en dag och kollade den skandinaviska kartan och använde sin passare. Sen konstaterade han att Tidaholm ligger mitt i Skandinavien. Han satte mittpunkten i Tidaholm och drog runt med passaren. Det visade sig att den i periferin skar rakt igenom Oslo-Stockholm-Köpenhamn. Sen gjordes det ett klistermärke där det stod ”Tidaholm mitt i Skandinavien”. Jag kunde inte låta bli att förbättra det med valspråket ”För Sverige i Tidaholm”. Sen dess finns det två versioner.

Skaraborgska snilleblixtar kan ju faktiskt uppstå spontant även hos människor som kommer utifrån. Tänk bara på Olle Adolphson när han var på väg hem till Stockholm sedan han förstamajtalat i Skövde. Plötsligt när han stod på perrongen kom det ett tåg från norr mot Göteborg. Då for fan i honom och han tänkte, det finns ändå ingen hemma som väntar på mig. Så han klev ombord och skrev senare sången ”Resan hem” som inleds så här:

”En söndag uti Skövde, om middan klockan två
en man stod på perrongen och vänta på sitt tåg,
med sex Albyl på fickan och sista fimpen tänd,
reserverad plats till Stockholm central, han skulle åka hem.”

Inte nog med att han hamnade i Göteborg. Han gick omkring där ett tag och kom så småningom till Malmö, en lång omväg hem:

”Han gick omkring på kajerna när han kommit fram.
I mörkret stod han länge och såg mot Köpenhamn.
Sen gick han bort till Kramers, men där var redan stängt.
Så han sprang tillbaks och fick tåget som avgår noll och tjugofem.”

Denna numera nästan klassiska visa i Olle Adolphsons repertoar, som hade sin upprinnelse i Skaraborg, berömdes senare av Lars Forssell, en av dem som verkligen hade snille och smak: ”Där finns en sanning om Livets intighet som påminner om Ionesco och Beckett.”

Bo Setterlind brukade bo på Mössebergs kuranstalt. Han hämtade mycket inspiration där till sin poesi. Ofta häcklas han av sina poetkolleger. Men tio procent av hans produktion (och det vill inte säga lite det heller) är jag övertygad om hör till det bestående i svensk poesi. Många av hans belackare blir säkert bortglömda utan att Setterlind behöver täcka över dem med sin berömda slängkappa.

De flesta tror kanske att han hade sin berömda dikt om odalmannen, ”Döden tänkte jag mig så”, i sin egen dödsannons. Men han överraskade alla in i det sista. Där fanns i stället två av hans mest geniala diktrader:

Mörkret slår upp sina ögon,
det blir stjärnklart.

Det finns en numera berömd bild i samband med bråket i Svenska Akademien för några år sedan. Kristina Lugn och Horace Engdahl har just lämnat sammanträdet i Börshuset och går arm i arm genom Gamla stan ner mot middagen på Den Gyldene Freden. Horace gapskrattar sedan Kristina Lugn avfyrat en av sina otaliga punchlines. Jag skulle gärna ha velat höra vad det var som flög ur hennes mun just då.

Kristina Lugn är en av våra största och mest egensinniga poeter, dessutom utrustad med en humor som är helt sanslös emellanåt. Hon har lärt mycket av Sonja Åkesson men gjort något helt eget och unikt.

I sin sista diktsamling ”Hej då, ha det så bra” skriver hon:

Det är ett sorgearbete att leva.
Om man inte förstår det
blir man aldrig riktigt glad.

Det knyter an till något som hon också sagt:

De flesta jag känner oroar sig i onödan. Sån är inte jag. Jag gläder mig i onödan. Jag tycker det är roligare.

Hennes självironi avspeglas i nästan allt hon skriver. Hon använder verkligen hela sitt register i den poesi av henne som vi lärt oss älska:

> *Jag är nog bara en avart*
> *av den borgerliga kulturens allra sämst*
> *heminredda krukväxter.*
>
> *- - -*
>
> *Det finns inget så lättexploaterat*
> *som människors ensamhet.*
> *Det är det som är grunden för*
> *hela min affärsverksamhet.*

Jag läste nyligen att Kristina Lugns gravsten, som ska sättas upp vid sidan om skaldebröderna Stagnelius, Lasse Lucidor och Evert Taube på Maria Magdalena kyrkogård i Stockholm, blivit försenad. Hon hade fått fel födelseårtal inristat i stenen och jag tror hon skulle ha tagit det med en klackspark. Ett årtionde tidigare eller senare är ju bara ”en flugskit i universum” som Jan Fridegårds far skulle ha sagt.

Kristina Lugn har hela sitt liv haft ett nära förhållande till döden, kanske som en besvärjelse. I

samlingen ”Bekantskap sökes med äldre bildad herre” 1983 skriver hon:

Döden har
ett konstigt sätt
att vårda sig om sina små
hon äter deras mat
och skrämmer deras vänner
och när dom klagar tar hon fram
sin kalla hand
då skriver hon
sitt kalla namn
på deras aldrig mera
kyssta läppar

Det kändes fint att avsluta den här lilla betraktelsen med Kristina Lugn. Hon gjorde i allra högsta grad skäl för valspråket Snille och smak och jag tror faktiskt att hon skulle ha känt sig hedrad när jag påstår att hon också skulle ha gjort sig förtjänt av Snille och blixt.

BENGT KNUTSSON

KAN NÅGOT GOTT KOMMA FRÅN BOTTEN

Om fattigpojken som erövrade världen

Den här artikeln ska handla om Leif Larsson, bördig från Botten i Sunnersberg, nu boende i Söne, så som han framträder i sin bok *Att lyfta människor – med passion för teknik och ledarskap*. Det är en självbiografi skriven tillsammans med redaktören Stina Jonsson. Boken kan samtidigt ses som en okonventionell handbok i ledarskap. Men ingen historia utan inledning. Här kommer den.

Får man travestera ett bibelställe?

Av tradition är bibelkunskap ett kärt ämne i Västgötabygd. Därför är det säkert många i Akademins läsekrets som spontant associerar överskriften till min artikel med ett berömt ställe i Nya Testamentet. Det är Johannesevangeliets första kapitel, vers 46, och sammanhanget är som följer: en trosviss Filippus

möter Natanael. Inför denne vittnar han om att man i Jesus, Josefs son från Nasaret, har funnit ”den som Moses har skrivit om i lagen och som profeterna hava skrivit om”. Vittnesmålet är så till den grad oväntat, så till den grad omtumlande att en tvivlande Natanael utbrister: ”Kan något gott komma från Nasaret?”

Det är alltså stället jag travesterar, när jag ställer frågan ’”Kan något gott komma från Botten?” Och vad är då Botten? Jo, en plats på kartan, lika obemärkt i Sverige som Nasaret var i Palestina för två tusen år sedan.

Botten – fysisk realitet

Men på det lokala planet, Kålland och Lidköpingsbygden, är förstås Botten inte okänt. Dit kommer man genom att från Lidköping styra kosan mot norr, mot den lilla byn Tolsjö nio kilometer från Lidköping. Men i stället för att bara passera Tolsjö och fortsätta raka vägen mot Läckö, tar man av till höger mot Öboängen (i det lokala uttalet *Öboänga*). Efter några kilometer, strax innan man kommer fram till Solbackens skola – sedan länge nedlagd – möter vi en skylt *Botten.* Det ska genast sägas att ingen ortsbo skulle få för sig att uttala *o*:et i *Botten* på rikssvenska; det korrekta uttalet är *Bôtten*. Skylten markerar, hur som helst, en mindre väg som leder ända ner till sjökanten.

För mig, född på BB i Lidköping och uppvuxen i Sunnersberg, är förstås Botten välbekant.

Alldeles i början av vägen till Botten ligger Albert ”i Bäcken” Johanssons lilla ställe. (Och ursäkta mig nu, käre läsare, om jag blir lite nostalgiskt mångordig.) Albert var känd på hela Kålland, skrot- och lumphandlare och försäljare av Weibulls frö, cykelburen och ständigt försedd med sitt *besman,* den där gammaldags men finurliga hävstångsvågen. Därtill ska sägas att Albert var ett bygdeoriginal, filosofisk till sitt väsen och med ålderdomliga vändningar i sitt tal; han var t.o.m. diktare och i den kapaciteten mån om sin värdighet. Jag glömmer aldrig Alberts villkor för att låta sig avporträtteras i den där bygdefilmen jag spelade in 1959: *”Dä får la änna’nte ble nôt spektakel å’t.”*

I nämnda bygdefilm, *Kålland – solnedgångens land,* hade jag också äran att på filmremsan fästa fiskenäringen i Botten och lära känna *Bôttnepôjka,* eller som de också kallades *Bôttnara,* det var bröderna Anders och Gustav Andersson. Men också Nils ’’Grejen” Axelsson, alternativt kallad ”Grejebon”, och hans hustru Anna, f. Djup; de var också fiskare. I området mellan avtagsvägen mot Botten och Vänerstranden fanns förstås andra kategorier än fiskare, sådana som livnärde sig på småbruk, lönearbete eller annan sysselsättning.

Leif Larssons far var exempel på en sådan mångsysslare. Han ägde ett litet jordbruk på fem hektar mark, där han odlade råg och havre. Man hade också en ko. Säden blev till foder och bak men tjänade

också som ämne för byteshandel. Vid sidan om jordbruket arbetade fadern på Sockerbruket i Lidköping, senare på Jubels trä; han var också byggnadssnickare. Men, säger Leif, det fanns ingen regelbundenhet i extrainkomsterna. Leifs mor var i långa perioder sjuk, varför fadern hade att stanna hemma för att se till jordbruk och familj. Kvällstid kunde han dra sillnot. För de flesta Bottenbor en karg tillvaro, en daglig kamp för brödfödan. Leif beskriver sin familjs ekonomi som ”usel”.

Botten – andlig realitet

Men om veckan kändes tung, fanns andlig tröst i Elimkapellet, pingstförsamlingens kyrka och mötesplats. Och alla som var med i mitten av förra seklet vet att frikyrkorna på Kålland, kanske speciellt pingstförsamlingarna, kännetecknades av en levande tro på Skaparen, en övertygelse som inte lät sig rubbas. Vissheten om att tillhöra en utvald grupp, ”de frälsta”, svetsade medlemmarna samman men ålade dem också en sträng uppförandekod, där företeelser som vanliga människor höll för glädjeämnen betraktades som synd. T.ex. att ta del av olämpliga program i radio. Endast när fadern var frånvarande, så berättar Leif, kunde den mindre stränga modern tillåta honom och systern att lyssna på skämtprogrammet *Lilla Fridolf och jag*, en vida populär radioserie, som sändes i mitten av 1950-talet.

In i en verklighet kännetecknad av fattigdom och

kärv religiositet föddes Leif Larsson 1946. Båda faktorerna är viktiga för förståelsen av hans framgångssaga.

Märkligt kan synas att jag först i år blev varse Leif Larsson

Jag måste erkänna att jag inte hade hört talas om Leif Larsson innan hans bok kom i min hand. Eller, säg så här, jag kan inte *minnas* att jag hade hört talas om honom. Förklaringen är väl den att mina kontakter med hembygden och Skaraborg varit sporadiska alltsedan 1955. Det var då, efter studentexamen i Lidköping, som jag flyttade till Lund och vidare ut i världen, Mellanöstern och Nordafrika.

Dock, efter läsning av Leifs bok, tänker jag så här. Någon på Högskolan i Skövde borde ju rimligen ha nämnt hans namn, åtminstone i förbigående och detta utan att jag tagit notis därom. Så kan det naturligtvis vara. För det vore faktiskt konstigt annars. Ty Leif var trots allt Högskolans rektor i nio år. Och av boken framgår att Leif mestadels sätter djupa spår på de arbetsplatser där han verkar. (Min egen relation till Högskolan i Skövde då? Det hör till saken att jag genom medlemskap i Skaraborgs akademi, under en period dess preses, har årlig kontakt med Högskolan. Skaraborgsakademin firar sin Högtidsdag där i nära samarbete med Högskolan; det sker i november varje år).

Leif Larsson tar gestalt

Hur som helst. Det var Sture Ivarsson, min barndomsvän från Prästbolen i Tolsjö, och hans hustru Barbro som gjorde mig uppmärksam på Leif Larssons bok. Självklart blev jag intresserad eftersom det handlade om en Sunnersbergsyngling, som gått långt här i världen. Och genom Stures och Barbros försorg kom ett dedicerat exemplar från författaren själv. Det var ställt till mig och min k. hustru Birgitta.

Redan från dedikationen kunde man förstå att Leif är en person duktig på kommunikation, van vid att knyta personliga kontakter. Ty dedikationen består inte bara av text utan också av inramande och egenhändigt gjorda teckningar i färg: en gyllene sol och trenne blommor i grönt och orange. Leif berättar att han i 7:e klass, i Kyrkskolan i Tolsjö, varit elev hos min far, folkskollärare Eric H. Knutsson. Som bekräftelse skickade han med en kopia av terminsbetyget från höstterminen 1959. ”Mitt betyg ligger inte i topp”, säger han urskuldande. ”Men så dog också mor i november 1959.” I ett tackbrev till Leif av den 25 augusti 2020, kommenterar jag hans uttalande som följer: ”Ditt betyg är i sig ingalunda dåligt; det innehåller ju mängder av AB:n. Och i betraktande av den personliga katastrofen att mista sin mor är betyget rentav beundransvärt.” Av Leifs berättelse framgår att hans bundenhet vid modern varit stark. Och i ett filosofiskt resonemang i boken reflekterar han över betydelsen av modersgestalten för senare framgång i livet.

Bokens titel

Att sätta titel på en bok är en konstart i sig. Det gäller å ena sidan att finna en formulering som är klatschig och intresseväckande. Å andra sidan bör titeln ge en fingervisning om bokens innehåll. Båda aspekterna kommer väl till uttryck i Leif Larssons bok: *Att lyfta människor – med passion för teknik och ledarskap.* Redan valet av verbet *lyfta* i konstellationen ”att lyfta människor” är beaktansvärt. Den spontana förståelsen av ”att lyfta människor” torde väl i första hand vara ”att få människor på fötter/hjälpa dem gå vidare”, och kan i det avseendet stå för det kristna biståndsarbete som Leif ägnat sig åt. ”Att lyfta människor” kan emellertid också ses i näringslivssammanhang och syfta på den mångåriga, mångskiftande, roll som Leif har haft att som chef och ledare *möta* sina medarbetare och att *inspirera* dem till än högre insatser.

Vem är bokens författare?

Frågan kan tyckas besynnerlig. För det måste väl vara Leif Larsson och ingen annan? Riktigt så enkelt är det inte. Boken är resultatet av ett samarbete mellan Leif och Stina Jonsson. Det är hon som gett texten dess slutgiltiga form. Av boken framgår inte hur den processen har gått till i detalj. Har Leif till Stina överlämnat en första och grov textedition som hon hade att ta ställning till? Eller har han talat in sin historia ”på band”? Eller har han rentav, som en sentida Churchill, dikterat sin berättelse? Eller har Stina

Jonsson intervjuat sin sagesman? Kanske en kombination av samtliga metoder. Klart är, hur som helst, att Stina Jonsson gjort ett fint arbete för att ge form åt, och för läsaren pedagogiskt förklara, Leif Larssons entusiastiska utläggningar av fysiska och teknologiska realiteter. Slutresultatet är gott och Leif är inte sen att betyga sin tacksamhet mot Stina för hennes lyhördhet och litterära gestaltningsarbete: ”Det har verkligen varit en fröjd att få samarbeta med dig”, säger han.

Men när det kommer till frågan om vem som *bibliografiskt* ska räknas som huvudförfattare blir det mera komplicerat. På pappersomslaget till boken råder ingen tveksamhet om författarskapet. Formuleringen är: ”Leif Larsson (i stora bokstäver) *med* Stina Jonsson (i mindre bokstäver)”. På försättsbladet däremot står Stina Jonsson som författare; Leif Larsson är inte ens nämnd. Bagateller kan synas men ett intressant spörsmål; det aktualiseras så fort vi har att göra med en bokprodukt där mer än en person är involverad.

Något som saknas i boken? Ja, ett personregister hade varit på plats. Och ett förkortningsregister hade påtagligt underlättat läsningen. Boken vimlar av institutioner, företag och projekt vars namn och förkortningar visserligen – och vederbörligen – presenteras en första gång men som lätt är borttappade, när förkortningarna återkommer.

Att lyfta sig själv – Botten och Leifs grundläggningsår

Jag har tidigare sagt att jag finner bokens huvudtitel fyndig: ”Att *lyfta* människor”. Men jag tycker samtidigt att ett grundläggande moment saknas, nämligen ”att lyfta *sig själv*”. Så egentligen hade en boktitel ”Att lyfta sig själv och andra människor” varit mera adekvat för bokens innehåll. För hade Leif misslyckats med att lyfta sig själv ur barndomens och tonårens svårigheter, hade han näppeligen varit i stånd att i vuxen ålder lyfta andra.

En analys av Leifs framgångssaga ger således vid handen att ”huvudspåren” i hans liv leder tillbaka till uppväxtåren i Botten. De heter *gudsspåret* och *teknikspåret.* Vidare att drivkraften till hans självutveckling varit *revanschlystnad.*

Gudsspåret

Närheten till Gud, en vilja att framleva sitt liv i Hans gemenskap, att inte fjärmas från den Högstes vägledning, löper som en röd tråd genom Leif Larssons liv. Inte bara i dess inledande faser utan också under de yrkesmässigt framgångsrika åren. Inte självklart att det skulle bli så. Ty var och en som tagit del av SVT:s dokumentärfilm om Filadelfiaförsamlingen i Knutby, var och en som lyssnat till vittnesmålen från de ungdomar som i psykologiskt förtryck växte upp i församlingen där, hade väl närmast väntat sig att Leif också skulle ha tagit skada av uppväxtåren i

Elimkapellets skugga. Så tycks inte vara fallet, åtminstone inte i nämnvärd grad. Visserligen präglades hemmet av sträng religiositet; fadern hade i protest mot farfaderns alkoholism gått med i pingstförsamlingen och höll strängt på budens efterlevnad. Detta förhållande speglades i hemmets bokbestånd; Leif vidgår att det var torftigt. Vid sidan om Bibeln och *Segertoner,* ur vilken sångsamling man flitigt sjöng i kyrkan, fanns nämligen endast en läkarbok, som fadern köpt på auktion.

Medan Leif upplevde barnaåren och dess söndagsskola som trygghet började han i tonåren se trångsyntheten i den kyrka han tillhörde. Men genom nära kontakt med ungdomarna i Kållandsös Taborförsamling och religionsdiskussionerna med dem – där fanns, som Leif säger i sin bok, en rad ”Kjörkar”, bl.a. Solbritt Kjörk, som längre fram skulle bli hans fru – fick Leif perspektiv på sin tro.

Men okomplicerat skulle det inte bli att hålla fast vid sin gudstro. Det skulle visa sig både i samband med mönstringen och i dilemmat att låta sig engageras i försvarsindustrin.

Med Leifs bakgrund var det måhända logiskt att han inför militärtjänstgöringen skulle förklara sig samvetsöm och därmed som vapenvägrare. I retrospektiv medger han dock att han var ”en vilsen grabb”, som ”hakade på” det han trodde var rätt. Han vore också utsatt för grupptryck från ungdomsgänget på Kållandsö; de flesta av pojkarna var va-

penvägrare. Hur som helst. Inställningen finge prövas. ”En kyrkoherde i Lidköping” (Leif ger inget namn) fick i uppgift att ta reda på allvaret i Leifs samvetsdeklaration.

Samvetsöm på riktigt?

Följande fråga ställs till Leif: ”Tänk dig att en våldsverkare kommer in i ditt hem och våldför sig på din syster. Du står med ett vapen i din hand, vad skulle du göra då?” Icke förvånande blev Leif svarslös; han fick fyra timmar på sig för att fundera. Kommen tillbaka till den klerikale förhörsledaren förklarar han att vapenbruk vore honom fjärran, men att han i det tänkta fallet ”skulle ta en stol och drämma i huvudet på inkräktaren.” Man kan fuller väl förstå om kyrkoherden inför detta svar blev frågande om uppriktigheten i Leifs pacifism. Han blev likväl, om än, som han säger, ”med tvekan”, godkänd som samvetsöm.

Men ekvationen gudsövertygelse-icke våld skulle förfölja Leif. Den ställdes på sin spets, när han senare stod inför valet att tacka ja eller nej till frestande yrkeserbjudanden inom försvarsindustrin. Det gällde Volvo Flygmotor i Trollhättan och Saab Military Aircraft i Linköping. Chansen att få syssla med avancerad teknik, det som Leif i undertiteln till sin bok beskriver som en ”passion”, övertygade honom om att det inte vore värt att tacka nej till utbildningsmöjligheter och forskning. Till denna insikt kom han fram genom intellektuell bearbetning av frågeställ-

ningen; han insåg att hans vapenvägran varit ungdomligt godtycklig, inte moget förankrad i verkligheten. Leifs insatser på Volvo Flygmotor och Saab Military Aircraft skulle visa sig avsevärda: i utvecklingen av JAS-motorn och den spetsteknologiska förarmiljön i JAS-planet firade han triumfer.

Det vi kallat ”gudsspåret” i Leifs liv har också manifesterats i viljan att påverka kyrkans inre och yttre liv. Vi finner honom således i församlingsstyrelserna i såväl Trollhättan som Linköping; i Trollhättan bodde Leif med familjen under åren i Volvo Flygmotor, i Linköping under Saab-engagemanget. Vi finner honom också i missions- och biståndsarbeten, kristna till sin natur och av mångskiftande slag.

Överallt har Leif fått utlopp för sin andra ”passion”; det är den han benämner ”ledarskap”.

Tekniкspåret

Det är i kunskapstörst och teknik vi har förklaringarna till Leif Larssons framgångssaga.

Den som följer dagens skoldebatt får ofta höra hur avgörande föräldrarnas utbildningsnivå är för barnens studieframgångar. Barn till högutbildade föräldrar, så heter det, har större chans att klara av skolan än barn till lågutbildade. Men nog finns det undantag. Leif är ett sådant.

Det är nämligen svårt att tänka sig en bakgrund med sämre studieförutsättningar än Leifs. Fadern, visserligen snäll och vänlig, hade minimal skolgång,

sex års folkskola med annandagsläsning, d.v.s. i realiteten endast tre års skolutbildning. ”Världsliga” böcker var bannlysta. ”Vårt hem”, säger Leif, ”var alltså inte bara fattigt när det gällde mat och kläder, utan även på kunskap och kultur.”

I betraktande av denna materiella och intellektuella fattigdom är det minst sagt anmärkningsvärt att Leif lyckades ”lyfta sig själv” och skaffa sig utbildning. Att han genom vilja och okuvlig beslutsamhet lyckades svinga sig upp till ständigt högre kunskapsnivåer, allt för att slutligen kunna beträda parnassen och framlägga en doktorsavhandling på Chalmers.

Varifrån fick Leif sitt teknikintresse?

Det är viktigt att skilja mellan intelligens och formell utbildning. Den som har ringa skolgång kan vara högintelligent och tänka djupa tankar. Vi har uppenbarligen att räkna med detta förhållande hos Leifs far. Han var, säger Leif, ”fascinerad” av uppfinningar och funderade bl.a. på hur man skulle kunna konstruera en evighetsmaskin, ett *perpetuum mobile.* Därför var han i Botten känd som ”den maskinelle Larsson”. Men vad teknik kan vara i konkret form, inte bara som teoretiskt spekulerande, insåg Leif, när fadern 1955 köpte en Opel Olympia av 1939 års modell och började mixtra med den.

Således löste fadern med okonventionell metod problemet med vindrutetorkarna, när dessa lagt av. Genom att borra ett hål under vindrutan och sätta dit

en vev, kunde han inifrån bilen få undan regnet genom att med ena handen veva vindrutetorkarna medan han med den andra styrde bilen.

Det hör till saken att fadern i tjugoårsåldern hade skaffat körkort. Det gick så till att körkortsaspiranten uppmanades köra Lidköpingstorget runt medan inspektören stod vid Sparbanken och iakttog. Mot erläggande av 10 kronor var körkortet klart. Leif konstaterar att fadern aldrig blev en bra bilförare; han hade bl.a. svårt för att stanna och starta i en backe.

Exemplet han ger är en dramatisk familjeutflykt till Kinnekulle, då fadern till följd av köbildning tvingats stanna i en brant backe; utan fungerande handbroms började bilen rulla bakåt mot efterföljande bilar. Situationen hade kunnat sluta verkligt illa om inte ”några klipska bönder” förstått situationen och med spontana åtgärder funnit på en räddningsplan. En stör anskaffades i hast och slogs ned bakom bilen. Stören och böndernas mannakraft höll bilen på plats så att fadern, han höll foten på bromsen, lyckades göra en rivstart och komma uppför backkrönet. Skräckblandad färd – ”mor Helga var livrädd och skrek” – men för den teknikintresserade en konkret lektion i fysikens lagar, kanske främst gravitationens. Det blev, säger Leif, aldrig något mera bilburet Kinnekullebesök.

Drivkrafter – skam och en grön lodenrock

Incitamenten för den unge Leif att ”lyfta sig själv” ur

fattigdom och bister religiositet var skammen att betraktas som ”socknens mindre bemedlade barn”. Eller, som Leif och hans syster drastiskt uttryckte saken att vara klädda i ”de dödas ben”. Därmed åsyftas att modern fått fyrahundra kronor ur en fond för att köpa kläder åt Leif och systern. Och uttrycket ”de dödas ben”? Det var ett äldre par, uppenbarligen avlidna, som testamenterat pengarna.

Att en liten, liten detalj, en enda ynka ögonblicksbild, kan bli till en stark drivfjäder för framtida utveckling är den gröna lodenrocken. Ägare till lodenrocken var ingen annan än Silas Gustafsson, ytterligare en teknisk begåvning från Kålland. Leif hade observerat Silas utanför Tabor på Kållandsö och noterat dennes kroppsspråk: Silas med universitetsutbildning, världsvana och grön lodenrock signalerade att han hade ”fullständig kontroll”. För Leif blev denna upplevelse avgörande. ”I det ögonblicket”, säger han, ”fattade jag ett beslut: jag skulle skaffa mig en utbildning och en lodenrock – då skulle jag också ha koll på livet.” Sannerligen ett bragelöfte som bar frukt.

(Om Silas Gustafsson kan i förbigående nämnas att han och jag var skolkamrater, inte i samma klass och årskull men varje dag resande med Kållandsöbussen till läroverket i Lidköping. Utan att i detalj känna till hans karriär har det sagts mig att han, liksom Leif, doktorerade i Göteborg och blev framgångsrik uppfinnare. Och ytterligare en detalj: Silas är bror till Barbro Gustafsson, som tillsammans med

maken Uno länge drev Hotell Läckö på Gamla Stadens torg 5 i Lidköping; de var sedermera boende i ett kaptenshus i Spiken på Kållandsö.)

***Per aspera ad astra* , "Genom svårigheter till stjärnorna"**

Det latinska uttrycket passar som hand i handske till Leif Larssons kunskaps- och bildningsresa. Motigheter, ja, men, som vi tidigare har förstått, en obändig vilja hos Leif att ta sig fram. Tron kan försätta berg, heter det. Och Leifs tro var stark.

Men i all sin möda hade han tur också. Den ena punkten heter (med gammaldags betygssystem) B i tyska *utan* tentamen. Den andra punkten är ett oväntat möte med personalchefen för Volvo Flygmotor i Trollhättan. Med tanke på att Leif är troende skulle det inte förvåna mig om han i dessa och andra händelser i sitt liv har sett Guds finger.

Det där med det lättköpta tyskbetyget ägde rum under de tekniska gymnasiestudier, som Leif bedrev på Statens skola för vuxna i Norrköping. Där läste Leif på distans samtidigt som han arbetade heltid på Sandvik, ett verkstadsföretag i Lidköping. I studiefordringarna ingick tyska. Sedan en studiekompis, Holger, telefonledes fått erbjudandet om betyget B *utan* att infinna sig för tentamen, lyckades Leif med minimala kunskaper i tyska komma i åtnjutande av samma förmån. Leif – en turgubbe också! Han slapp undan det mödosamma tragglandet med tysk gram-

matik i läroverk och gymnasium. Men ”lånta fjädrar” har sitt pris. Med klädsam självironi berättar han vilka vådliga situationer bristande kunskaper i tyska kunde försätta honom i.

En ren tillfällighet är bättre än ett avtalat möte. Så säger ett arabiskt visdomsord och jag skulle vilja sätta det som överskrift på Leifs rekrytering till Volvo Flygmotor. Inte längre övertygad om att praktiken på Sandvik var befrämjande för en blivande gymnasieingenjör sökte sig Leif till Arbetsförmedlingen i Lidköping. I korridoren satt en man som s.a.s. fångade upp Leif i flykten. Mannen presenterade sig som personalchef på Volvo Flygmotor och erbjöd Leif att komma ner till Trollhättan och ”prata jobb”. Leif gjorde så och sa ja till en praktikplats. Utsikten att få ”vara där den mest avancerade tekniken utvecklades” vägde starkare än hans samvetsbetänkligheter inför jobb i försvarsindustrin. Dit räknades Volvo Flygmotor.

Rekryteringen till Volvo Flygmotor var Leifs livs lyckokast. Där gick han från klarhet till klarhet. Som utvecklingschef hade han, *mirabile dictu*, ”märkligt att säga”, ansvar för att utveckla motorn till JAS 39 Gripen. Inte bara det, han fick chansen att bli Sveriges första industridoktorand på Chalmers tekniska högskola. Med ”industridoktorand” menas att inom ramen för ett företag bedriva *tillämpad* forskning. Leif disputerade 1981 på en sammanläggningsavhandling med titeln *Metal Matrix Composites for Turbin Blades in Aero-Engines.* Hur många hänger med?

”Djävlar, djävlar, djävlar!” – JAS-kraschen i Stockholm

Långholmen i Stockholm söndagen den 8 augusti 1993. Vattenfestival med flyguppvisning. Under bästa tänkbara omständigheter – solsken, feststämning och åskådare i mängd – skulle JAS 39 Gripen visas upp för allmänheten; ”det låg”, så säger Leif, ”en känsla av stolthet och förväntan i luften.” Hela nationen skulle nu få ett slutgiltigt besked om att Sverige, ett litet land, hade förmågan att utveckla en högteknologisk produkt. Massmedia var förstås på plats. Det som var ämnat att bli en triumf för Saab i Linköping, Saab Military Aircraft, blev emellertid en katastrof; flygplanet havererade. Och den som satt vid tv-apparaten och tog del av händelseförloppet kan när som helst rekapitulera det förtvivlade ropet från en av de närvarande: *”Djävlar, djävlar, djävlar!”*

Sorg och förtvivlan hos Leif Larsson, han var nu chef för Saabs systemavdelning, och hans medarbetare. Men i stället för att låta sig nedslås inleddes arbetet för att i grunden göra om det digitala styrsystemet på JAS 39 Gripen. I en utförlig redogörelse – den kan, förutom i de tekniska resonemangen, ses som ett paradexempel på lyckosamt ledarskap – berättar Leif hur man vände katastrof till succé.

En skicklig utvecklingsledare får alltid jobb – men Högskolan i Skövde var inget lätt pastorat

Från 2001 till 2010 var Leif Larsson rektor för Högskolan i Skövde. Man kan ju tycka att det borde ha

varit rätt plats för en skaraborgare med Leifs erfarenhet och kunskapsprofil. Det skulle emellertid visa sig att den nya maktpositionen inte var någon dans på rosor. Kollisionen mellan två olika företagskulturer, industrins och akademins skapade kommunikations- och samarbetsproblem. Visserligen hade Leif varit adjungerad professor vid Linköpings universitet men han var i grunden industriman, inte akademiker i ordets egentliga bemärkelse.

Skilda kulturella referensramar ställer till problem, det kan jag själv intyga. Decennielång erfarenhet från Lunds universitet parad med anställningar inom näringsliv och diplomati har för mig uppenbarat vikten av gemensam nämnare, samsyn, att dra åt samma håll, för varje framgångsrikt företag.

Leifs år i spetsen för Högskolan i Skövde kantades av både nederlag och framgång. Jag väljer att peka på vårdutbildningen. Tisdagen den 2 december 2008 fråntogs Högskolan i Skövde rätten att examinera sjuksköterskor. Leif beskriver det hela på följande sätt: ”Krisen med vårdutbildningen var det tuffaste jag varit med om i livet.” Men allt vändes till det bättre. I mars 2010 gjorde Högskoleverket en ny prövning. Inte bara Leif utan hela ledningsgruppen höll andan. Med ett utrop för full hals, ”Tack, gode Gud!”, kunde Leif meddela att sjuksköterskeutbildningen åter var i Högskolans händer.

Men stressen och känslan av personligt och professionellt misslyckande hade satt sina spår hos Leif.

Under några dagars ledighet sommaren 2009, de tillbringades med svampplockning i Botten, Leifs hemby, drabbades han av krampanfall i skogen och förlorade medvetandet. Läkarna kunde emellertid inte hitta några fysiska fel på Leif utan drog slutsatsen att allt var att söka i ren och skär utmattning.

Det finns fortfarande en och annan som gått i det gamla latingymnasiet och för vilka ”levande latin” är en realitet. Så till exempel *Cave canem!*, ”Akta dig för hunden!” I min memoarbok *Den misstänkte orientalisten, Ordensprydd språkforskare berättar om gåtfulla världar,* travesterar jag inte utan orsak *Cave canem* till *Cave universitatem,* ”Akta dig för universitetet!” Medvetslösheten under svampplockningen måste för Leif ha varit ett veritabelt *memento mori,* ett ”kom ihåg att du är dödlig”-budskap och hade demonstrerat att priset för ledarskap kan vara skrämmande högt.

Man kan nog förmoda att Leif under sin rektorstid på Högskolan i Skövde gjorde reflektionen – och detta mer än en gång – att det inte bara är en kyrka som kan vara förtryckande utan också en högskola.

Finns det något att göra för en pensionerad utvecklingsledare?

Det finns människor som ser fram mot pensionen- Men det finns också människor som fruktar den. Leif var en sådan. Målande beskriver han den ”existentiella kris” han upplevde, när förordnandet som rektor vid Högskolan i Skövde närmade sig sitt slut. För då

skulle han tvingas in i ett oönskat pensionärsliv. Så här uttrycker han sina farhågor: ”Hur skulle jag överleva när inga journalister knackade på dörren för en intervju och ett spännande samtal?”

Men det är som om den Högste lyssnat på sin tjänares trångmål. Ty hade inte Leif mera trofast än de flesta andra förvaltat de ”nådegåvor” Herren själv hade gett honom? Nu vore det dags att belöna Leif. Han kallades att bli en del av organisationen MAF, uttytt Mission Aviation Fellowship. Det är en internationell biståndsorganisation som med 135 flygplan och verksam i 35 länder har sitt huvudkontor i Ashford utanför London. Kan man egentligen tänka sig ett mera passande företag för Leif att jobba i? Att förena flyg med biståndsarbete, Röda Korset och olika missionsorganisationer. Efter allt jag berättat om Leif torde ingen bli förvånad, när jag avslöjar att Leif i sinom tid hamnade som styrelseordförande inom MAF Sweden.

Jantelagen bojkottad

Leif Larssons och Stina Jonssons bok *Att lyfta människor – med passion för teknik och ledarskap* är schvungfull och snärtigt berättad. Den gör såtillvida full rättvisa åt Leifs frustande energi. Med sitt starka självhävdelsebehov från ungdomen har han sökt sig till ständigt nya utmaningar. Och, skall sägas, också fått utdelning för sin verksamhetslust i kvalificerade anställningar och höga chefspositioner.

En läsare styrd av jantelagen – eller för den delen

vilken kritisk recensent som helst – kan nog tycka att framställningen ibland tangerar gränsen till självglorifiering. Men med stöd av Matteus 5:15, uppmaningen att inte sätta sitt ljus under ”ena skäppo”, är Leif faktiskt på biblisk grund. Förklaringen till hans oblyga berättarstil kommer i slutet av boken, där Leif deklarerar att han förklarat krig mot jantelagen. En befriande inställning, ty falsk blygsamhet är ingenting att eftersträva. I denna Leifs oräddhet vill jag gärna citera ett ord till stöd från en av judendomens främsta urkunder, *Pirqe Avot,* ”Fädernas tänkespråk”.

Så här heter det i översättning från hebreiska till svenska: ”Om icke jag är för mig, vem är då för mig? Men om jag är för mig själv, vad är jag då? Och om inte nu, när då?”

Tolkningen? Det är inget fel att tro på sig själv, tvärtom är det för människan fullt naturligt, men aldrig glömma bort att man är en del av ett socialt sammanhang. Ens liv, ens väl och ve, framgångar såväl som motgångar, utspelas i ett socialt sammanhang, i samspel med omgivningen. Och detta sker nu, inte i en tänkt framtid.

I detta perspektiv kan Leifs frimodiga berättarstil räknas honom till fördel. Till Leifs heder skall också sägas att han inte bara beskriver sina framgångar utan att han också öppet och ärligt låter läsaren ta del av sina bakslag.

Här måste jag sätta stopp för min artikel. Och jag

gör det genom att, som så många gånger tidigare, citera ett ord från min bok *Arabiska visdomsord:* ”Allt kan inte sägas. Allt måste inte sägas.” För avsikten är ju inte att skriva Leif Larssons historia på nytt utan att skapa intresse för den. Att få Akademins läsare att antingen anskaffa boken eller att låna den på bibliotek.

D.v.s. att i detalj , och med en metafor, ta del av Leifs osannolika livsöde *från Botten till Toppen.*

PER BERGSTRÖM

SNILLEDRAGET ATT VILA I FRIDEN

I det nordöstligaste hörnet av Slovenien, så mycket ett hörn att mobiltelefonen konstant pendlar mellan att slå över från slovenskt till ungerskt nätverk för att sedan hoppa vidare till kroatiskt dito, ligger den lilla vinbyn Jeruzalem.

Det är en stilla plats där vinfälten sträcker sig i alla väderstreck nedanför den lilla höjd på vilken byn med sina knappt femtio invånare ligger. Från sina traktorer mellan fälten kan vinbönderna blicka upp mot pilgrimskyrkan Marias sju smärtor från 1600-talet.

Det sägs att byn Jeruzalem har fått sitt namn från de korsriddare som på sin väg mot det heliga landet inte lyckades ta sig längre än till dessa bördiga trakter. För att vid återvändandet till sina hov och kyrkor inte behöva skämmas över oförrättat ärende så grundade de kort och gott ett Jeruzalem för att ändå kunna säga att de återvänt från den heliga staden.

Kanske var det traktens förstklassiga viner som satte stopp för dessa korsfarares vidare vandring österut. Det var dock många hundra år senare som en av traktens populäraste druvor skulle få sitt namn, šipon. Det var efter freden i Schönbrunn som Napoleon slog samman de provinser han erövrat från Österrike och ställde dem direkt under Frankrike under namnet Illyrien, troligen mer taget efter den romerska balkanprovinsen Illyricum än den ”stad i Illyrien”, över vilken Orsino är hertig och i vilken förvecklingarna mellan de skeppsbrutna tvillingarna Viola och Sebastian spelas ut i Shakespeares *Trettondagsafton*.

Hur som haver så var det under ett besök i dessa sina illyriska provinser som solen gassade och Napoleon blev erbjuden ett svalkade vitvin med tydliga citrustoner vilket fick honom att lätta handen från gördeln och utbrista i ett rungande: ”C’est bon!”

Ortsborna såg hur nöjd kejsaren var med drycken, vilken glädje den skänkte honom och bestämde sig på sina stående fötter att genast döpa om druvan efter kejsarens omdöme: ”Šipon!”

Om sommaren 1810 var het i Illyrien så var den det inte desto mindre i Skaraborg. Fälten hade legat gulbruna av torka under sommaren och i oktober såg bönderna ut att gå en kärv vinter till mötes när en av Napoleons tidigare förvanter, snart att bli fiende, närmade sig länet nerifrån Helsingborg.

Jean Baptiste var på väg mot Stockholm efter det att riksdagen i Örebro utsett honom till kronprins

och för att knappt åtta år senare krönas och få namnet Karl XIV Johan. Sommaren 1810 samlades nu bönderna utmed vägen för att uttrycka sitt missnöje med de sinade ladorna och ropade efter prinsens vagn på den tjusigaste av alla dialekter: ”E vell ha regn!”

Nyligen antagen den lutherska läran, skumpandes norrut mot ett barbariskt mörker tänkte kanske Jean Baptiste att denna nordliga ödemark, som en gång tagit livet av Descartes, ändå inte var så farlig utan rentav civiliserad, om nu till och med odalmännen visste att hylla honom på hans, det tjusigaste av alla, språk: ”Vive le Roi!”

Under det kommande decenniet levde dock kanske varken bönder eller adel upp till den bild av sin bildning som den blivande kungen hade skapat. Kanske erinrade han sig 1819 en udde i Vättern som han under denna sin första färd genom undersåtalandet han skymtat. Kanske tänkte han då att om jag på denna resa bara hade stannat till på den trekantiga udden mellan de två sjöarna och där byggt mig en gård och gett den namnet Stockholm, då hade jag snart kunnat återvända till fäderneslandet och korrekt meddela att jag hade nått Stockholm.

Nu slog aldrig detta den blivande kungen under hans resa norröver, men sedan har heller aldrig Skaraborg varit känt för vin av den kvalitet som får de färdande att avbryta sina resor och aldrig nå sitt mål. Men, som Kalles son och barnbarnsbarn senare skulle säga, Oscar den förste så Blixtrar den andre,

och 1819 beordrade kungen att en fästning skulle byggas på just den där udden (som tydligen också Baltzar von Platen var mycket förtjust i) och samhället Rödesund, som senare skulle få ta hans namn, skulle bli reservhuvudstad. För allas bästa skulle resan mot huvudstaden numera aldrig behöva sträcka sig längre än till Skaraborg.

* * *

Till skillnad mot de av Jean-Baptistes tidigare landsmän som endast nådde de slovenska kullarna så minns vi i landskapet kring Karlsborg de skaraborgare som tagit sig hela vägen till Jerusalem.

Jag tänker i första hand då inte på fiktionens Arn vars korsfararuppdrag allt svalkande vin i världen inte hade kunnat stoppa. Minns hur Arn, i en av tidernas sämsta och märkligaste produktplaceringar, i Peter Flinths filmatisering vilar i den palestinska öknen och först ser ner på det halsband han fått av Cecilia för att sedan blicka upp mot den orientaliska solnedgången och utbrista ”Västra Götaland!”.

Nej, jag tänker såklart på Elin som under 1100-talets början vallfärdade till Jerusalem och den heliga graven. Enligt Dick Harrison tyder Elins pilgrimsfärd på att det var hon som planerade och önskade mordet på sin måg som bar hand mot Elins dotter, då hon i så fall både behövde komma bort ett tag och därtill få botgöring för sin synd. Mordet på mågen utfördes av dotterns tjänare men Elins skuld var inte

glömd när hon återvände från det heliga landet. Det var således mot henne hämnden och svärdet föll i Götene den 1 augusti vad som tros ha varit 1124 eller 1125.

På sin pilgrimsfärd till den heliga graven hade Elin erhållit den välsignade ring som prydde det finger som det mördande svärdet fick med sig i sitt slag. Historien är känd hur blodet gav synen åter till den blinde man som fann henne och strök hennes avhuggna finger över ögonen. Likaså hur en källa sprang upp på platsen där hon mördades. En källa idag omringad av Arla, kanske i hopp om att dess närvaro och vatten kan ha en läkande effekt på de laktosintoleranta.

Före sin död hade Elin drömt att hon skulle begravas i Skövde kyrka och där låtit uppföra ett gravkapell åt sig. Vägen från Götene är dock lång för dem som bär en börda i form av en lekamen, om än ett finger lättare som blev kvar som relik i Götene. Kanske stekte augustisolen lika het över det tidiga 1100-talets Skaraborg som den skulle göra 700 år senare, för till slut orkade inte längre de munkar som bar Elins bår utan fick slå sig ner vid Källegårdsbäcken för att svalka sig och låta båren ta mark.

Man måste ändå beundra hur dessa munkar orkade vandra hela vägen från Götene fram till det att de just kunde skymta Skövde och då inte längre mäktade med mer. Där de ställde ner bädden sprang även där en källa upp. En källa med helande vatten som skulle kringbyggas av kapell och som i sekler

framöver skulle bli vallfärdsmål och plats för elinmässor. Biskop Nicolaus skulle i ett avlatsbrev 1373 deklarera fyrtio dagars avlat "till alla dem, som verkligen ångra sig och bekänna sina synder och som med andakt besöka det på nytt uppförda oratoriet till den ärorika martyren Elenas ära över hennes källa nära Skövde".

Nu råkar det ju vara så att det är lika långt från Skövde till Götene som från Götene till Skövde och det får sägas vara skönt för pilgrimerna från Våmb att inte behöva vandra över berget utan nöja sig med en promenad i lätt nedåtlut för att visa sin aktning för Våmbs eget helgon vars egen pilgrimsfärd måhända framstod som väl lång och strapatsrik.

Ett behändigt avstånd som varat genom århundranden. Jag minns själv när jag som ung volontär på Skövde Nyheter fick i uppdrag att skriva en liten rapport om att PRO skulle ägna en dag åt att gräva ut källan, slå gräs och tillgängliggöra den. Mina mer än halvseklet yngre ben hade svårt att hänga med när seniorerna satte upp farten på sin marsch från Kyrkparken mot garnisonsområdet med en målmedvetenhet och ett tempo som också innebar att de endast svarade på frågor i steget.

Elinkulten och vallfärderna till hennes grav, källa och kapell kom att innebära en betydande kommers och pilgrimerna bidrog till Skövdes tillväxt och betydelse. Men så fanns de som kan tänkas avundades munkarnas vila och tyckte Skövde verkade omständligt långt borta, även om detta utspelade sig långt

före covidinreseförbud och passkontroller på Öresundsbron.

Sankta Elin har nämligen ytterligare en grav på Själlands nordvästkust. Enligt den danska sägnen slängde nämligen Elins onda banemän den fromma kvinnans lik i vattnet. En sten steg dock från botten och förde kroppen över Kattegatt där hon drev i land på stranden i Tisvilde. Efter det är berättelsen bekant. Bönder fann Elins lik på stranden och bestämde sig för att bära kroppen en bit inåt land och begrava henne. Sanddynerna och (vägarna? stigarna?) upp från stranden var dock branta och bönderna blev tvungna att sätta ner båren för att vila, varvid en källa sprang upp – Helenekilde.

Samtidigt som pilgrimerna på 1200-talet vallfärdade och bidrog till Skövdes tillväxt gick vallfärderna av sjuka också till Helekilde i hopp om att dess vatten skulle ha en läkande påverkan. Genom seklerna var det inte bara odalmän som satte sitt hopp till källvattnet utan på 1600-talet kom även kung Christian IV dit för att dricka brunn och så småningom byggdes inte enbart kapell vid platsen utan också ett kurbad – en inrättning för vila.

* * *

I brist på svalkande vin så finns ju i Skaraborg andra drycker värda att stanna till för, även för dem som landar från himlen. Som den försommarkväll 1894 när ingenjör Andrée tog mark några kilometer från

stationen i Vara med sin ballong Svea, med vilken han uppstigit från Gullbergsvass i Göteborg för en testflygning inför det stora målet att nå Nordpolen. I Vara bjöds det på en kopp kaffe, något som aldrig kom att erbjudas på isarna norröver.

Men det är nog framförallt det som dryck ska bli som lockar dem som landar. För även om, som Erik Andersson skriver i *Hem*, Tranum betyder tranornas hem så är ju Skaraborg snarare en viloplats än ett hem för Västergötlands landskapsfågel. Sedan stenåldern har de väldiga skarorna av tranor stannat för att äta upp sig och pusta ut någon vecka vid Hornborgasjön på väg norrut mot sina häckningsplatser. Det kan vara hisnade att tänka att för omkring 10 000 år sedan kan de hundar som har grävts upp vid Ytterbergsudde stått och skällt på tranorna som anlände för en veckas dansande och gratisätande likt ett ornitologiskt all inclusive.

Ett annat hem är Stora Bjurum, bävrarnas hem, vid sjöns södra ände. Ett gods känt sedan 1300-talet som under den skånske bonden Paul Jönsson i slutet av 1800-talet drev till storgodsdrift vilket bland annat skapade stora motsättningar i trakterna.

Jönsson fick också den strålande idén att odla rikliga mängder med potatis för att i storproduktion bränna brännvin, väl skildrat av Lars Nyström i *Potatisriket*. Potatis som också kom att börja locka tranorna till Bjurum, vilket ju än idag är deras hållplats även om födan nu är bättre lämpad för vodka från Jönssons hemtrakter när 150 ton korn sprids ut över

fälten. Och på tal om den skånska vodkan så samlas det numera också tranor inte långt från Åhus. Se där ännu en anledning till skaraborgs-skånska motsättningar som de mellan Jönsson och bjurumarna.

Men tranorna är inte dummare än att de vet att den sanna vilan blott väntar i skuggan av Billingen. De av dem som stannar till vid skånska Pulken gör det troligen av den lättja att de på sina transkall uppkallat platsen till Lilla Bjurum för att kunna hälsa hem att de ändå nådde Bjurum på sin färd.

För inte har en majoritet av tranorna, medeltida munkar och självaste kungen fel – det skaraborgska snilledraget är att vila. Precis som den munk, eller var det rentav ingen mindre än St Sigfrid själv, som efter en stormig natt med skeppsbrott på Vättern kravlade upp på stranden och i sanden skrev: *Hic jacet otium* – här vilar friden. Hic Jacet Otium. Just det, HJO.

MADELENE SANDSTRÖM

BLIXTRANDE INNOVATIVA VÄGVAL I SKARABORGSFÖRETAG

Innovation, som begrepp, används ofta i dagligt tal till att bara omfatta kommersialiserbara uppfinningar av det slag som kan produceras och svara mot en efterfrågan som tidigare inte funnits. Jag vill här använda en vidare definition av begreppet för att fånga in hur djärva vägval och nytänkande har gett företag eller verksamhet med många år på nacken en ny identitet, även om det är fråga om fortsatt produktion av den ursprungliga produkten. Det är fyra korta berättelser om familjeägda företag eller koncerner och bolag, dock har alla det gemensamt att de driver en ny lösning inom en traditionell näring. Alla fyra företagen är fast förankrade i den skaraborgska myllan, men för det fjärde nya företaget kanske det är just i myllan det inte är förankrat.

Även för dem av oss som inte aktivt håller sig à jour med alla turer i det svenska näringslivet och därför med jagad blick följer utvecklingen av detsamma i Dagens Industri via app:ar, podd:ar och hemsidor, så torde det genom en analys av interiören i det egna hemmet kunna konstateras att något har hänt sedan 1990-talet vad gäller just de företag jag vill berätta om.

Om du ser dig om i ditt kök så kan du, förutsatt att du inte är en retrofixerad hipster, konstatera att det nog inte liknar din barndoms kök. Köket har inte längre endast någotsånär funktionella väggskåp och bänkar utan nu är det en hel inredning och köket är nu snarare en ny variant av vardagsrum. Även kök och matplats ska numera stämma överens med den självbild som utvecklats genom konsumentens återkommande kontakt med inredningsmagasin och ”hemma hos” reportage i alla sorters media. Efter att ha investerat motsvarande priset för en ny Volvo SUV (valfritt alternativ i samma prisklass alt. båt) i köksinredning, helt enligt regelverket för familjedemokrati, så bör maten på tallriken som serveras i detta moderna och exklusiva kök också leva upp till de förväntningar som klimataspekten och mästerkockprogram på TV sporrat oss till. Färdiga kåldolmar från frysdisken på ICA har inte ens rätt färg för att kunna bryta av köksinredningens ”Magnolia White” kulör. Något mer färgstarkt och klimatsmart förväntas komma fram ur den skåpsinfogade digitalstyrda ugnen och hamna på tallriken. Tallriken bör

också fyllas med ekologisk närproducerad grönska från vertikalodling i gamla övergivna fabrikslokaler. Går vi från köket in i det Covidsäkra jobba hemma kontoret, obs det heter numera flexibla kontorslösningar, så är 70- och 80-talets kontorsstol med litet ställbart stöd i svanken inte förenlig med kollektivavtalsenlig arbetsmiljö. Nu står här i stället en totallösning med genomarbetad ergonomisk utformning som också garanterar god arbetshälsa, välbefinnande och en kreativ miljö. Inte bara stolen kan ställas in i alla dess delar för arbetets och kroppens behov utan även ett elektroniskt höj- och sänkbart skrivbord med digital styrning samt därtill hörande höj och sänk men även självdimmande arbetsbelysning och flyttbara bokhyllor med hurts, mappar och kartotek som koordinerar sig själva i molntjänsten via din dator. Hemmakontoret bör också vara finjusterat i färgval och nyanser för att rätt harmoni ska infinna sig under arbetet och din hjärnas förutsättningar ska ges fullt utrymme. Färg på väggar och tyg i stolar och trä i bord och andra möbler måste som helhet ge en avslappnande tillfredsställelse. Harmonin kan understödjas med ljuddämpare och skärmar i olika naturmaterial såsom tovad återvunnen ull. Allt i en lösning som kan vikas undan och trollas bort som om den aldrig funnits där, kvar finns endast den harmoniska stämningen av ett väl genomfört arbete i hemmakontorets utvecklingsmiljö.

Så summan av kardemumman är att du kan bekräfta dig själv i ditt personliga Marbodalkök med

en vegetarisk ekologisk Dafgård lasagne med närodlad sallad från Ljusgårdas vertikala drivbänkar i den gamla möbelfabriken i Tibro, när du tar lunchrast från ditt hemmakontor med ergonomiska möbler och harmoniskt matchade färger från Kinnarps. Nu är det så lätt att göra rätt i kvarteret Folkhemmet då totallösningar och trendanpassning är norm för utbudet.

Ni läsare kanske tror att jag är ironisk och ogillar denna utveckling. Nej tvärt om! Alla dessa lösningar är bättre än vad vi, var och en, skulle kunna åstadkomma efter eget huvud. Jag är också full av beundran över de företagare som varit framsynta, handlingskraftiga och modiga nog att skifta sin identitet som producent och leverantör till fromma för oss konsumenter.

Här följer därför ett litet antal berättelser om innovativa vägval som ett antal välkända och mindre kända skaraborgsföretag tagit för att överleva som företag och arbetsgivare i Skaraborg men även för att kunna ge oss andra bättre och mer funktionella hem, bättre och mer funktionella arbetsplatser, bättre och nyttigare mat. Alla dessa fyra företag genomförde förändringen med snille och blixt.

Marbodals Kök

Tack och lov slipper vi amatörer själva tänka ut hur ett snyggt kök ska se ut om det ska gå att laga mat där men intrycket ändå ska vara att du befinner dig i ett vardagsrum. Vilka skåp bör ingå, vilka vitvaror

passar och vilka bänkmaterial tål värme och hur ska bänkskivan sågas till o.s.v. Alla delar av köket bör även gå att installera utan specialiserade yrkesmän och finsnickare, skåpen måste ha standardmått för alla de hundratals varianterna och delarna för att maximera variationsmöjligheterna så att ingen ska behöva ha samma kök som släkt och grannar. Trots komplexiteten går det inte att göra fel då allt kan ritas in med mått och avstånd i en digitaliserad tjänst som kan tillhandahållas via nätet eller med hjälp från speciellt dugliga värdar i utställningslokaler spridda över landet. Men hur kunde det bli på detta sätt?

Historien började i slutet av 1980-talet. Nyproduktion av flerfamiljshus och hyreslägenheter minskade påtagligt under 80-talet och det behövdes ”ett nytt tänk” på Marbodal i Tidaholm. Lägenheternas små kök, så som var modellen då, var visserligen funktionella men det var framför allt en produkt som var formad av strävanden efter en behändig produktion, distribution och installation. Det var mycket mörkbetsad faner på ihåliga skåpluckor, ja roligare än så var det inte. Å andra sidan var det inte mycket som skilde Marbodals skåp och luckor från vad som kunde köpas från andra köksproducenter i Sverige och Norden. Men var detta i överensstämmelse med vad allmänheten önskade sig? Var det möjligt att väcka känslor för och önskan om något annat än trånga kök med Perstorpsplatta på arbetsbänken och dålig arbetsbelysning? För Marbodal var det knappast lönt att endast tänka i termer av nya luckor med

annan färg. Det handlade om att ändra medborgarnas syn på köket och dess roll i hemmet. Vad representerade köket i en familj? Det var inte en plats i skymundan där mat skulle värmas eller hastigt tillagas av den som hade ansvar för sådant och dit resten av familjen kom och gick efter att ha tagit för sig. Nej köket skulle bli platsen för samvaron både i familj och med vänner och bekanta. Köket skulle bli det nya vardagsrummet och det skulle vara stort, trevligt och funktionellt.

Svenskens prioritering av hemmet, vad gäller andel av disponibel inkomst, är bland de högsta i världen. För husägare eller bostadsrättsinnehavare var det en gedigen investering om köket skulle genomgå en totalrenovering och nyinstallation. Det var dags att tänka stort.

Framtidens kök var dock ingen lätt tanke att kläcka på Marbodal. Helt nya koncept påverkade även de upparbetade underleverantörsstrukturerna och framför allt produktionslinjen i fabriken. Sen var det ju det här med kunden. Marbodals närhet till allmänheten och designad inredning och nya djärva trender hade kanske inte varit längst fram i strategiarbetet på kontoret. Nu behövdes andra influenser om en ny roll för köket i det framtida boendet skulle växa fram och kunna produceras.

Men vad skulle produceras? Hur ser ett fint och ändå funktionellt kök ut? Ett kök består inte endast av skåp i en rad ovanför arbetsbänken och en rad under arbetsbänken. Hittills hade det varit så kanske

men det skulle bli annorlunda nu. Men fortfarande skulle spis, ugn, fläkt, mikro, diskho, diskmaskin, kyl och frys och så vidare finnas kvar. Funktionalitet krävde tåliga bänkytor och väggar som gick lätt att torka av, även golv måste vara funktionella. Mer ljus måste in i köken både för arbete och för att göra dem till en naturlig samlingsplats. Eluttagen skulle inte kompletteras med livsfarliga grenkontakter för att ingen tänkt på att bryggare, elvisp, radion och hushållsassistenten behöver el. Allt detta skulle finnas men det skulle ändå gå att harmoniera med en större matplats eller till och med ett vardagsrum om väggen togs bort. Nu handlade det om att göra köket till det viktigaste rummet i villan eller lägenheten. TV-rum och vardagsrum skulle få konkurrens. Det var i köket familjen skulle umgås och le mot varandra som det såg ut på bilder. Nu gällde design som ledord och produktionen skulle anpassas därefter, inte tvärt om. Allt kunde ifrågasättas. Gångjärnen på skåpdörrarna skulle inte synas, kanterna på luckorna skulle rundas, det skulle inte smälla när skåpen stängdes, varför skulle ugnen vara i golvnivå när den ju lika lätt gick att sätta in i ett skåp på arbetshöjd. Visst gick det att sätta en skåpdörr på diskmaskinen så slapp man se den och även på kylen och frysen. Lysrör och spotlights under överskåpen skulle ge belysning för arbete men även trivsel i rummet.

Den nya designen måste väcka ha-begäret och prislappen måste vara överkomlig. Dessutom måste

valen av material i arbetsbänkar, såväl sten som massivt trä, finnas att tillgå och beställa samtidigt med skåpen. Även för kök måste konsumenten kunna inspireras till en helhetslösning av något större än de själva skulle kunna föreställa sig. De måste få alla valmöjligheter presenterade för sig med olika inriktning och smak. Det behövdes en katalog i fyrfärg som stimulans. En katalog skulle även hjälpa till att skifta kulturen i fabriken och i distributionsleden. Byggföretagen skulle få stryka på foten för mer exklusiva utställningslokaler på flera platser i landet. Den främsta av dem Marbodal Center i Tidaholm. Katalogen skulle väcka ha-begäret och lova alla en tillvaro liknande den som bilderna visade.

Fyrfärgstryck och vackra bilder behöver även nya ord och begrepp. Namnen på de nya luckorna skulle signalera att när som helst skulle Mat-Tina kunna komma in och laga till en härlig bouillabaisse. Så klart att luckan måste heta Timjan eller Dragon. Namnet skulle associera till en smak i munnen och en doft av Sydfrankrike. På arbetsbänken i marmor skulle stå färska örter och varor från marknaden i Aix-en-Provence. Grytor som puttrade på spisen skulle vara mustiga och fyllda med tomat. Vinhyllorna i det nya köket skulle innehålla chianti och krispig Sauvignon. Det var ju ett sådant liv som lockade även om verkligheten var kåldolmar från Dafgårds en kall februarikväll i Daretorp. För Marbodal innebar förändringen många steg ut i det okända och samarbete med yrkesgrupper som tidigare inte satt

sin fot i Tidaholm. Bilderna skulle ge betraktaren en vision om hur livet kunde vara. Katalogens bilder satte känslor i svall. Detta var nytt och det var mitt i prick.

Den initiala målgruppen för denna nya giv var den stora mängd 40-talister som nu skulle fylla femtio. Vilken present kunde vara bättre än ett nyinrett kök där vänner och släkt kunde umgås under kalaset? Troligen skulle sådant ge ringar på vattnet i villasamhällena över hela Sverige. Efterfrågan drog fram som en gräsbrand. Leveranstiderna blev steg för steg långa även om fler skift lades till i fabriken i Tidaholm, då alla som hade råd ville ha ett kök som blev det nya vardagsrummet.

Marbodals nya väg fångades mycket tydligt i den vackra katalogen som presenterade alla de nya designade luckorna i hela interiörer. Hela interiörer med människor i avslappnade poser, kakel direkt från basaren i Casablanca, glasrutor i skåpen med belysning och porslinet synligt, huggkubbe och träverktyg mellan handvävda handdukar i grovt linne, färsk hel fisk och grönsaker i fräscha buntar. Det var ett stort steg från byggvaruhandelns tre luckor uppsatta på en vägg till sofistikerade showrooms på dyra gator i storstäderna. Nu stod konsumenten i centrum och fick uppleva att den hade behov som den inte ens varit medveten om att det gick att ha. Andra kökstillverkare tog efter idén men det var Marbodal som tog steget att göra köket till det nya vardagsrummet och de gjorde det i fyrfärg året 1990.

Marbodals väg ur stiltjen hade förändrat en hel bransch. Kök skulle nu signalera smak, inkomst, personlighet och umgänge. Kök betydde inte stekt blodpudding och standardhöjd på arbetsbänk med playwoodskåp utan snarare inredning, ”hemma hos” reportage, harmoni och TV-kock.

Kinnarps

Kinnarps kontorsmöbler gick från att vara stol- och skrivbordsproducent till att leverera totallösningar och arbeta med visioner som Next Office (reg begrepp). Hur kunde detta ske och hur omfattande var detta nya koncept? Brukar inte tillverkningsindustrin gå åt andra hållet?

Traditionellt levererade tillverkningsindustrin produkter punkt slut. Sedan har vi hört att vi nu lever i en postindustriell tjänste- och serviceekonomi. Ska då all industri stänga och produktionen upphöra? Nej, detta är en sorglig missuppfattning som även letade sig in i Regeringskansliets korridorer under 2000-talet. Begreppet tjänster och service är snarare tänkta att signalera leverans av ett större värde och en komplexare problemlösning. Företag som brukar kallas lastbilsindustrin levererar tjänsten distribution, flygmotortillverkaren levererar flygtimmar o.s.v. För det företag som tidigare benämndes Kinnarps kontorsmöbler så innebär det att det fortfarande tillverkas något att sitta på och något som tjänar som arbetsyta som bord eller skrivbord. Men det är ett stort steg från att tillverka kontorsstolar och

skrivbord i längre serier med begränsad variation till att bestå med hjälp och råd för en total inredningslösning för att sedan leverera, montera och inreda en funktionell, effektiv och inbjudande arbetsmiljö med lägsta möjliga klimatavtryck. Vad vi nu kan orientera oss i, på Kinnarps hemsidor och annan information de producerat, är ett utbud baserat på faktainsamling från hundratals personer i olika befattningar hos potentiella och befintliga kunder, experter och användare, vilket sedan kunnat konkretiseras i ett varierat och specialiserat utbud av möbler och inredning. Ett utbud som föreslår betydligt mer än vi användare kan lura ut hemma vid, samtidigt som produkter och tjänster inte bara är anpassade till oss människor som ska använda dem utan även till miljö och samhälle.

Ett sådant visionärt skifte för näringsidkare låter både fluffigt och till och med lite romantiskt äventyrligt men en sådan stor förändring tarvar också mod. Förändringar i flera dimensioner är förenade med stora risker, inte bara ekonomiskt utan för tillgången på behövliga resurser över huvud taget. Att lämna en väl etablerad roll i distributionskedjan är förenat med stor osäkerhet. Det kostar både personliga omfattande arbetsinsatser för ägare, chefer och anställda samt kapital. En investering i framtiden och förhoppning om framgång i okänd terräng. Ortens framtid låg också i vågskålen. Möjligen var det i detta fall även en förutsättning att Kinnarps var ett familjeägt

företag och att där inte fanns några hetsiga hedgefondfinansiärer i farstun som höll stånd mot nya investeringar. Men även om dessa förutsättningar fanns så är det många steg på stegen upp till trädets krona och vart och ett av dem innebär nya beslut, konsekvenser, nya problem och nya lösningar. Det handlade om att gå från att vara underleverantör till att bli en fullvärdig inredningsleverantör.

Vi kan börja berättelsen med var företaget Kinnarps befann sig i produktions- och distributionskedjan fram till den person som satt på stolen bakom skrivbordet. Även om stolen designades utifrån målsättningen att ge en god komfort och stöd för rygg, slitstarka material och möjlighet att anpassa och justera efter längd på rygg och ben så var företaget under 1980- och 90-talet framför allt en leverantör till återförsäljare. Produkterna var kända och hade gott renommé men trots det så innebär en sådan position hög risk att företagets produkter byts ut mot billigare varianter, importerade eller med ett stort inslag av importerade serietillverkade detaljer hos återförsäljare. Att vara kvar i denna roll skulle innebära att fokus skulle läggas på tillverkningskostnader, det skulle behöva prutas på kvalité och inhemsk produktion av delar och kanske till och med sammansättning av slutprodukten som sådan. En lösning som tyvärr många aktörer inom den svenska möbeltillverkningen valde under denna tidsperiod. En väg som ledde till millenniets nya tillverkningsländer i

Baltikum och Kina. Länder där heller inte miljölagstiftningen genomsyrat förutsättningarna för produktionen.

Kinnarps tog ett annat beslut, till och med kan sägas det rakt motsatta beslutet. I stället för att outsourca merparten av produktionen till utländska underleverantörer så insourcades fler delar av produktionen till företaget och allt behölls i Sverige. Gamla men även nya underleverantörer köptes upp, även företag i andra led av distributionskedjan köptes upp eller kontrakterades och Kinnarps blev en familjeägd koncern med omfattande nätverk av samarbetspartners. Skulle det gå att öka miljötänkandet, vidga sortimentet och bygga en mer flexibel produktionsanläggning. Som barn får man lära sig att göra en sak i taget så löser sig alla problem. Detta gäller knappast i en så här stor förändring. Många förändringar behöver ske samtidigt och omlott, ny kunskap måste in i organisationen men även ny teknik in i maskinparken och produktionsprocessen. Miljöaspekter måste integreras in i produktionens olika delar, i val av material och kemikalier så att miljöanpassning inte bara blev något som togs omhand vid avfallshantering och utsläpp. Miljöhänsyn skulle även vara inbyggt i produkten. För att få en flexibel och variationsrik produktion av de delar som användes i produktionen testades nya material, kompositer och trä. Externa producenter av insatsprodukter ställdes inför krav att även de behövde tänka nytt

och utvecklas. Som ringar på vattnet blev även underleverantörerna mer kvalitetsmedvetna och miljöanpassade.

För att möjliggöra och utveckla sin ambition, om att ta en ny roll på marknaden, behövde Kinnarps även systematisera sitt arbete att hämta in kunskap om kunder och kunders miljö, inklusive vilka problem nuvarande arbetsplatser byggt in i sina kontor eller andra typer av rum, problem som utgjorde hinder för effektivt arbete och harmoni på arbetsplatsen. Kort sagt kontakten med kunder och användare behövde utvecklas och relationer etableras. Tro och tyckande måste omvandlas till kunskap och förmåga. Om företaget skulle kunna leverera kompletta lösningar till en stor variation av önskemål och behov behövs även en stor variationsrikedom baserad på ett mindre antal koncept. Produktionen måste kunna arbeta med korta serier i en anpassningsbar och flexibel produktionsprocess. Företagets självuppfattning och förmåga behövde skrivas med nya ord, upprepas och bli en verklighet för alla som arbetade i koncernen. Nåväl, då kan ju tyckas att alla problem kopplade till produktion och funktionalitet är lösta och produktionen kan bara trycka på knappen, men knappast räcker detta. Hur ska de nya produkterna och det visionära budskapet fånga köparens intresse? Och hur ska köparen förstå att det går att beställa utformningen av en helt ny verklighet för sin verksamhet och sitt kontor? Kunden behöver förstå att en modern arbetsplats inte skapas av att bara

köpa tre eller fyra bra stolar och begagnade skrivbord på Blocket? Kinnarps behöver finnas i en närmare position till företagande i förvandling, nybyggnation men även offentliga och privata organisationer med nya behov. Inredare med förståelse och koncept för nytt tänk och hög kvalité i lösningar, kunskap om bra lösningar för flexibla arbetsmiljöer måste komma till. Det måste finnas kunskap att omsätta i miljöerna på kontor, för skolor, gymnasier och högskolor likaväl som för vårdhem av alla slag, anpassade boenden och inte minst för olika storlek, allt från den lilla förskolan med femton barn till specialboenden med trettio lägenheter och gemensamhetslokaler. Det handlar också om lösningar för olika tjocka plånböcker och värderingar.

Den som investerar i en ny flexibel kreativ arbetsmiljö som är anpassad till personalens enskilda behov och preferenser vill ju även att lokalen efter leverans av inventarierna ser ut ”som på bilden”. Alla har mer eller mindre erfarenhet av ett totalt kaos när leveranserna av platta paket kommit till en arbetsplats. Var och en i personalen ska komma ihåg vad den till sist bestämde sig för för träslag i skrivbord, färg på tyg i stol och storlek på hylla. I stället för glada röster hörs snarare – Är detta verkligen ljusblått? Jag tycker det ser grått ut, eller – Ska dessa hjul vara till den modellen? – Det finns ingen skruv som passar! –Var är vaktmästaren? – Skruvdragarens batteri har lagt av! o.s.v. Hur fint det än skulle bli så kommer aldrig visionen i mål om det stupar vid

möbleringen. Transporter med många omlastningar och standardiserat emballage slutar inte sällan med trasiga kartonger och skrapade ytor och saknade delar till montering på plats. Restnoteringar och kartonger till fel adresser och olämpliga dagar och tidpunkter blir ett gissel för köparen och användarna. Nej då blir det ingen upplevelse av lycka utan snarare ilska och reklamationer även om allt egentligen är rätt i förhållande till beställning. Så en annan pinne i stegen blev transport och logistik. Att skicka gods med masstransporter för omlastning vid flera centraler och omfattande emballage med papp och plast och skumplast som ofta vägde 20% av godsets totalvikt stämde varken med miljötänk eller den eftersträvade kundupplevelsen. På Kinnarps funderade man att kanske även här gå i helt motsatt riktning till vad trenderna sa. Kunde transporter och logistik hanteras på annat sätt med större varsamhet om miljö såväl som om godset. Jadå det gick att ha egna miljöanpassade lastbilar, emballaget blev filtar som utrangerats från vårdhem i stället för skumplast, pappemballage som gick att återanvända samt chaufförer och medarbetare som medföljde lastbilarna för att leverera och montera på plats. Blir det ekonomi på sådan hantering? 250 kg emballage per container återanvänds flerfaldiga gånger, det blir inte skador på godset, allt kommer fram samtidigt och turn key lösningar på plats ger glada mottagare vilket betingar lite extra.

Det kan tyckas att denna beskrivning ger bilden av att det bara är att göra lätt och rätt. Så här efteråt så verkar alla beslut självklara och alla lösningar enkla i en handvändning. Alla inklusive gamla och nya anställda, underleverantörer och förvärvade företag är alla med på båten och gillar förändringen och de nya kraven från första stund. Nej så var det knappast, men detta är ingen berättelse om skor som skaver. Detta är berättelsen om en visionsdriven förändringsprocess som genomfördes med stort mod av många engagerade på ”schlätta” utanför Falköping och med god framgång.

Dafgårds

Dafgård är nu framme vid den tredje generationen i det familjeägda företaget. Möjligen även så vad gäller medarbetare i företaget och kanske även bland konsumenter i den trogna kundkretsen.

Ungdomarna i den tredje generationen har lyssnat av trenderna och tendenserna i samhället. På Dafgårds hemsida konstateras ”verkligheten förändras och så måste även verksamheten.” Om inte annat så har klimatmål och miljöaktiviteter varit starka i förändringen av ungas matval. Utan att recensera vänners återberättade diskussioner som ofta infunnit sig vid middagsbordets arena för utageranden om inställningen till kött så bör konstateras att möjligheten att ha såväl kött som köttfria varianter av samma maträtt på bordet skulle reducera utrymmet för åter-

kommande tonårsrevolter till förmån för familjesamvaro, åtminstone några minuter. Den yngre generationen i Dafgård, med stöd i den äldre generationen, beslöt därför att husmanskosten med kött och fisk måste kompletteras med växtbaserade charkprodukter. Det var en hållbarhetsfråga lika väl som en utveckling av efterfrågan.

Ett sådant tillskott i produktionen är inte bara att krydda om i tomatsåsen, denna förändring ställer stora krav på produktutveckling, ny kunskap och ytterligare fabrikslokaler på 4000 kvadratmeter. Även nya råvaruleverantörer måste knytas till verksamheten och dessa måste inte bara leva upp till kvalité och sortimentskrav utan även till volymer och lagerhållning.

För Dafgårds har det mesta av produktionen och även insatsprodukter tillverkats i företaget i Källby. Källby är en liten ort utanför Lidköping. Att outsourca eller låta andra tillverka på licens är inte att tänka på. Arbetstillfällen i Källby är och har alltid varit ett mål i sig. Det är ju inte små kvantiteter det handlar om för någon av Dafgårds produkter och faller den nya inriktningen på vegetariskt väl ut så måste produktionen utan fördröjning kunna svara upp mot en stor efterfrågan. Finns inte varan i butik när konsumenten fått höra om den så kanske efterfrågans första våg uteblir. Växtbaserad chark blir därför ett stort steg för företaget både ekonomiskt, produktionstekniskt, logistiskt och framför allt traditionellt.

Ur ett perspektiv är det samma kundgrupper som approcheras med det växtbaserade, d.v.s. det är storkök och vanliga hushåll. Dafgård är stor producent av halvfabrikat till restauranger. Det blir spännande att se om även restauranger framgent kommer att vilja inkludera det nya sortimentet. Många lunchrestauranger på arbetsplatser har redan nu ambitionen att erbjuda gästerna valmöjligheter om kött-, fisk- eller vegetariskt alternativ så i bästa fall är efterfrågan i linje med Dafgårds nya vägval. För en producent av stora mängder handlar det inte bara om produktens kvalité när den lämnar fabriken i Källby. Dafgård måste veta att det är möjligt att producera och transportera de nya produkterna på samma sätt som de produkter som nu finns i sortimentet. Kunskapen om hur dessa ska produceras, hanteras och transporteras har utvecklats under lång tid. All kunskap om matproduktion som företaget genom åren byggt in i såväl rätter som produktionsprocesser, distribution och lagring är inte densamma för växtbaserade ingredienser och den slutliga vegetariska maträtten. Det behövs nya lösningar för hela tillverkningsprocessen och även för underleverantörer och framför allt måste det som blir resultatet av hela den nya tillverkningsprocessen vara gott, ha rätt konsistens, kunna värmas såväl i ugn som mikro och vara fruset utan att tappa i konsistens och smak, samt inte att förglömma se aptitligt ut.

När en matproducent tar ett sådant initiativ är ju den stora frågan; ska det produceras samma rätter

med kött nu i en vegetarisk variant eller ska det vara helt andra rätter också? Det handlar naturligtvis om det är nya eller gamla kundkretsen som ska nås. Ska gamla kunder till exempel byta ut de köttfyllda kåldolmarna till växtbaserat innehåll en eller två gånger i veckan? Då ska rätterna kanske vara desamma och även konsistens och smak vara så lika som möjligt. Men är det snarare nya konsumenter och yngre generationer så kanske det snarare ska vara rätter som även traditionellt varit växtbaserade i sina recept. Jag vet inte alls hur diskussionerna har gått bland syskon och kusiner i Dafgårds ledning men beslut har tagits och utbudet är än så länge närliggande det som innehåller kött. Nu finns Karins vegetariska lasagne, köttfria köttbullar och flera olika grönsaks- och rotsaksbiffar, men det kommer troligen många fler produkter efter hand. Som de själva uttryckt sig ”det räcker inte med snabba beslut det måste bli gjort också.”

Ljusgårda

Det är ordentligt solljus om än konstlat sådant i den gamla möbelfabriken i Tibro. Likt interiören i en science fictionfilm där rymdskeppet kommit vilse i galaxerna och besättningen måste kunna livnära sig på en kretsloppsbaserad växtodling, så har den gamla fabriken sallad uppåt väggarna. Ja inte bara väggarna utan överallt från golv till tak.

Företaget heter Ljusgårda och har inte varit i verksamhet så länge. Företaget startades av tre unga Tibroentreprenörer under 2017 men redan 2018 gick odlingen från testnivån i garaget till full produktion i Tivedslamells gamla fabrikslokaler. Övergivna lokaler för odling gick lätt att få tag på då möbeltillverkningen i Tibro hade reducerats under de senaste decennierna. I Skaraborg och övriga delar av södra och mellersta Sverige går det därför nu att köpa sallad från Ljusgårdas produktion i flera hundra livsmedelsbutiker, den heter KRISP. Än så länge finns två olika sorter av sallad att välja på.

Varje planta i denna stora byggnad är monterad i vertikala ställningsrör som i sin tur är fästa i ett rälssystem i taket. Det är många våningar av plantor och det är viktigt att de alla får tillgång till näring av olika slag, luft och ”solljus” utan att de för den skull står ute på marken och hoppas på en bra sommar. Detta är inomhusodling och det är inget vanligt växthus av det slag vi kan ha tidigare erfarenhet av i form av lutande fönsterglas i vita ramar och drivbänkar inuti, ej heller stora plasttält av hangarstorlek. Nej detta växthus är en omgjord gammal möbelfabrik. De övergivna industrilokalerna i Tibro blev denna gång en fördel för kommunen i valet av etableringsort för Ljusgårda. En industriort har även den infrastruktur av eldistribution som odlingen kräver.

Ungdomarna, d.v.s. ur mitt 60+ perspektiv, som driver verksamheten har ambitionen att öka graden av självförsörjning för Sverige vad gäller grönsaker.

Det kan tyckas vara en marginell ambition i det stora sammanhanget men enligt statistiken importerar Sverige 70% av alla konsumerade grönsaker och frukter. Import ger visserligen ett rikare utbud under hela året men här finns negativa miljöaspekter i form av transporter, kemikalier och monokulturer i odlingar där pollinerare och alternativa sorter far illa. Långa transporter kan även påverka produktens näringsinnehåll vid konsumtionstillfället. Så varför inte odla mer i Sverige och distribuera lokalt med en tidsgräns på 24 timmar från skörd till butik.

Möjligheten finns nu att få färsk näringsrik sallad på tallriken i Skaraborg och även i län runt omkring. Egna transporter sker till ICA i Västra Götaland, Halland, Närke och Småland men utökad distribution sker ständigt. Inomhusodling är inte väderleks- eller säsongsberoende så leveranser kan ske även under de tider på året då vi endast kan förlita oss på importerat i stor utsträckning. Miljötänkandet återspeglas såväl i val av näringsämnen till växterna som i elanvändningen. Även valet av gröda blir en annan än den vi oftast möter i butik eftersom det är korta transporter och inga omlastningar. Det behövs inga transporteringsvänliga sorter med sega stöttåliga skal eller tjocka plastfolieemballage runt mer ömtåliga blad, utan smak och näringsinnehåll är viktigare för val av frösort till odlingen än stryktålighet.

Likheten med science fiction och rymdäventyr slutar inte i det visuella. Det finns fler likheter i sy-

stemet. Hela odlingen är i stor utsträckning uppbyggd med ett cirkulärt vattensystem som använder upp emot 99% mindre vattenvolym än traditionell odling i jord. Ytterligare aspekter är att då det är kontrollerad ventilation in och ut ur lokalen, och grödorna inte är planterade i jord där små insekter och mögelsporer kan finnas, så används inga bekämpningsmedel – det finns inget att bekämpa.

Ytterligare steg har nu tagits i ambitionen att förse södra Sverige med vertikalodlad sallad av olika slag. Ännu en övergiven gammal industrilokal i Tibro görs nu om till odlingslokal och förväntas ha skörd klar för leveranser till konsument redan i årsskiftet 2021/22. För orten Tibro skapas nya arbetstillfällen för dem som fått lämna möbelindustrin då gamla lokaler återanvänds för ny verksamhet som behöver arbetskraft med erfarenhet från storskalig produktion. Ett stort plus att gamla lokaler kan användas för framtidens spektra av gröna näringar.

Snille och blixt

De fyra berättelserna som presenterats i korta ordalag går att berätta på många olika sätt. Här har framhållits den skaraborgska förmågan till kvicka snillrika beslut som inte fastnat i långbänk. Berättelserna handlar om stora avgörande vägval. Stora för individer och även för hela samhällen. Sannolikt har de förenklade berättelserna återspeglat verkligheten som alltför rak och bekymmersfri. Det har säkert fattats en hel del dåliga beslut som sedan behövt ändras

på och omtag har behövt göras. De personer som varit involverade i förändringarna har var och en sin uppfattning om vad som skett och kanske också hur det borde ha skett. Dock vill jag som en hommage till den skaraborgska företagarandan nyttja andemeningen i Dafgårds hemsida som med rätta framhåller att det inte bara handlar om att tänka nytt det måste genomföras också. Här gavs fyra exempel på stora nya tankar som förhållandevis raskt omsatts i stora nödvändiga och lyckosamma förändringar med goda resultat.

Referenser:
Marbodal – Intervju med Weronica Fransson, juni 2021 samt Marbodal Kökskatalog, 1990
Kinnarps AB – Intervju med Henry Jarlsson, Juni 2021 samt www.Kinnarps.se
Dafgårds – information från www.Dafgards.se samt artikel i DN 2021-05-08
Ljusgårda AB – mailutbyte med Maria Hillerström, marknadsansvarig, Juni 2021 samt www.Ljusgarda.se

ÅSA BRANDT

BLIXTEN

Min berättelse tar sin början i en annan tid, i ett annat århundrande.

En tid när man på landet, i Lyrestad i Skaraborgs län, hämtade vatten i en hink i brunnen. Vattenhinken stod sedan på diskbänken och vi drack alla ur samma skopa.

Badrum var en lyx för stadsborna och de rika. Vi tvättade oss i ett vitt emaljhandfat med blå kant. Handfatet stod på en kommod i köket.

Kylskåp hade vi kanske hört talas om men det fanns inte i vår stuga.

Till matkällaren vandrade min fostermor flera gånger om dagen under den varma årstiden. På vintern tjänstgjorde skafferiet som kylskåp. Korna mjölkades för hand.

Vedspisen brann hela dagen och där lagade min fostermor de godaste rätter och bakade minst sju sorters kakor.

Mellanmål för oss barn var kaffe med mjölk, bullar och kakor.

I denna tid, säkert på samma sätt som i dag, drog åskvädren fram över Göta Kanal och de platta åkrarna runt omkring.

När det våldsamma åskvädret kom för nära och blixtarna lyste upp himlen, fick vi alla lämna våra sängar, ta på oss kläder och stövlar, sitta runt köksbordet beredda på att blixten kunde slå ned i ladugården. Då måste vi alla hjälpas åt att lösgöra korna. Strömmen försvann alltid för några dagar.

Vi var nu inte särskilt beroende av ström i mitten av det förra århundradet.

Min fosterfar led den största förlusten då han inte kunde lyssna på nyheterna i radion.

Efter sjuttio år kan jag fortfarande minnas den underbara känslan av trygghet när vi fick återvända till våra sängar och somna in på nytvättade lakan som doftade sol och vind.

I detta århundrade befinner jag mej ofta på en liten ö i Medelhavet.

Min barndoms åskväder minns jag som våldsamma men de var bara en svag kopia av Medelhavets åskväder.

När blixtarna utan avbrott lyser upp de vita husen och ljudet av åskan är konstant stänger jag fönsterluckorna för att slippa se. Jag vet att min granne ”Kyrkan” har åskledare så jag är inte särskilt rädd.

En söndag förmiddag i oktober försvinner strömmen efter ett åskväder och ingen kunde då ana att vi

skulle få leva utan elektricitet i femtiosex timmar. Över två dygn.

Till skillnad från i min barndom är det nu en katastrof när strömmen försvinner.

Ficklamporna är slutsålda. Vi som har gasspis kan laga den mat som överlevt i kylskåpet.

Några stora mataffärer har öppet med nödbelysning men ingen mat finns i frysdiskarna.

Telefonen är urladdad. Stadshuset får igång ett portabelt elverk och efter ett dygn kan vi gå dit och ladda våra telefoner.

Turisterna, som finns på de hotell som ligger på norra delen av ön, måste flyttas de fyra milen till södra delen, som klarat sig utan strömavbrott

Den breda gatans moderna belysning är borta. Några billjus lyser upp husen då och då. I den gamla staden, där de vackra gamla lyktorna finns kvar med sitt gulaktiga ljus, är mörkret kompakt. Medelhavets natt är kolsvart och vi alla tvingas att stanna inne i våra hus.

Spanien, som den lilla ön tillhör, är fortfarande ett ”kontantsamhälle” och i dessa dagar utan elektricitet är kontanter guld värda. Butikerna skriver ut kvitton för hand med papper och penna.

De första strömlösa timmarna tog vi med ro men efter femtiosex timmar är vi mer än oroliga.
Så kommer strömmen långsamt tillbaka. Kvarter efter kvarter.

Flyget går som vanligt och jag lämnar den lilla ön i Medelhavet med en värdefull kunskap. Vikten av att kunna betala med kontanter.

När mina vänner med stolthet säger att de numera aldrig har kontanter, de swishar, undrar jag i tysthet hur de tänker. Jag vet att de aldrig upplevt ett långt strömavbrott.

Hur kloka är vi i detta kontantlösa land när ”BLIX-TEN” med blixtens hastighet på en sekund kan slå ut hela vårt betalsystem?

LARS NIKLASSON

SNILLEBLIXTAR I KARLSBORG

Jag sitter i det daggfyllda gräset vid mitt föräldrahem i Hanken, strax norr om Karlsborg, och blickar ut över Vättern. Solen värmer och en svag ostlig vind krusar Vätterns yta. De första badgästerna har börjat samlas på sandstranden nedanför. Det kommer att bli en fin baddag. Det är pålandsvind och då blir det klara vattnet i Karlsborgsviken lite varmare.

Jag minns tillbaka till min ungdoms somrar i slutet av 60-talet och början av 70-talet. Som jag minns det badade vi varje dag och solen sken alltid. Jag upplevde också att vattnet var varmare på den tiden. Det var säkert inte så, utan kanske har mitt minne blivit lite selektivt och jag blivit en badkruka på senare år. Karlsborg var en underbar plats att växa upp på, särskilt på somrarna. Då blommade Karlsborg verkligen upp. Turisterna kom och jag såg ofta rekryter marschera förbi utanför vårt hus på väg från Karlsborgs fästning till skjutfälten på Hammarnäset

strax norr om Hanken. Det var ett evinnerligt skjutande på skjutfälten, men det vande man sig att inte ta notis om. Skjutandet var faktiskt en inkomstkälla för oss barn. Vi cyklade ofta ut på skjutfälten och samlade tomhylsor. Detta var naturligtvis inte tillåtet men vi gjorde det ändå. Hylsorna såldes till den lokale skrothandlaren för sitt mässingsvärde. Jag vill minnas att vi fick runt 4 kronor per kilo. Efter stora övningar och på våren när snön precis smält kunde vi hitta många kilo, så det var med våra mått mätt ganska lukrativt.

När jag ser ut över Karlsborgsviken ser jag Vanäs udde sticka rakt ut, och i landsändan av udden kan jag skymta Garnisonskyrkans torn på Karlsborgs fästning (vid den röda pilen på bilden nedan).

Bild 1: Vanäs udde sedd från mitt föräldrahem.

Jag har många minnen av fästningen från då jag växte upp. Pappa jobbade först på Karlsborgs luftvärnsregemente (Lv 1) och senare på Göta signalregemente (S 2) till dess att det lades ned 1984, och jag minns hans tjänsterum på fästningen. Jag minns

också min brors logement när han 1972/1973 gjorde lumpen på plutonchefsskolan på S 2. Vi besökte honom en helg eftersom han hade fått kompaniförbud. De hade varit ute på övning och skulle cykla tillbaka till Karlsborg, men min bror och en kompis fick snilleblixten att ta tåget tillbaka i stället. De blev påkomna och fick inte komma hem över helgen. Pappa tyckte detta var mycket pinsamt.

Som barn var jag var fascinerad av fästningens tjocka väggar, de långa korridorerna, museet och den helt otroliga ljuskronan i Garnisonskyrkan med sina 276 bajonetter riktade nedåt. Jag hoppades att den inte skulle släppa från sitt fäste i taket, när jag stod under den. I kyrkan bevittnade jag också kröningen av Karlsborgs Lucia många gånger. Pappa nyttjade även ett rum i en av de många gångarna inne i fästningsvallarna som potatiskällare. I den mörka gången hängde ett gammalt rep i vad som verkade vara en galge, men som nog i själva verket snarare var ett snöre i en hållare för en lampa. Jag var helt övertygad om att någon hade hängts där, och att det skulle bringa olycka om man tog ned repet. Allt detta var i min fantasi naturligtvis, men för mig var det högst verkligt. Jag hade ju hört historier, säkert osanna, om hur folk hade murats in i fästningsmurarna så varför kunde inte någon hängts i en mörk gång? Mitt intresse för fästningen ökade när jag på gymnasiet skrev en uppsats om den. Jag insåg då att dess lokalisering och konstruktion var ett resultat av

många personers snilleblixtar över en lång följd av år.

Jag har inte ambitionen, eller kunskapen för den delen, att i detalj och på ett rättvisande sätt här redogöra för alla de perspektiv som låg till grund för beslutet att bygga en fästning på Vanäs udde eller för dess slutliga konstruktion. Min ambition är i stället att kort beskriva hur jag har uppfattat några perspektiv som har gjort stort intryck på mig. För den som är intresserad av en djupare insikt kan jag rekommendera von Kartaschews[1] ”Karlsborgs fästning och Vabergets”, Ericson och Lippolds[2] ”Karlsborgsliv” och Statens fastighetsverks ”Levande fäste”[3].

Centralförsvarstanken – en försvarsstrategisk snilleblixt

Förlusten av Finland till Ryssland 1809 hade gjort att huvuddepån för det svenska försvaret, Stockholm, hade gått från att ligga relativt centralt inne i riket till att bli en gränsstad till Ryssland. Under åren 1809 till

---

[1] von Kartaschew, K., 1999, *Karlsborgs fästning och Vabergets*, Statens Fastighetsverk, Militärhistoriska Förlaget AB, ISBN 91-85266-72-8. En alldeles lysande och bildmässigt fin bok med många vackra ritningar som beskriver hela byggprocessen och de olika förändringar i fästningens design som man beslutade under dess byggnation.

[2] Ericson, L. och Lippold, B., 1995, *Karlsborgsliv*, Cradle Publishing, ISBN 91-88158-09-8. En förträfflig bok som beskriver många intressanta episoder från livet på fästningen.

[3] Se, www.sfv.se/upptack-mer/kulturvarden/sok-innehall/kulturvarden-1-2019/levande-faste-karlsborg-200-ar/

1819 utvecklades en tanke om att försvaret av Sverige snarare än att bygga på principen att ha ett starkt kustförsvar skulle utveckla en stark ryggrad inne i landet från vilken man skulle kunna besegra en invaderande fiende i ett avgörande slag, efter det att denne försvagats under striderna fram till de centrala delarna av Sverige. Denna snillrika centralförsvarstanke hade, enligt von Kartaschew och Ericson och Lippold, vissa likheter med ”den brända jordens taktik” som bland annat tillämpades av Ryssland i samband med Napoleons invasion 1812.

En av dem som förespråkade, och också var djupt inblandad i den mera konkreta utvecklingen av centralförsvarstanken var Baltzar von Platen, initiativtagaren till Göta kanal[4]. Att den fästning som skulle utgöra kärnan i centralförsvaret skulle ha en nära koppling till Göta kanal var tydligt tidigt. Ett förslag från 1809, som senare förkastades, var att den skulle förläggas till Vadstena. Det slutliga förslaget på hur centralförsvaret skulle organiseras lämnades 1819. I detta förslag skulle ryggraden i centralförsvaret utgöras av tre fästningar, en strax norr om Vättern, en strax söder om Vättern och den centrala depåfästningen, kärnan i försvaret, på Vanäs udde i Vättern. Vanäs erbjöd en central placering i Sverige men även närhet till goda kommunikationer via

[4] Byggandet av Göta kanals västgötadel startade 1810 och den stod klar för trafik 1822. För en mer ingående beskrivning se, www.gota-kanal.se/sv/historia/gota-kanals-historia/

Göta kanal som löper precis förbi den. Depåfästningen skulle i händelse av krig kunna ge skydd åt bland annat kungahuset, regeringen, riksdagen och guldreserven. Förslaget antogs och redan samma år, 1819, påbörjades byggnationen av fästningen.

Var då centralförsvarstanken en bra snilleblixt? Det är nog svårt att säga. Den har ju lyckligtvis inte prövats i krig. Den kom heller inte att bli helt förverkligad enligt 1819 års förslag med tre fästningar runt Vättern, eftersom endast fästningen på Vanäs udde, som 1832 fick namnet Karlsborgs fästning av Karl XIV Johan, kom att byggas.

Vanäs udde – en fortifikationsmässig snilleblixt

Att bygga en fästning på en udde i en insjö är ju när man tänker efter en rätt smart idé. Det är ju knappast troligt att en fiende skulle kunna samla en större flottstyrka och anfalla från sjösidan. Sjösidan skulle därmed vara relativt lätt att försvara och skulle heller inte kräva så omfattande befästningsverk och därigenom bli både billig och snabb att bygga. Huvuddelen av Karlsborgs fästnings sjöfront, som i princip täcker alla utom en av fästningens sidor, utgörs därför huvudsakligen av stora jordvallar med utskjutande befästa delar, så kallade kaponjärer, från vilka man har fritt skjutfält utmed hela fästningssidan.

Fronten på landsidan skulle dock kräva ett mera omfattande befästningsverk. Den viktigaste konstruktionen i den slutliga versionen av detta kom att bli det så kallade Slutvärnet, vilket är ett närmare 700

meter långt byggnadsverk som skär av basen på Vanäs udde. Som namnet antyder skulle det vara den sista försvarslinjen vid en attack från landsidan.

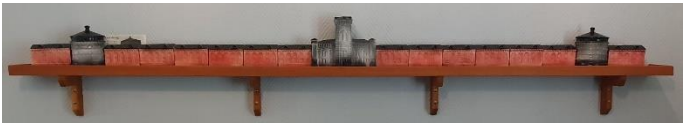

Bild 2: Slutvärnet sett från insidan av fästningen, här i keramik av konstnären Mats Nyman, Karlsborg. Notera dock att de röda huskropparna i verkligheten löper framför tornen i både öster (till vänster i bilden) och väster (till höger). Min hylla är helt enkelt för smal för att placera dem mera naturtroget. 😊

Slutvärnet är sannerligen imponerande. De centrala delarna av Slutvärnet är Garnisonskyrkan i mitten, de tre tornen (av vilka det mittersta skyms av kyrkan på bilden ovan) och de längsgående huskropparna på vardera sida om kyrkan. På insidan av fästningen är dessa täckta med tegel, medan de på utsidan täcktes med kalksten. Pappas tjänsterum låg i det västra tornet, vilket är tornet till höger på bilden ovan, och min brors logement låg i den östra delen av Slutvärnet.

Slutvärnets väggar mot utsidan, det som utgör fronten mot landsidan, kläddes med metertjocka lager med kalksten för att ge ett gott skydd. Framför Slutvärnet på landsidan anlades även ett system med stora jordvallar som löper utmed hela dess längd. I

dessa anlades även en torr vallgrav med ett starkt försvar. Slutvärnet kom i och med detta att hamna nästan helt i skydd från landsidan.

Bild 3: Vy mot Slutvärnet från landfronten. Man kan skymta toppen av det västra och det mittersta tornet samt Garnisonskyrkans torn.

Placeringen av fästningen på Vanäs udde med kraftiga befästningsanläggningar mot den södra landfronten får man väl i alla fall anse vara en bra fortifikationsmässig snilleblixt? Ja, men samtidigt som Slutvärnet färdigställdes mellan 1844–1866 utvecklades även artilleriet som vapenslag. Det fick både längre räckvidd och blev mera träffsäkert, och skulle snart komma att utmana denna snilleblixt.

Vabergets fästning – en pragmatisk snilleblixt

Redan 1867 hade, enligt von Kartaschew, ett potentiellt problem uppmärksammats, nämligen det faktum att fienden skulle kunna inta Vaberget, cirka fem km väster om Karlsborgs fästning, och från denna

position rikta artillerield mot den blottade fästningen.

Bild 4: Utsikt från Vaberget. Man kan se toppen på Vanäs udde bakom de vita höghusen och Pukön, till vänster i bilden. Man kan även se den kalkstensförstärka utsidan av det mäktiga Slutvärnet till höger i bild. Det går även att ana den västra fästningsvallen mitt i bilden.

Frågan blev nu hur man skulle förstärka skyddet av fästningen för att möta det ökade hot som artilleriet utgjorde. En snilleblixt man fick var att klä utsidan av Slutvärnet med ett tio centimeter tjockt lager av pansarplåt utanpå kalkstenen. Man testade till och med att provskjuta mot pansarplåt för att se om den skulle klara av att motstå kanoneld. En pansarplåt som man provskjutit på kan fortfarande beskådas vid basen av det västra tornet. Den har tre tydliga märken av kanonkulor. Denna snilleblixt förverkligades dock inte. Om det berodde på att det skulle bli för tungt att klä hela sidan på Slutvärnet med pansarplåt, eller om man helt enkelt insåg att det bara

skulle vara en tidsfråga innan pansarplåten inte skulle vara någon match för det allt mer utvecklade artilleriet, det vet jag inte. Man beslutade sig hur som helst för att inte göra det.

Till slut så löste man istället problemet mycket pragmatiskt, man byggde helt enkelt en fästning till! Vabergets fästning byggdes mellan 1888 och 1909, och den bestod av två fort. von Kartaschew berättar att även denna fästnings konstruktion påverkades av olika snilleblixtar, bland annat tekniken att spränga in den i berggrunden för ökat bombskydd, något som kom att användas och vidareutvecklas vid byggandet av Bodens fästning, men det är en annan historia.

Byggnationen av Karlsborgs fästning förklarades också avslutad 1909 men var naturligtvis i stridbart skick långt innan dess. Under dess nittioåriga byggnation modifierades den ett flertal gånger, och fick som nämndes ovan även en systerfästning till skydd. Vapenutvecklingen hann dock till slut ifatt den och dess betydelse som depåfästning minskade. Redan 1925 lades den i materialreserven och 1928 avrustades den.

Avslutning

Kan man nu konstatera att snilleblixtarna med att bygga Karlsborgs fästning där den byggdes och hur den byggdes kanske inte var så bra i alla fall? Nej, det tycker jag inte. Man måste alltid vara ödmjuk inför det faktum att andra snilleblixtar kan utmana och

kullkasta originalidéer. Det är nu mer än två hundra år sedan man började arbetet på fästningen, och man har genom åren både anpassat dess utformning och roll. Fästningen används numera som utbildningsenhet och är sedan 1984 hemmagarnison för jägarförbandet Livregementets husarer (K 3) med fallskärmsjägarplutonen, före detta Fallskärmsjägarskolan. Jag minns att min ungdoms somrar alltid avslutades med att Fallskärmsjägarskolan hade uppvisning på Flugebyns flygfält strax norr om Karlsborg. Det var alltid mycket imponerande uppvisningar som samlade många åskådare. Finalen på uppvisningen var ett eldöverfall med mycket skjutande och explosioner, och det slutade varje år på samma sätt med att fallskärmsjägarna nedkämpade målet. På senare år har även en del av Försvarsmaktens specialförband, Särskilda operationsgruppen (SOG), förlagts till Karlsborgs fästning.

Man får väl ändå betrakta en fästning som fött så många snillrika idéer, haft förmågan att anpassa sig till utveckling, och som även efter två hundra år fortfarande spelar en viktig roll för det svenska försvaret, som framgångsrik. Om man till detta även lägger den strida ström av turister som numera årligen dras till fästningen för att ta del av och imponeras av dess historia och konstruktion, stärks denna uppfattning.

Jag vaknar upp ur mina drömmar och funderingar där på gräsmattan i Hanken. Solen står nu högt på himlen, och har torkat daggen ur gräset. Det har samlats än fler badgäster på stranden nedanför,

och det hörs stoj och stim från badande barn. För att inte behöva synliggöra att jag numera är en badkruka, så får jag snilleblixten att överraska hustrun med två biljetter, behändigt bokade på mobilen, till en guidad tur på fästningen. Det visade sig vara en klok idé. Även hon som är utsocknes imponerades av den och dess historia. Vi åkte till och med en sväng till Vaberget för att blicka ut mot Karlsborg och promenera längs vallarna på Vabergs fästnings södra fort. När vi kommer tillbaka är det sen eftermiddag, badgästerna börjar dra sig hemåt och jag behöver idag inte visa att jag är en badkruka, även om jag misstänker att hon redan vet.

Jag kan varmt rekommendera alla att få ”snilleblixten” att överraska nära och kära genom att bjuda med dem på någon av de guidade turer som ges vid Karlsborgs fästning. Ta del av och inspireras av den fascinerande historien bakom ett av Sveriges mest spännande och största byggnadsverk!

ANNIKA NORDGREN CHRISTENSEN

SNILLEBLIXTAR OCH DUNDER

På min fars sida är de skaraborgare sedan generationer tillbaka. På min vägg hänger *Sveriges Handtverksorganisations* eleganta diplom, utställt av *Lidköpings Handtverks- och Industriförening* den 19 september år 1910 till min farfar, Erik Nordgren, så som ”utlärd arbetare inom tunnbindareyrket”. Han ledde tillverkningen i *Bröderna Nordgren Tunnbinderi- & Båtbyggerirörelse* med en av sina bröder som närmaste man. Verksamheten startades i Lidköping år 1901 av fadern, Karl Nordgren, som då utförde alla slag av tunnbinderi samt tillverkade smördrittlar.

Min farfar lämnade spår efter sig: De speciella verktygen från tunnbinderiet som inte sällan var egentillverkade, namnet på ”Tunnbindaregatan”, motorbåtarna och skärgårdskryssarna som byggdes (någon är vackert renoverad och har lämnat Vänern för att segla vidare i Stockholms skärgård), en eka i

Oregon pine som han gjorde till min far när han konfirmerades, pokaler från seglingstävlingar, och så vidare. Min farmor fick inga diplom och pokaler och de redskap hon använde ägde någon annan. Jag går till husförhörslängder och hittar generationer av pigor och drängar vid gårdar och platser med välbekanta namn på Kålland utanför Lidköping. Generationer av slit från ung ålder. Det gällde att reda sig själv, det fanns inga arv att hoppas på och inga genvägar till mat på bordet.

När jag står och skrapar konfirmationsekan vid familjens stuga, strax innan fastlandet tar slut och Kållandsö tar vid, är känslan av tillhörighet stark och rötterna går djupt i marken. Jag kan betrakta min far, uppfinnaren och konstruktören, komma på någon ny lösning till ett problem – en snilleblixt som må röra en ny maskin av något slag, en pryl som ska repareras – här slängs inget som kan lagas – eller ett redskap som kan produktutvecklas. Man löser det i huvudet och fixar det sedan med händerna. Det är inte svårt att föreställa sig hur förmåga och inställning har gått i arv, liksom att ständigt vara i något slags arbete.

Med min mor är det en annan sak. Här finns inte ändlösa generationer bosatta inom samma geografiska område och de är definitivt inte skaraborgare. Faktum är att det knappast finns några som är kända med namn och födelseorter alls, utspridda som de blev över Europa efter andra världskriget. Mormor,

som kom ensam till Skaraborg med två barn efter kriget, skulle försörja sin lilla familj utan språk och relationer till bygd och invånare. Olikheterna mellan släkterna kan knappast vara större, men det finns också gemensamma livserfarenheter: Man får inget gratis.

Under huden på mor finns dock en annan erfarenhet, nämligen att vad som helst kan hända, till exempel att det kan bli krig. Hon förklarar inte sina odlingar eller sitt syltande och saftande på det sättet, men outtalat är att om det blir kris och krig står man ytterst ensam och då är det bra att vara självförsörjande på mat och helst ska man ha förråd så man klarar sig. Inte heller hon slänger något som kan lagas eller kan vara bra att ha – man vet ju som sagt aldrig när det kan behövas.

Det är att dra det för långt att säga att anledningen till mitt intresse och engagemang i försvarsfrågor står att finna i släktens gener och upplevelser. Slumpen och tillfälligheter ska inte underskattas, men med lite fantasi tycker jag ändå att jag hittar avtryck som påverkat mig. Ett mycket påtagligt sådant har dock inte med gener utan med geografi att göra. Om man tillbringade somrarna på Kålland under 70- och 80-talen ingick regelbundna överflygningar med Saab 37 Viggen från flottiljen i Såtenäs (F 7). Namnet Viggen kommer av åskviggarna som Tors hammare dundrar fram i nordisk mytologi och ljudet av Viggen glömmer ingen som hört det. Det blev ett slags hjärtljud från barndomen och siluetten över sjö, gran

och tall förväxlas inte heller med andra och mer sentida luftfarkoster.

Det ingick i min uppfostran att åka till flottiljens årliga flygdag. Far intresserade sig för den tekniska utvecklingen och pekade ut utländska flygplan på besök. Jag minns särskilt att vi tyckte det var exotiskt med ett franskt Miragеplan och långt senare förundrades vi gemensamt över storleken på en Boeing C-17 Globemaster som tornade upp sig på flygfältet och fick marken att vibrera. För egen del tyckte jag det var mest spännande att se flygförarnas halsbrytande manövrar under uppvisningarna.

Tanken att jag skulle ägna mitt yrkesliv åt försvars- och utrikespolitik existerade inte. På den tiden var inte ens att göra lumpen något som föresvävade mig, då kvinnor inte omfattades av den allmänna värnplikten. Långt senare har jag undrat varför detta faktum aldrig diskuterades mellan väninnorna – det var ju inte så att den militära verksamheten var frånvarande omkring oss. Tvärt om var den ytterst närvarande i Skaraborg genom förbanden i Lidköping, Skövde och Karlsborg, vilket gäller fortfarande i jämförelse med andra områden i Sverige. Värnpliktiga på väg hem eller tillbaka till kasernerna syntes på järnvägsstationer och busshållplatser. Var det så enkelt som att vi aldrig såg kvinnor i militär uniform och att tanken därmed aldrig uppstod? Ja kanske. Det var i alla fall aldrig någon kvinnlig flygförare som klev ur stridsflygplanen på flygdagarna och därmed startade tankebanan. Nu är det tack och lov

annorlunda, även om det fortfarande är få kvinnliga stridspiloter.

En av de vackrast formulerade paragraferna i svensk lag återfinns i 1 kap. lagen (1994:1809) om totalförsvarsplikt: Totalförsvaret är en angelägenhet för hela befolkningen. Alla svenska medborgare omfattas av skyldigheten att mönstra och att fullgöra värnplikt, efter det att Försvarsmaktens personalförsörjning under ett decennium vilade helt på frivillig grund. Skyldigheten träffar nu både kvinnor och män, på lika villkor. Det leder till diskussioner mellan kompisar och hemma vid köksbord när ungdomarna kan komma i fråga för mönstring och grundutbildning med värnplikt, även om det är relativt få jämfört med hela åldersgruppen som gör det.

Orsaken till pliktens återkomst är såväl det försämrade omvärldsläget som svårigheterna att på helt frivillig väg bemanna krigsförbanden. Det är en osäker och oförutsägbar säkerhetspolitisk utveckling i vår omvärld och Sverige kommer inte att kunna välja huruvida vi blir indragna i en konflikt i vårt närområde eller ej. Det militära försvaret tillskjuts resurser de kommande åren, men det civila och det militära försvaret måste utvecklas samtidigt och med lika stor kraft för att effekten ska bli den önskvärda. Att vitala samhällsfunktioner fungerar, så långt det är möjligt, är avgörande för Försvarsmaktens förmåga vid höjd beredskap och krig. Men investeringar för att öka samhällets generella motståndskraft – civil

beredskap – är inte enbart en försäkringspremie inför kommande händelser, utan nödvändiga åtgärder för att möta en angripare som enligt våra underrättelsemyndigheter agerar med icke-militära medel redan idag. Till detta kommer kriser och katastrofer som bedöms öka i omfattning och effekt, inte minst beroende på konsekvenserna av klimatförändringarna.

Den pågående Coronapandemin har visat på många brister, men också styrkor i vårt samhälle. Det kommer fortsatt att krävas snillen för att Sverige ska hålla jämna steg med omvärlden i den tekniska utvecklingen. Det kommer också att krävas blixtar och dunder från övningsfält för att Försvarsmakten ska kunna öva för den yttersta uppgift som ingen hoppas ska behöva utföras.

I maj 2018 skickade Myndigheten för samhällsskydd och beredskap ut en broschyr till alla hushåll om hur medborgare bör agera om det värsta skulle hända. Den fick titeln *Om krisen eller kriget kommer*. En studie från Lunds universitet visar att förtroendet för olika myndigheters beredskap inom civilt försvar låg på en medelnivå både före och efter det att medborgarna tagit del av informationen. Däremot ökade det ansvar medborgarna tillskrev olika aktörer för att upprätthålla beredskap för civilt försvar: från ett ganska litet ansvar till ett ganska stort ansvar efter det att de tagit del av broschyren. Denna förändring inbegrep intressant nog också det ansvar medborgarna tillmätte sig själva. Vi behöver öka den egna

förmågan att klara en kris, om så enbart ett litet förråd med vatten, batteriradio, konserver… Men även agerande som i förlängningen främjar samhällets mer övergripande robusthet måste till – att främja odling och livsmedelsproduktion i närområdet till exempel, eller att inte – medvetet eller omedvetet – medverka till spridning av vilseledande information riktad mot Sverige. Framför allt handlar det om att inte resignera och ge upp tron på demokratin och en bättre framtid. Onsdagen den 12 mars 1980 var det utrikes- och handelspolitisk debatt i riksdagen. Olof Palme citerade Martin Luther, som en gång sade: "Om jag så visste att världen ginge under i morgon, så skulle jag likväl plantera mitt äppelträd." Det är ett utomordentligt motto.

När jag var nio år tejpades en artikel upp i mitt flickrum i sommarstugan. ”Den nya jaktviggen” löd rubriken och det var en illustrerad genomgång av flygplanets delar och nya tekniska landvinningar. Det var min mor som låg bakom väggdekorationen. Hon har dock aldrig riktigt kunnat förklara varför. Kanske såg hon ett intresse ligga och lura där i dottern. Möjligen ville hon påminna om att vi inte bör ta fred och frihet för given – inte ens i Skaraborg.

KARL-ERIK TYSK

ETT BLIXTRANDE SNILLE

Växjöbiskopen Esaias Tegnér beundrade Johan Henric Kellgren. Han betraktade honom som ett snille. I sin dikt ”Vid svenska Akademiens femtioåra minneshögtid” kommer det till ett vältaligt uttryck. Inför Kellgrens dikt ”Den nya skapelsen”, undrar han vad vi andra mer har att skapa. Föremålet för hans beundran förtydligas i två versrader:

När Kellgrens snille slog de stora slagen,
de blixtrade för sanning, rätt och vett

En av dem som drabbades av Kellgrens slag var Emanuel Swedenborg och hans efterföljare. För honom hyste inte heller Tegner någon större aktning. I Jubelfesttalet (1817) räknar han Swedenborgs *Nya Jerusalem* till de skrifter som inte håller måttet inför det sunda förnuftet, även om han senare kan erkänna att det i dennes korrespondenslära finns en djup poesi. På så sätt gör han en estetisk reträtt. Det är väl den

utvägen som återstår efter Kellgrens uppgörelse. Olof Lagercrantz väljer i sin bok om siaren, *Dikten om livet på den andra sidan* (1996), den vägen, att se andevärlden som en storartad, litterär konstruktion. Men i ärlighetens namn diktade inte Swedenborg om verkligheten.

Pro sensu communi

Kellgrens angrepp på Swedenborg och dennes anhängare tillhör de stora polemiska fejderna i den svenska kultur- och litteraturhistorien som gått till eftervärlden. Onsdagen den 2 januari 1787 drar ovädret in. Då publiceras i Stockholms-Posten ”Kungörelse Om Sällskapet: *Pro sensu communi* (För sunda förnuftet)”. Sällskapet är fiktivt och har egentligen bara två medlemmar, Kellgren själv och akademisekreteraren Nils von Rosenstein. Men Kellgren menar att medlemmarna är såväl synliga som osynliga, de förra närvarande i Stockholm, de senare kringspridda över hela riket. Alla som bestyrker att de äger ett upplyst förnuft och ett dygdigt uppförande kan tas upp i sällskapet.

En av anledningarna till att detta sällskap kommer till är troligen att swedenborgarna ett par månader tidigare bildat Exegetiska sällskapet. Många swedenborgare, särskilt i Stockholm, hade också anammat läkaren Franz Mesmers idéer om den animala magnetismen.

Mottot hämtas från den romerske diktaren Horatius, *Scribendi recte sapere est et principium et fons* (kunskapen är grunden och källan till att skriva riktigt).

Den engelske filosofen John Locke (1632–1704) hade blivit en av den så kallade upplysningens föregångsgestalter. Sällskapets högtidsdag förläggs därför till dennes födelsedag den 29 augusti. Då kommer priser att delas ut till de skrifter som kommit in under de tävlingsämnen som sällskapet tillkännager. Redan nu anges två sådana ämnen, för poesin en satir med temat ”Man äger ej snille för det man är galen” och för prosan en översättning av första boken av *Recherche sur la Vérité* av Le Père Malebranche. Priset är endast det bifall som skriften vinner genom att den befordras till trycket.

Kellgren talar i nästan religiösa ordalag om sällskapet som katolskt i ordets rätta mening. Det är just förnuftet som gör det till detta. ”All tro är Sekt; förnuftet ensamt är allmännelig lära.”

Men förnuftet är på olika sätt hotat och inget samfund tar i första rummet tillvara dess intressen. Därför behövs det ett nytt.

Pro sensu communi riktar sig dock inte bara mot swedenborgarna utan mot all tankeoreda och vidskepelse över huvud taget. Dock inte mot den etablerade religionen, är viktigt att tillägga.

Eftersom det inte rör sig om någon orden, finns det varken några ceremonier eller några hemligheter.

Man avser att i tidningen Stockholms-Posten framlägga teser som vem som helst kan svara på. Det finns bara en domare och det är förnuftet, en ära och det är sanningen.

De tjugo teserna

Dagen efter, den 3 januari, presenteras tjugo teser. Den första är kortfattad: ”Två gånger två är fyra.” Man börjar alltså i konsekvensens namn med en förnuftssanning som ingen kan betvivla.

Smaken likställs med det förnuft med vars hjälp en författare granskar vad som bör sägas, samvetet med det förnuft som bedömer vad man bör göra.

Här finns också en karaktäristik av visheten. Den definieras som en jämvikt mellan känsla, bildning och urskillning. Därpå följer omedelbart en sorts definition på vad snille är. Snillet äger i en hög grad denna jämvikt, man skulle kunna säga att denne är en särskilt vis person.

Vettet sägs ha en undervikt av känsla och inbillning, medan dårskapen liksom talangerna har en övervikt av dessa om än på olika sätt. Av detta sägs följa att en narr kan äga talang men aldrig sant snille. Det torde bero på att han saknar verklig vishet.

Kellgren talar om en dubbelhet i tiden. Det mänskliga sinnet har genomgått en väckelse av dubbelt slag, dels till förnuft, dels till dess raka motsats. Sanningens ljus sprider sig samtidigt som vidskepelse, fördomar och villor sänker människor i djupare förnedring.

Förr trodde man allt man inte begrep, eftersom man ingenting visste. Nu vet man mycket som man inte begriper och därför tror man allt.

Man vill gärna hitta en medelväg mellan förnuft och vidskepelse. Mellan dem finns dock ingen medelväg. Allt är sant eller falsk, möjligt eller omöjligt.

Efter det att man har räknat upp ett antal ”bedragande narrar”, guldmakare, swedenborgare, mesmerianer, somnambulister, andeframkallare, skattsökare, nummer-punkterare, och universaldropmakare, säger Kellgren att dessa måste bemötas. De får visserligen tro vad de vill, men så snart de försöker sprida sin villfarelse är det dags att beivra den förnedring det innebär för människosläktet.

Det som driver dessa charlatanер är egennytta och penninglystnad, begäret efter ett namn och kvinnors ynnest.

Ordensväsendet får sig också en rejäl känga. Ceremonier var tidigare till för att dölja den kunskap som fanns under dem. Nu har det blivit ett medel att ge en misstanke om kunskap som inte finns.

Den avslutande tesen, troligen riktad mot Gustav III:s bror prins Karl, fullbordar avrättningen: ”Nämn oss en stor OrdensBror, som ej varit en liten människa.” Så småningom ändrade Kellgren ”OrdensBror” till ”Ordensvurm”, kanske för att det var mindre anstötligt och utpekande, inte minst för kungen.

Under den närmaste tiden kommer det in många bidrag till Stockholms-Posten men knappast något

av avgörande betydelse. Debatten får nytt bränsle, när den dräpande blixten slår ner.

Man äger ej snille för det man är galen

Den 1 september tornar åskmolnen upp sig rejält. Då skickar Kellgren in sin dikt ”Man äger ej snille för det man är galen” till *Pro Sensu Communi*. Det var således noga uträknat att man valde det ämnet för poesipriset. Kellgren hade nog redan då dikten i beredskap. Det är möjligt att titeln från början syftade på Kellgrens diktarkollega och antagonist Thomas Thorild, men perspektivet har nu vidgats.

Så kommer blixtnedslaget, när Stockholms-Posten i oktober publicerar dikten. Det är en formidabel uppgörelse inte bara med en diktkonst på avvägar utan med obskurantismen i allmänhet och swedenborgianismen i synnerhet. Swedenborg själv får den föga smickrande beteckningen fåne.

Den artonstrofiga dikten har försetts med omfattande ”Anmärkningar”, där innehållet utförligt kommenteras. Den inleds med en varning till den som tror sig vara snille.

Jag medger det – Helt visst blev mången stor mans del
Att snava något fjät, at mörkna vissa stunder.
Allt ytterligt är ställt på gränsen av ett fel.
Ju högre bergets spets, dess brantare därunder.

Känn faran, dödlige! av Snillets himlalån.
Nyss Gud nu åter mask, vad sänkt dig? – En svindel.

Den stora spännings-kraft, som lyft dig Snillets son!
Var är han? – Blott ett hår, blott tråden av en spindel.

Kellgren medger således att även snillen som Homeros, Milton, Newton och Cartesius kan drabbas av vanmakt, yra och avvikelse. Några strofer ägnas dessa storheter. Homeros kan trots sin genialitet aldrig ursäktas för att han låter sina gudar handla som dårhushjon eller sina hjältar som kannibaler. Det förstod redan den romerske skalden Horatius.

Den överallt klare och begriplige Milton går också han ibland över gränsen, så att man kan tvivla på hans nykterhet, när han skrev sin berömda dikt *Paradise lost*. Genom sin kommentar till Uppenbarelseboken gjorde Newton något som han inte borde företagit sig. Cartesius, tvivlets mästare, har genom några av sina teorier blivit mesmerismens fader.

Däremot har vissa storheter klarat sig, Vergilius, Horatius, Voltaire och Pope bland skalderna, Locke, Helvetius, Montesquieu och d'Alembert bland filosoferna.

Solen kan således ha sin fläckar. Men det ursäktar inte dem som tror sig vara solar men i själva verket bara kan avspegla deras glans:

Men fast man någon gång i Solen fläckar såg,
Blir månen likafullt, med sina fläckar, Måne.
Fast ***Newton*** *själv en dag i Andefeber låg,*
Blir ***Swedenborg*** *ändå helt rätt och slätt – en fåne.*

Kellgren förklarar att även om Swedenborg har gjort insatser på naturvetenskapens område, är de så ringa i jämförelse med hans mystiska arbeten, att han förtjänar att ställas på dårlistan.

Den nionde strofen avviker från de andra, som har fyra versrader. Denna har sju. Diktaren känner sig så trängd av hela skocken som vill in, att han beslutat sig för att lämna plats åt dem, liksom för att flytta tillbaka scenen till barbariets tid. Narrar är vad de är, tror sig stora med stora skalders brister, fastän de saknar vett.

I, narrar utan smak, som Gudarasande
Tron eder stora bli med stora Skalders brister!
I, narrar utan vett i Vetenskaperne:
O Swedenborgare! O Rosencreutzare
O Drömmars tydare! O Skatters sökare!
Nummer-punkterare, Magnitiserare
Fysionom- Alkem- Kabbal- och Harmonister!

Och han fortsätter med ännu mera yttersta emfas:

Er slutsats är förvänd. – En klok kan galen bli;
Den snille är i ett, kan vurma i ett annat:
Men tro att Snillets höjd är höjd av raseri,
Se däri, mina barn. Bedran I er förbannat.

Diktaren menar att swedenborgarna är de ursinnigaste av jordens fantaster. Därför låter han dem gå i spetsen. De gör sig skyldiga till en dubbel galenskap,

då de förenar den grammatikaliska oredan med en logisk. Två fraser bredvid varandra hos Swedenborg har lika lite gemensamt, som om det vore hundra sidor mellan dem. Det går inte heller att resonera med dennes anhängare.

Med ett antal till synes förödande citat från siarens skrifter motiverar Kellgren sin avrättning. Uppenbarligen har han roligt åt att få återge dem och lösryckta ur sitt sammanhang verkar de fullständigt galna. Att horhusen i helvetet utdunstar en stank som retar till uppkastning, kunde han kanske ha uppskattat som en sällsynt förmåga till fantasifull, sensuell varseblivning. Men Kellgren är inte på det humöret.

Ännu värre är att den ena översättningen efter den andra av Swedenborgs skrifter ser dagens ljus.

Swedenborgs ordrikedom kontrasterar mot John Lockes knapphet. Men den som ska bevisa en sanning gör halt, när det är gjort, medan den som inte vet vad han vill säga inte vet, när han har sagt nog.

När man säger att Swedenborg är klok och har kloka anhängare, kan man enligt Kellgren genmäla att kloka huvuden ofta visar en svagare sida när det gäller religionen. Men även i de falska religionerna kan här och var händelsevis förekomma en sund tanke.

Så säger till exempel Swedenborg att blotta tron utan goda verk och gärningar inte är nog för saligheten. Men, säger Kellgren påpassligt, det vet redan varje god kristen och det strider inte på något sätt

mot Luthers lära, rätt fattad. Men det är bara en ytterst liten del av siarens egen lära.

Man kan le åt det hela, men då bör man inte bli förvånad om en nitisk medborgare ställer sig frågande till att sådant överhuvudtaget kan publiceras, när det strider mot den lagliga ordning som råder i landet. Det strider dessutom mot renlärigheten, det sunda förnuftet, anständigheten och smaken.

I den tolfte strofen förklarar emellertid Kellgren skämtet för ett dåligt vapen:

Men lämnom skämtets udd! – Försvagt dess vapen är.
När lagen ropar hämnd och Religionen blöder:
När Samfunds-lugnet störs, och villan upprätt bär
Mot sanningen den arm, som sveket hemligt stöder.

Och i de återstående stroferna talar han klarspråk. Förnuftet som väckt honom och kräver att hans skaldmö rustar sig med mordets dolk och slår fiendernas bröst, så att de får ett evigt ärr. Annars är risken stor att allt blir ett dårhus. Från dårskapen kommer last men dygden från ljuset.

Så vänder han sig direkt till kungen och hävdar att ett brott mot vettet är ett brott mot majestätet både människans och monarkens. Uppror följer ofta i fanatismens spår. Men samtidigt uttrycker han förståelse för att regenten måste tolerera att det i hans rike också finns dårar. Däremot riktar han sin bannstråle mot dem som är dårskapens anförare och undrar

över vad det är de eftertraktar. Men han ser det tydligt – ryktbarhet. Dåren vill nämligen nå odödlighet. Men Kellgren är säker på att det är en annan ryktbarhet som väntar dem än den de tänkt sig.

Välan, den väntar er. Oss väntar i dess famn
Den lagerkrans som mig, den tistel som er kröner –
Hör det, o Eftervärld! Jag offrar deras namn
Till åtlöje för dig, och dina söners söner!

Kellgren själv kommer alltså att triumfera!

Swedenborgarna ensamma gick i svaromål men de hade inte lyckan med sig. När molnen skingrades stod det klart att Kellgren och Rosenstein åtminstone tillfälligt vunnit slaget, men de idéer de kämpat mot var naturligtvis långt ifrån övervunna utan skulle i olika gestalter återkomma. Romantiken stod för dörren och några av dess idéer skulle Kellgren anamma. Hans stränga formalism skulle luckras upp. Religionen även i dess mest vildvuxna former lät sig inte så lätt utrotas utan dess hydra skulle fortsätta att sticka upp sina många huvuden.

Rosenstein spelade en viktig roll i kampen, men det var Kellgren som förde pennan i de mest avgörande blixtattackerna. Den äran kan man inte ta ifrån honom. Den lagerkrans han själv tillskrev sig kan eftervärlden väl unna honom.

Förnuftets viktiga roll handlar också om moral

Man har ibland diskuterat om upplysningen fick något verkligt nedslag i 1700-talets Sverige. Men den energi som Kellgren och hans vapendragare Rosenstein visade i sitt blixtangrepp på de i deras ögon obskyra företeelserna i samhället är i sig ett gott exempel på upplysningstänkande, förnuftets inneboende, om än inte allenarådande eller oövervinnerliga, styrka.

Då och då föranleder den samlade dårskapen emellertid med rätta ett sådant utbrott.

Kellgrens angrepp på swedenborgarna fick några liknande efterföljare i Norden. Jag tänker på Sören Kierkegaards ursinniga angrepp på den officiella kristendomen, den danska folkkyrkan. Med förnuftets hjälp hade han detroniserat förnuftets roll i den kristna tron. Men förnuftets hjälp angriper han med våldsam kraft sin tids danska kyrkomän.

För svensk del kommer man omedelbart att tänka på Ingemar Hedenius uppgörelse med de svenska teologerna, också det med förnuftet som utgångspunkt. Till skillnad från Kellgren ger sig de båda filosoferna på den etablerade religionen, som Kellgren sparade från angrepp, även om han ibland inte tycktes ha särskilt mycket till övers för den.

Kellgrens kamp har inte heller idag förlorat sin aktualitet. Det verkar som charlataneriet är konstant. Ordensväsendet frodas, de grupper som Kellgren angrep har sina motsvarigheter i dagens samhälle, där obskurantismen frodas. I dessa yttersta tider

samlar de konspirationsteoretiker, pandemiförnekare och vaccinationsmotståndare, för att bara nämna några, ibland till och med personer som ägnar sig åt vetenskap.

Understundom likställs snille med intelligens. Det tillhör Kellgrens förtjänster att han inte faller i den gropen. Vi har sett hur han menar att det, om man så vill, verkliga snillet karaktäriseras av vishet, en balans mellan känsla, bildning och urskillning. Det han kallar vett domineras av urskillning, medan dårskapen mera bygger på känsla och inbillning.

Det är som inte minst Georg Henrik von Wright har framhållit en skillnad mellan rationalitet och förnuftighet eller vett. Det förra handlar om en sorts intellektuell färdighet, följdriktiga resonemang, kunskap om hur man ska förverkliga givna syften, det senare om det rätta sättet att leva, det som är bra eller dåligt för oss människor, det vill säga vettet är i hög grad värdeorienterat.

Man kan undra vad Kellgren skulle ha sagt idag, när många av världens så kallade genier är sysselsatta med att framställa vapen, som om de kommer till användning kommer att utplåna stora delar av mänskligheten. Jag befarar att han skulle hänföra det till dårskapen.

Uppenbarligen är snillet i Kellgrens tappning en moralisk person. Vettet handlar i hög grad om just moral. Det vore tragiskt om vi för vår egen del förlorade det ur sikte. Kellgren gjorde det inte.

(De aktuella Kellgrentexterna finns i *Johan Henric Kellgren. Skrifter I. Poesi och prosa*. Atlantis 1995.)